

การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่
มีนาคม 2555

การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่

มีนาคม 2555

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่
มีนาคม 2555

สาธิต แยมกล้า. (2555). การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา.

ปริญญาานิพนธ์ ศป.ม. (ทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุมปริญญาานิพนธ์: รองศาสตราจารย์
สมศักดิ์ ขวาลาววัลย์, รองศาสตราจารย์ กมล เผ่าสวัสดิ์.

ศิลปะนิพนธ์เรื่อง การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา
เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงลักษณะของ “ความว่าง หรือ สุนทรียตา” อัน
เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง โดยผ่านการแสดงออกทางศิลปะ (ทัศนศิลป์)

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ผลงานศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์คัดเลือก
แบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 1 ชุด ด้วยเทคนิค ดินเผา (Ceramics Smoke firing)
นำมาจัดวางโดยคำนึงถึงสถานที่ (Installation) ผู้วิจัยนำกลุ่มตัวอย่าง (ผลงานศิลปะ) มาจัด
นิทรรศการ และได้สร้างแบบสอบถามจำนวน 100 ชุด เพื่อสอบถามความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อผลงาน
ศิลปะ โดยแบบสอบถามมี 2 ตอน ตอนที่ 1 เป็นคำถามแบบเลือกตอบเกี่ยวกับข้อมูลของผู้ตอบ
แบบสอบถาม ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับ เพศ และระดับการศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของผู้
ประเมินที่ชมผลงานศิลปะใช้สถิติร้อยละ ตอนที่ 2 แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านความงาม/
สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ 2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ
(ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อ
สื่อสารกับผู้ดูผลงาน และ 3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนิน
ชีวิต วิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็นของผู้ประเมินที่ชมผลงานศิลปะใช้สถิติการหาค่าเฉลี่ย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ผู้ตอบแบบสอบถามที่เข้าชมผลงานศิลปะ จำนวน 100 คน จำแนกตามเพศ พบว่า เพศ
หญิง จำนวน 58 คน คิดเป็นร้อยละ 58.00 เพศชาย จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 42.00

2. จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า มีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน 69 คน คิดเป็น
ร้อยละ 69.00 ปริญญาโท จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 21.00 และปริญญาเอก จำนวน 10 คน คิด
เป็นร้อยละ 10.00

3. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด
(Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน มีค่าเฉลี่ยสูงสุด
เท่ากับ 4.16 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.91

4. ด้านความงาม/ สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ยรองลงมาเป็น
อันดับที่ 2 เท่ากับ 4.12 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.86

5. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต มีค่าเฉลี่ย
เป็นอันดับที่ 3 มีค่าเท่ากับ 4.00 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .99

A STUDY FOR CREATION: CASE STUDY “SELFLESSNESS”
IN BUDDHISM

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Fine Art and Applied Art Degree in Visual Art
at Srinakharinwirot University

March 2012

Satit Yamklam. (2012). *A study for Creation: Case Study "Selflessness" In Buddhism*. Master thesis, M.F.A. (Visual Art). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Somsak Chawalawan, Assoc. Prof. Kamol Phaosavasdi.

The art thesis titled "A Study for Creation: Case Study of Selflessness in Buddhism" is a qualitative research aiming to explore and profoundly understand features of "selflessness" or "Sunyata" which is a core principle in Buddhism through representations of art (visual art).

Samples in the research were art works selected by visual art experts employing the method of Purposive Sampling. A set of art works was picked up by using Ceramic Smoke Firing Technique. It was arranged and located considering "Installation". The researcher displayed the samples (art works) in an exhibition and wrote a questionnaire to survey one hundred respondents' opinions towards the works. The questionnaire includes two parts. The first part consists of close-ended questions to get the respondents' personal information; gender and educational level. Data analysis uses Percentage Statistics. The second part is divided into three sections which are Aesthetic with the art works, Buddhist art which uses artistic skills by employing the concept of selflessness in Buddhism to deliver messages to exhibition visitors, and Buddhist doctrines in terms of "selflessness" and ways of life. The researcher analyzed the data collected from the questionnaire. Results are concluded as follows

1. There were 100 questionnaire respondents which were 58 females (58%) and 42 males (42%).
2. When considering educational level, there were 69 respondents who have obtained Bachelor's Degrees, 21 respondents who have obtained Master's Degrees and 10 respondents who have obtained Ph.D.
3. In the section of Buddhist art which is defined as using artistic skills (visual art) through use of the Buddhist concept "selflessness" in order to deliver messages to the participants shows the highest average at 4.16 and Standard Deviation at 0.91.
4. In the section of Aesthetics and the art works shows the second highest average at 4.12 and Standard Deviation at 0.86.
5. In the section of Buddhist doctrines in terms of "selflessness" and ways of life shows the third highest average at 4.00 and Standard Deviation at .99.

ปริญญาานิพนธ์
เรื่อง
การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา
ของ
สาธิต แยมกล้า

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.

คณะกรรมการควบคุมปริญญาานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ สมศักดิ์ ชวาลาวัณย์)

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ กมล เผ่าสวัสดิ์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ จิตรพี ชวาลาวัณย์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สมศักดิ์ ชวาลาวัณย์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ จิตรพี ชวาลาวัณย์)

.....กรรมการ
(ดร. รวิเทพ มุสิกะปาน)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะผู้วิจัยได้รับการสนับสนุน และความกรุณาอย่าง
ยิ่งจาก ดร.สาโรจน์ ลีสุวรรณค์ ผู้บังคับการวชิราวุธวิทยาลัย และผู้บริหารของโรงเรียนที่ให้โอกาส
ผู้วิจัยในการศึกษา และทำวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษา ขอขอบคุณคณาจารย์วชิราวุธวิทยาลัยทุกท่าน
ที่มีส่วนในการช่วยเหลือปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบคุณ อาจารย์ณัฐพัฒน์ ลากุล ที่ช่วยพิสูจน์
อักษรเพื่อความถูกต้องสำหรับภาษาบาลี สันสกฤต และอาจารย์ประยงค์ ประจงไสย ที่ได้ให้แนว
ทางการทำรูปเล่มปริญญานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ สมศักดิ์ ชวาลาวัฒน์ ประธานหลักสูตร อาจารย์
ถนอม ชำภักดี อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้จัดหลักสูตรสาขาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่ และสละเวลาอันมี
ค่าเพื่อให้คำปรึกษา แนะนำที่เป็นประโยชน์ อาจารย์นิพล สมานมิตร ที่คอยขัดเกลาสติปัญญาอยู่
ตลอดมา ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ธเนศ วงษ์ยานนาวา รองศาสตราจารย์ กมล เผ่าสวัสดิ์
ดร. เกษม เพ็ญภินันท์ ดร. บัณฑิต จันทรโรจนกิจ ที่ได้ให้ความรู้ และแนวทางการศึกษาศิลปะ
สมัยใหม่ในประเทศไทยแบบสหวิทยาการ ซึ่งเป็นประโยชน์กับผู้วิจัยในการศึกษาด้านทัศนศิลป์
อย่างมากในปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

ขอกราบขอบพระคุณ พ่ออุดม แม่สุนีย์ แยมกล้า และสมาชิกในครอบครัวทุกคนที่ให้ความ
สนับสนุน ช่วยเหลือด้วยความรัก และห่วงใย โดยเฉพาะ คุณอรวรรณ เมธาวิศิษฎ์ ผู้เป็นภรรยา ที่
เข้าใจ และคอยเป็นกำลังใจเสมอมา ขอขอบคุณกัลยาณมิตรทุกคนที่ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มอก
เต็มใจ

ขอกราบนมัสการ พระวินัยธรกานต์ กาญจน แห่งสำนักสงฆ์ถ้ำตันเกด อำเภอเกาะสีชัง
จังหวัดชลบุรี ผู้เป็นอาจารย์วิปัสณา ที่ทำให้ข้าพเจ้าได้เข้าใจถึงแนวทางการปฏิบัติ สติปัญญา 4
ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

คุณค่า และประโยชน์จากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย
ครูอาจารย์ และผู้มีพระคุณผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้แก่ผู้วิจัย

สาธิต แยมกล้า

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	10
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	11
ความสำคัญของการวิจัย.....	11
ขอบเขตของการวิจัย.....	11
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	12
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	13
บทที่	
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
ความหมายของพระพุทธศาสนา.....	14
มนุษย์กับพระพุทธศาสนา.....	17
องค์ประกอบของพระพุทธศาสนา.....	22
คำสอน และ หลักปฏิบัติของผู้นับถือพระพุทธศาสนา.....	27
ลักษณะของสูญญตา หรือ ความว่างในพระพุทธศาสนา.....	52
งานพุทธศิลป์ และ พุทธศิลป์สมัยใหม่ในประเทศไทย.....	61
ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย พ.ศ. 300-700.....	68
พุทธศิลป์ในประเทศไทย.....	80
พุทธศิลป์สมัยใหม่.....	86
อิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์.....	91
อิทธิพลที่ได้รับจากธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม.....	91
อิทธิพลที่ได้รับจากงานศิลปกรรม.....	94
ศิลปินที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับความว่าง.....	101
การสร้างเครื่องมือแบบสอบถาม.....	105
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	107

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 วิธีดำเนินการวิจัย	
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	109
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	109
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	111
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	111
บทที่	
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	113
บทที่	
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	118
ขอบเขตของการวิจัย.....	118
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	118
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	119
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	120
การสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	120
อภิปรายผล.....	121
ข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัย.....	126
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	126
บรรณานุกรม.....	127

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก รายนามผู้เชี่ยวชาญ.....	138
ภาคผนวก ข แบบประเมินความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะ.....	140
ภาคผนวก ค ภาพร่างผลงานจำนวน 10 ชุด.....	143
ภาคผนวก ง ภาพกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ.....	151
ภาคผนวก จ ภาพผลงานศิลปะชุด “ความว่าง SELFLESSNESS”.....	159
ภาคผนวก ฉ ภาพนิทรรศการแสดงผลงานศิลปะ MASTER DREEGREE SHOW 2012.....	161
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	163

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 สัญลักษณ์ที่สื่อความหมายทางพุทธศาสนา.....	80
2 จำนวนของผู้ตอบแบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษา เรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธรูป จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ($n=100$).....	113
3 ค่าเฉลี่ยและความเบี่ยงเบนมาตรฐานของผู้ชมผลงานศิลปะและตอบแบบสอบถาม ความคิดเห็นที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธรูป จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ($n=100$).....	114

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	13
2 ปัญหาแห่งความทุกข์ของมนุษย์.....	18
3 ท่านพุทธทาสกับภาพสลักพุทธประวัติ.....	69
4 สัญลักษณ์การประสูติ.....	77
5 สัญลักษณ์การประสูติ 2.....	77
6 ภาพการตรัสรู้ของพระสิทธัตถะ.....	78
7 ภาพปางปรินิพพาน.....	78
8 ธรรมจักรกับกวางหมอบศิลา.....	83
9 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร.....	83
10 พระพุทธชินราช.....	84
11 ปรีศนาธรรม ตอนที่ 15.....	85
12 ชื่อภาพ “ปลายวิถีแห่งชีวิต”.....	88
13 ชื่อภาพ “อัปนาสมาธิ” 2546.....	88
14 ชื่อภาพ “Anywhere Anytime Anyhow”.....	89
15 ก้อนหิน และ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ.....	91
16 สวนเซ็นญี่ปุ่น.....	92
17 ก้อนหินภายในหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.....	94
18 ผลงานชื่อ “Inopportune: Stage One” 2004.....	95
19 ผลงานชื่อ “reflection-a gift from iwaki”.....	96
20 ผลงานชื่อ “view of the sunshine and solitude”.....	96
21 ผลงานชื่อ “Thrown and coiled, wood-fired sculpture vases”.....	97
22 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี Primitive Pit firing.....	98
23 กระบวนการเผาด้วยวิธี Primitive Pit firing.....	98
24 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี Smoke firing.....	99
25 Lori Duncan กับถังโลหะสำหรับการเผา Smoke firing.....	100
26 ภาชนะกับซี่ไถ์ที่อยู่ในถัง หลังการเผาด้วยวิธี Smoke firing.....	100
27 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี Smoke firing ของ Lori Duncan.....	101
28 The White Painting ฉบับสามแถบรั้ว โดย Robert Rauschenberg.....	102
29 Score บรรเลงของบทประพันธ์ 4'33" โดย John Cage.....	103

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
30 บางส่วนของเรื่องสั้น “ความว่าง” โดยสุชาติ สวัสดิ์ศรี.....	104
31 โปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ภาพยนตร์เรื่อง ABSOLUTE (2008).....	105
32 รายละเอียดผลงาน.....	117

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยมีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธอยู่ถึงร้อยละ 94 แต่ปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนขาดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งในระดับศีลธรรมพื้นฐานที่บุคคลใช้เป็นแนวทางสำหรับการดำเนินชีวิตให้เกิดความผาสุก และเพื่อให้สังคมเกิดความสงบสันติ ไปจนถึงระดับสังฆธรรมหรือปรมัตถธรรม ที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ที่ถูกครอบงำด้วยกิเลส ซึ่งปัญหาดังกล่าวนับว่ามีความสำคัญอย่างมาก เพราะเมื่อบุคคลมีหลักศีลธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตย่อมสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ถูกต้องชีวิตก็มีความสุขความเจริญ แต่เมื่อบุคคลไม่มีหลักศีลธรรมเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตก็ย่อมแก้ปัญหาและใช้ชีวิตอย่างผิดพลาดตามความต้องการของกิเลสหรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า **“อตฺตนาํ อูปหตฺวาน ปจฺฉา อญฺญํ วิหีสติ คนทำร้ายตนเองก่อน แล้วจึงทำร้ายผู้อื่นต่อภายหลัง โย จ รกฺขติ อตฺตนาํ รกฺขติ ตสฺส พาหิโร ผู้ได้รักษาตนได้ ภายนอกของผู้นั้นก็เป็อันได้รับการรักษาด้วย”** (ธรรมวุฒิ. 2531: 104; อ้างอิงจาก ธรรมิกสูตร) ซึ่งสาเหตุจากการที่พุทธศาสนิกชนเกิดความเสื่อมถอยจากศาสนานั้นก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย โดยปัญหาจะถูกแบ่งเป็น 2 ส่วนหลักคือ ปัญหาระดับตัวบุคคล และ ปัญหาทางสังคม

1. ปัญหาระดับตัวบุคคล ได้แก่ปัญหา โรคซึมเศร้า โรคเครียดที่เป็นโรคทางสุขภาพจิต พฤติกรรมก้าวร้าว การแสดงออกที่ผิดศีลธรรม และการคิดฆ่าตัวตาย

โรคทางสุขภาพจิต มีสาเหตุที่มาหลายประการ ส่วนหนึ่งเกิดจากความเครียดในจิตใจที่ไม่ได้รับการรักษาเยียวยาจนเกิดเป็นโรคเครียดซึ่งส่งผลให้เกิดโรคทางกาย เช่น โรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจเต้นเร็วกว่าปกติ โรคแผลในกระเพาะอาหารหรือลำไส้ โรคหอบหืด ซึ่งรายงานสถิติจังหวัดชลบุรี ปี 2552 รายงานว่ามีผู้ป่วยนอกเข้ารับบริการจากสถานบริการสาธารณสุข ของกระทรวงสาธารณสุข ที่เป็นโรคภาวะแปรปรวนทางจิตและพฤติกรรม จากเมื่อปี พ.ศ. 2546 มีจำนวนเพียง 25,814 ราย แต่ในปีพ.ศ. 2551 มีจำนวนสูงขึ้นถึง 40,029 ราย จากรายงานสถิติจังหวัดสมุทรปราการ ปี 2552 รายงานว่ามีผู้ป่วยในเข้ารับบริการจากสถานบริการสาธารณสุข ของกระทรวงสาธารณสุข ที่เป็นโรคความผิดปกติทางอารมณ์ (สะเทือนอารมณ์) จากเมื่อปี พ.ศ.2548 มีจำนวน 69 ราย แต่ในปีพ.ศ. 2551 มีจำนวนสูงขึ้นเป็น 74 ราย และโรคความผิดปกติจากโรคประสาท ความเครียด และอาการทางกาย ที่หาสาเหตุไม่ได้ พ.ศ.2548 มีจำนวน150 ราย แต่ในปี พ.ศ.2551 มีจำนวนสูงขึ้นเป็น 222 ราย และรายงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่ ปี 2552 รายงานว่ามี

ผู้ป่วยนอกเข้ารับบริการจากสถานบริการสาธารณสุข ของกระทรวงสาธารณสุข ที่เป็นโรควาจะแปรปรวนทางจิตและพฤติกรรม จากเมื่อปี พ.ศ. 2547 มีจำนวนเพียง 37,943 ราย แต่ในปีพ.ศ. 2551 มีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นถึง 79,458 ราย มีผู้ป่วยในเข้ารับบริการจากสถานบริการสาธารณสุข ของกระทรวงสาธารณสุข ที่เป็นโรคความผิดปกติจากโรคประสาท ความเครียด และอาการทางกาย ที่หาสาเหตุไม่ได้ พ.ศ. 2547 มีจำนวน 930 ราย แต่ในปีพ.ศ.2548 มีจำนวนสูงขึ้นเป็น 1,006 ราย โรคความดันโลหิตสูง พ.ศ. 2547 มีจำนวน 8,433 ราย แต่ในปีพ.ศ. 2551 มีจำนวนสูงขึ้นเป็น 10,263 ราย

การฆ่าตัวตาย ...ตามแนวคิดของฟรอยด์ (Freudian Hypothesis) คนเราไม่ใช่อยากจะมีชีวิตอยู่ (Eros) แต่อย่างเดียวน ในจิตใต้สำนึกยังคิดเรื่องตาย (Thanatos) ด้วย มีผลให้บางครั้งคนเราอยากตายมากกว่าอยู่ โดยเฉพาะตอนกำลังท้อแท้หมดอาลัยตายอยาก ทุกข์ เครียด ถูกกดดัน สิ้นหวัง ในขณะที่ชีวิตกำลังประสบความสำเร็จหรือรุ่งโรจน์จะอยากมีชีวิตอยู่ (โกศล วงศ์สวรรค์; สุธิลา ตูลยะเสถียร; และ สถิต วงศ์สวรรค์. 2537: 293-294) รายงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่ ปี 2552 รายงานว่ามีผู้ป่วยในเข้ารับบริการจากสถานบริการสาธารณสุข ของกระทรวงสาธารณสุข ที่ฆ่าตัวตาย หรือการทำร้ายตนเอง ยกเว้นการวางยาพิษตนเอง ในปีพ.ศ.2551 มีจำนวน 69 ราย และจากสถิติกรุงเทพมหานครปีงบประมาณ 2544 มีผู้ป่วยจากการทำร้ายตัวเอง รวม 1,269 ราย บาดเจ็บ 1,283 ราย เสียชีวิต 13 ราย

2. ปัญหาทางสังคม ที่เกิดจากปัญหาภายในตัวบุคคลแล้วลุกลามไปสู่คนรอบข้าง ได้แก่ ปัญหาการหย่าร้างภายในครอบครัว การใช้ความรุนแรงในครอบครัวกับสตรีและเด็ก การติดยาเสพติด โรคเอดส์ และปัญหาอาชญากรรม

การใช้ความรุนแรงในครอบครัวกับสตรีและเด็ก ได้แก่การทำร้ายร่างกาย การทำร้ายจิตใจ การทำร้ายทางเพศ ...ในปี 2541 มีรายงานของบ้านพักฉุกเฉินของสมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรีที่รวบรวมข้อมูลจากจำนวนผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่เข้ามารับการช่วยเหลือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525-2540 รวม 12,110 รายพบว่า เป็นเรื่องความรุนแรงที่สามีกระทำต่อภรรยาและหรือบุตรมากที่สุด (ร้อยละ 78) (กฤตยา อาชวนิจกุล. 2546: 10) จากสถิติผู้โทรศัพท์ปรึกษาปัญหา กับมูลนิธิศูนย์ฮอทไลน์ ใน 6 เดือนแรกของปี 2543 มีผู้ปรึกษาปัญหาความรุนแรงในบ้าน 891 ราย และปัญหาถูกข่มขืน 131 ราย (กฤตยา อาชวนิจกุล. 2546: 10; อ้างอิงจาก สุธิรา และเมทนี. 2543)

การติดยาเสพติด ที่นับเป็นปัญหาระดับชาติมีสาเหตุจากบุคคลไม่มีที่ยึดเหนี่ยวหรือต้องการหนีปัญหาความทุกข์ใจของตนเอง อยากรู้ อยากทดลอง ถูกหลอกให้เสพจนติด หรืออยู่ในครอบครัวและสภาพแวดล้อมที่มีผู้ติดยา ...พล.ต.ท.กฤษณะ ผลอนันต์ เลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) กล่าวว่า สถานการณ์การค้ายาเสพติด มีแนวโน้มรุนแรงเพิ่มขึ้น พิจารณาจากสถิติการจับกุมคดียาเสพติดตั้งแต่ปี 2548 - 2551 การจับกุมคดีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจาก 72,595 คดี เป็น 84,266 คดี 107,454 คดี และ 121,135 คดี ตามลำดับ ผู้ต้องหาส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในช่วง 15-24 ปี ร้อยละ 37.1 รองลงมาเป็นอายุ 25-29 ปี

ร้อยละ 23.9 (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ: 2552. ออนไลน์) และข้อมูลจากสำนักอนามัย กรุงเทพมหานครในปีงบประมาณ 2544 รายงานว่ามีผู้เข้ารับการรักษาการติดยาเสพติดจำนวนทั้งสิ้น 15,296 ราย

โรคเอดส์ ที่เกิดจากการสำส่อนทางเพศโดยไม่มีการป้องกัน เนื่องจากขาดสติยับยั้งชั่งใจ หรือจากการมีเมามาและคึกคะนองของพิษสุรา ซึ่งข้อมูลจากกองควบคุมโรคเอดส์ สำนักอนามัย กรุงเทพมหานครรายงานว่าในประเทศไทยนับตั้งแต่มีรายงานผู้ป่วยรายแรกเมื่อ เดือนกันยายน พ.ศ. 2527 จนถึงวันที่ 31 ธันวาคม 2544 มีจำนวนผู้ป่วย 185,907 ราย เสียชีวิตแล้ว 51,374 ราย มีชีวิตอยู่ 134,533 ราย และผู้ติดเชื้อมีอาการ ทั้งหมด 69,368 ราย เสียชีวิตแล้ว 7,262 ราย มีชีวิตอยู่ 62,106 ราย ซึ่งเมื่อรวมจำนวนทั้งหมดแล้วจะมีมากถึง 665,344 ราย

ปัญหาอาชญากรรมเป็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อบุคคลและสังคม เพราะได้ทำลายชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนความสงบสุขและความปลอดภัยของประชาชน สถิติการเกิดปัญหานี้มีแนวโน้มสูงขึ้นทุกขณะตามการขยายตัวของประชากรของเมืองในภาคต่างๆ ครอบคลุมถึงการกระทำผิดประเภทต่างๆ ทั้งฉ้อราษฎร์บังหลวง หลบเลี่ยงภาษี ปลอมแปลงเอกสารรวมถึงคดีอุกฉกรรจ์ สะเทือนขวัญ คดีชีวิตร่างกายและเพศ และคดีโจรกรรมรถ โดย รศ.สุพัตรา ได้แบ่งอาชญากรรม เป็น 6 ประเภทโดยสามารถสรุปได้ดังนี้

1. อาชญากรรมเป็นครั้งคราว ที่กระทำเพราะควบคุมสติไม่ได้ เช่น เมามา อายาก เป็นต้น
2. อาชญากรรมเป็นนิสัย คือมีนิสัยชอบกระทำความผิด ประพฤติตามสันดานเดิม
3. อาชญากรรมคอเชิดขาว เป็นการกระทำผิดกฎหมายในเรื่องการเงิน ข้าราชการคอร์ปชั่น นายธนาคารโกงเงินธนาคาร พ่อค้าหนีภาษี เป็นต้น
4. อาชญากรรมอาชีพ เป็นพวกที่ถือว่าอาชญากรรมคืออาชีพ มีรายได้จากการประกอบอาชญากรรม เช่นมือปืนรับจ้าง ย่องเบา
5. อาชญากรจิตผิดปรกติ เป็นพวกที่มีปัญหาทางด้านจิตผิดปรกติ อันเป็นเหตุให้ก่ออาชญากรรม
6. องค์การอาชญากรรม เป็นการรวมกลุ่มของพวกอาชญากรโดยมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการแบบแผน มีเงินและอิทธิพลอย่างกว้างขวาง เช่นกระบวนการค้ายาเสพติด ค้าอาวุธสงคราม (โกศล วงศ์สวรรค์; สุริลา ตูลยะเสถียร; และ สถิต วงศ์สวรรค์. 2537: 11-26)

นายศิโรจน์ มิ่งขวัญ นายกสมาคมนักข่าวอาชญากรรมแห่งประเทศไทย เปิดเผย สถิติปัญหาอาชญากรรมมวลรวมปี 2551 พบคดีข่มขืนกระทำชำเรา มี 4,644 คดี หรือเฉลี่ยวันละ 13 คดี หรือ ประมาณ 2 ชั่วโมงเศษ จะมีคดีข่มขืนกระทำชำเราเกิดขึ้น 1 ราย และจากการศึกษาคดีข่มขืนจากข่าว พบว่าหลายครั้ง คนที่ก่อเหตุเป็นคนในครอบครัว หรือคนใกล้ชิด เช่น ปู่ข่มขืนหลาน พ่อข่มขืนลูก ประกอบกับปัจจัยทางเทคโนโลยีเกี่ยวกับการถ่ายรูปทำได้ง่ายขึ้น พบว่ามีการถ่ายรูปการร่วมเพศไว้เพื่อประจาน และเพื่อแบล็กเมล์ เรียกร้อเงิน โดยหลายครั้งมีการแพร่ภาพ หรือเรียกว่า “คลิบ” ทางสื่ออินเทอร์เน็ต โดยในเวบไซต์ กูเกิ้ล พบคำค้นว่า คลิบเช็กส์ มีประมาณ

4,150,000 รายการ คลิปแอนิเมชันมีประมาณ 1,470,000 รายการ คลิปโปมีมีประมาณ 1,530,000 รายการ คลิปนักศึกษาที่มีประมาณ 2,910,000 รายการ คลิปนักเรียนมีประมาณ 3,000,000 รายการ คลิปชมขึ้นมีประมาณ 645,000 รายการ และคลิปหลุดดารามีประมาณ 1,210,000 รายการ (สมาคมนักข่าวอาชญากรรมแห่งประเทศไทย. ม.ป.ป.: ออนไลน์)

จากการวิเคราะห์ปัญหาข้างต้นทำให้ผู้วิจัยสามารถประมวลสาเหตุของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธแต่ขาดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงทำให้เกิดปัญหาสันติสุขของตัวบุคคล และสันติภาพของสังคมปัจจุบัน ดังที่ฯพณฯ ธานินทร์ ไกรวิเชียร กล่าวไว้ในปาฐกถาพิเศษว่า “สังคมไทยกำลังประสบวิกฤตการณ์ด้านคุณธรรม และจริยธรรมอย่างออกอุทกข์ สังคมเกิดความแตกแยก เกิดความไม่เท่าเทียมกัน มีการใช้กำลังอย่างไร้มนุษยธรรมในการระงับข้อพิพาท มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นที่แจ้งประจักษ์ทุกระดับ ทั้งในวงราชการและเอกชน โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องและชอบธรรมแต่อย่างใด มาตรฐานคุณธรรมและจริยธรรมของสังคมจึงตกต่ำลงทุกวัน” (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม. 2551: 1-2)

ซึ่งปัญหาดังกล่าวมีที่มาจากมูลเหตุหลายด้าน เช่น จากความเจริญทางเทคโนโลยี แนวทางการศึกษา และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันที่เปลี่ยนไป ปัญหาในวงพระพุทธศาสนา และจากค่านิยมที่ผิดของพุทธศาสนิกชน ดังนี้

ด้วยวิทยาการและเทคโนโลยีต่างเจริญขึ้นในขณะที่จริยธรรมเสื่อมโทรมลงในสังคมด้านวัตถุก้าวหน้าไม่หยุดยั้ง แต่ด้านวัฒนธรรมและสังคมตลอดจนจิตใจก็กลับหยุดยั้งอยู่ที่ เพราะขาดการพัฒนาให้เจริญตามไปด้วย (โกศล วงศ์สวรรค์; สุธีลา ตูลยะเสถียร; และ สถิต วงศ์สวรรค์. 2537 : 11-26) และจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนี้เอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งแวดล้อม อย่างรวดเร็ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดวิกฤตการณ์หลายอย่าง ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและการดำเนินชีวิตของคน ในประเทศไทย (ภูมิพรรณ ทวีชาติ. 2549: 1; อ้างอิงจาก ประเวศ วะสี. 2542: 9)

เนื่องจากปัจจุบันการศึกษาในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเจริญสมัยใหม่ เน้นไปเฉพาะด้านวิชาความรู้ที่สามารถนำมาประกอบอาชีพได้เท่านั้น รวมถึงการวัดผลทางการศึกษาที่เน้นผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนไปทางด้านวิชาการโดยวัดกันที่ความ “เก่ง” แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญทางด้านคุณธรรมจริยธรรม และการพัฒนาจิตใจจนมองข้ามการศึกษาสิ่งที่อยู่ภายในตัวเอง อันได้แก่กายและจิตใจที่มีความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งจิตใจมีความสำคัญต่อการนึกคิดและตัดสินใจของตัวบุคคลตั้งใจความในธรรมบท [ธรรมบท หรือ ธรรมปท เป็นเทศนาประเภทร้อยกรองของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่บุคคลต่างชั้นต่างระดับ มีตั้งแต่บรรพชิต คฤหัสถ์ นักปราชญ์ ชาวบ้านธรรมดา จนกระทั่งเด็กเล็ก ๆ ก็มี เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับ ทั้งสูงและต่ำคละกันไป มีทั้งหมด 423 คาถา พระธรรมสังคหาคารย (อาจารย์ผู้รวบรวมคำสอน) ได้นำมารวมไว้เป็นหมวดหมู่ ในสุดตนิบาต ขุททกนิกาย (เสฐียรพงษ์ วรรณปก. 2522: คำชี้แจงของผู้แปล) ที่กล่าวว่า

มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา มนสา เจ ปทุญฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา ตโต นฺ ทฺก
 ขมนเวติ จกฺกัว วหโต ปทฺธิ แปลได้ใจความว่า “สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นผู้นำ มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จที่
 ใจ ถ้าคนมีใจชั่วแล้ว พูดอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามผู้นั้นเหมือนล้อเกวียนหมุนไป
 ตามรอยเท้าโค ฉะนั้น”

การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของไทย ไม่ได้รับการเอาใจใส่ในเรื่องของการปฏิบัติ
 ที่ตั้งงามการใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนจะตัดสินปัญหาต่างๆ ผู้เรียนจึงใช้อารมณ์ที่
 เกิดขึ้นตัดสินปัญหาเป็นหลักสอนเนื้อหาวิชามากกว่ากระบวนการแสวงหาความรู้ มิได้ตั้งเอา
 ศักยภาพของผู้เรียนออกมาใช้ แต่เป็นการปิดกั้นการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนอย่างสิ้นเชิง(ภูมิ
 พรรณ ทวีชาติ. 2549: 1; อ้างอิงจาก บุรุษย์ ศิริมหาสาคร. 2538: 20) รวมถึงผลจากการประเมิน
 หลักสูตรของกรมวิชาการ (กรมวิชาการ. 2542: 18) พบว่าความล้มเหลวของการศึกษาคือ ไม่
 สามารถสร้างคนให้มีจิตใจที่ดี การพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ สังคมยังน้อยไป สถาบันการศึกษา
 ส่วนมากมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความเป็นเลิศทางวิชาการ ให้เรียนเก่งเพื่อสอบแข่งขันเข้าเรียนใน
 ระดับสูงจนละเลยการพัฒนาทางด้านจิตใจ อารมณ์และสังคม ทำให้เกิดปัญหาคือ ไม่สามารถปลูกฝัง
 จิตใจที่ดีให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังเห็นได้จากปัญหาความขัดแย้ง โดยการยกพวกตี
 กันระหว่างสถาบันการศึกษา การฆ่าคนรักเมื่อผิดหวัง การฆ่าครู การปล้นรถประจำทาง รวมกลุ่มตั้ง
 แก๊งรีดไถ หรือคนที่กล่าวตักเตือน ดังปรากฏแล้วตามสื่อต่างๆ การไม่สามารถปรับตัวในสังคมที่
 เปลี่ยนแปลง ขาดวิธีในการผ่อนคลายเป็นตัวเอง ไม่สามารถอดทนรอคอยเพื่อไปสู่เป้าหมาย การเกิด
 ปัญหาทางเพศและยาเสพติด เมื่อประสบปัญหาในชีวิตก็ไม่สามารถหาวิธีแก้ไขได้(ภูมิพรรณ ทวี
 ชาติ. 2549: 1; อ้างอิงจาก เทิดศักดิ์ เดชคง. 2542: 12)

สังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่
 เป็นสังคมชนบท คนในชุมชนมีความผูกพันกับวัดที่มีฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่ละหมู่บ้านจะ
 มีวัดประจำหมู่บ้านของตนเป็นเครื่องรวมชุมชนให้เป็นหน่วยเดียวกัน และพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทน
 ของศาสนาก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือและความ
 ร่วมมือ (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. 2542: 28) ยิ่งกว่านั้นพระสงฆ์ยังมีบทบาททางสังคมอย่างมากมาย
 นอกเหนือจากบทบาททางศาสนาและพิธีกรรม เช่นการให้การศึกษากุลบุตร การเยียวยารักษาโรค
 การสงเคราะห์ผู้ทุกข์ยาก การอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรม การระงับความขัดแย้งในชุมชน เป็นต้น
 อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมที่ประชาชนศรัทธาและนับถือ ดังนั้น วัดจึงมีบทบาทอย่างมากใน
 การให้การศึกษากล่อมเกลาทางศีลธรรมแก่ประชาชน ควบคู่ไปกับกิจกรรมด้านอื่นๆ (พระ
 ไพศาล วิสาโล. 2549: 11) แต่สังคมปัจจุบันได้กลายเป็นชุมชนคนเมืองที่มีผู้คนมาจากต่างที่ต่างถิ่น
 ย้ายกันเข้ามาอยู่รวมกันมาก และมีวงจรวัดที่ต้องทำงานอย่างหนักเพื่อหาเลี้ยงตนเองและ
 ครอบครัวจนทำให้ ...วัดได้ถูกแยกออกออกไปจากวิถีชีวิตของผู้คนทั่วไป (พระไพศาล วิสาโล.
 2549: 11) ทำให้ผู้นับถือศาสนาพุทธไม่มีเวลาที่จะเข้าวัดหรือมีเวลาเหลือพอจากชีวิตประจำวันที่จะ
 มาศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพุทธที่ตนเองนับถือ

ในด้านพระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของพุทธศาสนา ...การไม่สามารถปรับตัวและกำหนดบทบาทที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป ได้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ (Identity crisis) ขึ้นในหมู่พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนหลักของศาสนา ตัวอย่างเช่น ในเรื่องการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ สมัยหนึ่งขณะที่วัดเป็นศูนย์กลางความเจริญของชุมชน...ค่านิยมในการก่อสร้างวัดวาอารามก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์และเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสังคมตอนนั้น แต่ในปัจจุบันในการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆยังมีอยู่ พระภิกษุสงฆ์ยังคิดว่าการสร้างถาวรวัตถุในศาสนาเป็นสิ่งได้บุญกุศลมาก และเป็นบทบาทหน้าที่ของตน จึงบอกบุญทอดกฐิน ผ้าป่า เพื่อหาเงินมาสร้างโบสถ์วิหารกันต่อไป ทั้งที่สิ่งก่อสร้าง ต่างๆ ดังกล่าวไม่ได้ใช้สอย ให้เกิดประโยชน์เท่าที่ควร เมื่อถูกสังคมกล่าวโจมตีตำหนิก็เกิดความรู้สึกสับสนสับสน เคว้งคว้าง ไม่มั่นใจในบทบาทที่ควรทำ เกิดเป็นภาวะวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ทางเอกลักษณ์ขึ้น (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. 2542: 28)

ชาวพระสงฆ์ไทยกระทำผิดต่อพระธรรมวินัยที่มีอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา ได้ส่งผลกระทบต่อศรัทธาความเชื่อมั่นของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง กลับกระทำการเหมือนเป็นการบ่อนทำลายเสียเอง อีกทั้งชาวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาบางอย่าง มีผลทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความสับสน ไม่เข้าใจ ไม่แน่ใจ ต่อสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน (พระยงยุทธ จิตตปญโญ. 2543: ออนไลน์) ยิ่งไปกว่านั้นพระสงฆ์จำนวนมากนับวันจะมีความรู้ทางธรรมน้อยลง อาศัยการท่องเที่ยวเป็นหลัก จึงไม่สามารถสื่อสารธรรมให้ฆราวาสเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ หรือสอนธรรมอย่างสอดคล้องกับกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ (พระไพศาล วิสาโล. 2549: 12) ในการสำรวจความเห็นของนักศึกษาเมื่อปี 2539 ว่าเหตุใดจึงไม่ไปฟังเทศน์ ร้อยละ 41 ตอบว่า “เพราะพระสงฆ์ไม่น่านับถือหรือรู้ธรรมะไม่ดีพอ” (พระไพศาล วิสาโล. 2549: 12; อ้างอิงจาก สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 2539)

การที่คนไทยมีความเชื่อ ความศรัทธาแบบขาดเหตุผลส่งผลให้นับถือศาสนาพุทธแบบผสมผสานกับศาสนาอื่นควบคู่ไปด้วย เช่นศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และการไหว้ผีต่างๆที่เป็นระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับที่ พระเทพปริยัติเมธี (รุ่น ธีรปญโญ) กล่าวว่า “คนบางคนไม่ได้เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย แต่จะไปเชื่อผสมผสาน มาวัดไหว้พระ กลับบ้านไหว้ศาลพระภูมิ ไปกลางทางไหว้ต้นกล้วย วิว้อออกลูกห้าขาาก็ไปไหว้ ไหว้เรื่อยไป ไม่รู้จะตามใครแน่ จะเชื่อพระหรือจะเชื่อพระภูมิ จะเชื่อพระภูมิหรือจะเชื่อต้นกล้วย จะเชื่อต้นกล้วยหรือจะเชื่อลูกวัวห้าขา เทียวเชื่อเรื่อยไป จนบางครั้งความเชื่ออย่างนั้นเป็นพิษเป็นภัย” (พระเทพปริยัติเมธี. ม.ป.ป.: 15) และเรื่องดังกล่าว มรว.ศีกฤทธิ ปราโมทย์ได้เคยกล่าวไว้ดังนี้ ...เพราะเหตุว่าในประเทศไทยส่วนใหญ่อ้างว่านับถือศาสนาพุทธแต่ยังมีคนไม่มากนักที่เข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย นับถือกันมา ก็เลยนับถือกันมาจนเป็นประเพณี อย่างเรานั้นเกิดมาในศาสนาพุทธ สักแต่กำเนิดมาในศาสนาพุทธ แล้วก็นับถือศาสนาพุทธไปจนตาย เห็นพระพุทธรูปก็กราบ เห็นพระภิกษุยกมือไหว้ทำบุญสุนทานกันเป็นประเพณีเรื่อย ๆ ไป เมื่อไม่เข้าใจในหลักศาสนาพุทธแล้ว บางที

ศีลธรรมของศาสนาพุทธก็เสื่อมลงไป จึงเป็นสาเหตุให้คนจึงยังไม่สามารถแก้ทุกข์นั้นได้ด้วยตนเอง และหันไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพิธีกรรมนอกศาสนาพุทธ (คึกฤทธิ์ ปราโมทย์. 2548: 20-21, 30-31) และขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างที่ทำให้เดินไปในทางไสยศาสตร์โดยไม่รู้ตัว. เช่นถ้าสอนให้เด็กไหว้พระ, เด็กเล็ก ๆ ไหว้พระก็สอนไหว้พระว่าจะได้บุญ, หรือว่าในฐานะเป็นของสูงของศักดิ์สิทธิ์อะไรไปทำนองนั้น ไม่ได้สอนให้ไหว้พระเพราะว่าพระเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้อง หรือจะช่วยให้คนปฏิบัติถูกต้องได้ ซึ่งมันก็ยากเกินไป. แล้วก็รบรัดสอนว่าไหว้พระได้บุญโดยไม่ต้องอธิบาย; แม้โตแล้วก็ไม่ได้อธิบายว่าบุญนั้นคืออะไร, คืออย่างไร. เราก็ประสบปัญหา คือไหว้พระเพราะกลัวจะไม่รวย จะไม่โชคดี, หรือไหว้พระเพื่อว่าพระจะคุ้มครองอย่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์; อย่างนี้มันเป็นไสยศาสตร์ (พระเทพวิสุทธิเมธี. ม.ป.ป.: 116)

เนื่องจากแนวคิดทางศาสนาพุทธมีลักษณะยึดหยุ่นสูง รวมถึงคำสอนก็ไม่มีการกีดกันศาสนาและลัทธิอื่นอย่างรุนแรงจึงทำให้ศาสนาหรือลัทธิแบบเทวนิยมดังกล่าวเข้ามาพร้อมกับศาสนาพุทธอยู่ในรูปแบบของ พิธีกรรมต่าง ๆ และการไหว้และอ้อนวอนขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ทางศาสนาพุทธก็รับรองว่าไม่เป็นเรื่องร้ายแรงหากการนับถือได้ทำให้คนเป็นคนดี ไม่กล้ากระทำความชั่ว แต่กลับส่งผลให้ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบผสมผสานกับลัทธิศาสนาอื่น ๆ ไม่สามารถแยกแยะได้ว่าส่วนไหนเป็นของศาสนาใด จนกระทั่งไม่มีความรู้อย่างแท้จริงในหลักคำสอนในพุทธศาสนา เมื่อไม่มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ก็ไม่สามารถบอกหรือสอนลูกหลานของตนเองได้ ยังส่งผลให้การปลูกฝังเรื่องของศีลธรรมจริยธรรมพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนที่ควรปฏิบัติภายในครอบครัวลดน้อยลงและถูกโยนให้ศีลธรรมมาเป็นเพียงรายวิชาหนึ่งในโรงเรียน ซึ่งนับว่ายังน้อยมากเพราะศีลธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องของการบ่มเพาะเพื่อให้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจ มิใช่การเรียนแบบท่องจำในสถานศึกษา หรือแม้ว่าในบางครอบครัวจะมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา นิยมพาคนในครอบครัวไปทำบุญ ทำทาน ปฏิบัติธรรม แต่บุญกิริยาเหล่านั้นก็ไม่ได้มีการให้คำอธิบายกับเด็กรุ่นใหม่ ถึงความหมายความสำคัญเกี่ยวกับศาสนพิธี จึงทำให้ความเชื่อกลายเป็นสิ่งที่กระทำตามกันมา เมื่อไม่ได้ศึกษาพระธรรม และคำสอนอย่างแท้จริงของพระพุทธรูปศาสนาว่าเป็นอย่างไร เรื่องเหล่านี้จึงถูกมองข้ามและไม่ได้ให้ความสำคัญ จนกระทั่งมีความเข้าใจผิดและมองว่าพระพุทธรูปศาสนาเป็นคำสอนของคนโบราณ เป็นเรื่องล้าสมัย ...เพราะเข้าใจผิด คิดว่าการอยู่ในธรรมเป็นเครื่องแสดงตนเป็นคนแก้ว, เถร, “ศรี,” หรือสมองเก่า ไม่ถูกแบบคน “ชิวิไลซ์” ความเข้าใจผิดอันนี้ย่อมบังเกิดเพราะความดีของตนเอง ขาดความพิจารณาและอาศัยความปรารถนาที่จะประพฤติตนให้เป็นคน “ชิวิไลซ์” จึงต้องตั้งใจเอาอย่างฝรั่งมากที่สุดที่จะเอาอย่างได้ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ม.ป.ป.: 7) ดังนั้นจึงทำให้คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธในปัจจุบันหันไปพึ่งวัตถุเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจแทนพระรัตนตรัยอันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จนกลายเป็นผู้ที่ตกไปอยู่ในกระแสของวัตถุนิยมทางโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันไม่มีหลักธรรมเพื่อยึดถือและเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนเพื่อเลี้ยงชีพ ดังนั้น การกระทำอะไรต่าง ๆ จึงเป็นไปตามกิเลสหรือความต้องการของตนเองเป็นใหญ่ จนทำให้สังคมไทย

ประสบปัญหาวิกฤติด้านคุณธรรมและจริยธรรมทั้งในสังคมขนาดเล็กตั้งแต่ครอบครัว จนกระทั่งสังคมขนาดใหญ่ระดับประเทศเนื่องจากมีผู้คนส่วนใหญ่อ้างตนว่านับถือศาสนาพุทธแต่ไม่เคยศึกษาและทำความเข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับที่ สุภาพรณ ฌ บางช้าง. (2535: 10) ได้กล่าวไว้ว่า “พุทธธรรมมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมากในฐานะที่เป็นรากฐานความรู้ความเชื่อและวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนไทย เป็นเหตุพื้นฐานที่มีผลต่อลักษณะความเป็นไทยตลอดมาในอดีต แม้ในปัจจุบัน ก็ได้มีความพยายามรักษาทำนุบำรุง และเผยแผ่พุทธธรรมให้เป็นหลักของสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง แต่ก็มีปัญหามากกว่าความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมของคนไทยเจือจางลงความสำคัญของพุทธธรรมในสังคมไทยปัจจุบันที่ครอบคลุมด้วยกระแสวัตถุนิยมก็เป็นเรื่องน่าสงสัยและสับสน ปัญหาเหล่านี้เชื่อมโยงต่อไปถึงปัญหาความผาสุกर्मเย็นความดีงามของสังคม การพัฒนาที่แท้จริง ตลอดจนความมั่นคงวัฒนาสถาพรของชาติโดยส่วนรวมทั้งหมด”

จากมูลเหตุของปัญหาดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปปัญหาสาเหตุที่พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยขาดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

1. จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ขณะที่ความเจริญด้านจริยธรรมตลอดจนจิตใจกลับหยุดยั้งอยู่กับที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและการดำเนินชีวิตของคนในประเทศไทยในหลาย ๆ ด้าน

2. ด้านการศึกษาในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเจริญสมัยใหม่ที่เน้นไปเฉพาะด้านวิชาความรู้ที่สามารถนำมาประกอบอาชีพ และการวัดผลทางการศึกษาที่เน้นผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนไปทางด้านวิชาการโดยวัดกันที่ความ “เก่ง”แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญทางด้านคุณธรรมจริยธรรม และการพัฒนาจิตใจ

3. ด้านสังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันที่มีความเห็นห่างจากศาสนา ซึ่งจากเดิมคนมีความผูกพันกับศาสนาที่เป็นปัจจัยหนึ่งในการตั้งถิ่นฐาน วัดมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์เป็นตัวแทนของศาสนาเป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือ และผู้นำทางจิตใจ

4. ด้านศาสนา ได้แก่ปัญหาเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของศาสนา เช่นข่าวพระสงฆ์ไทยที่กระทำผิดต่อพระธรรมวินัยที่มีอย่างต่อเนื่อง และพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางธรรมอย่างถ่องแท้ก็มีจำนวนน้อยลงได้ส่งผลกระทบต่อศรัทธาความเชื่อมั่นของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

5. การที่คนไทยมีความเชื่อ ความศรัทธาแบบขาดเหตุผล มีการนับถือศาสนาพุทธผสมผสานกับศาสนาอื่นควบคู่ไปด้วย เช่นศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และการไหว้ผีต่างๆที่เป็นระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมของมนุษย์

6. การนับถือศาสนาพุทธตามประเพณีของบรรพบุรุษและสังคมส่วนใหญ่รวมถึงคนในปัจจุบันมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนของคนโบราณ เป็นเรื่องล้าสมัย

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญในการศึกษาหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติตนให้เกิดมีสติ-สัมปชัญญะเพื่อควบคุมจิตใจมิให้ตกไปในทางชั่ว เป็นการพัฒนาจิตใจสำหรับการ

ดำเนินชีวิตด้วยการพิจารณาปัญหาหรือสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นกับตนเองตามความเป็นจริงด้วยปัญญา จนสามารถปล่อยวางจากสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นลงได้ คือเมื่อเราไม่ยึดติด ชีวิตก็หมดทุกข์ เกิดความสุขซึ่งในทางพระพุทธศาสนา ...ความสุขที่แท้จริง ไม่ใช่สุขเกิดแต่ทรัพย์ ยศ ชื่อเสียง ซึ่งเป็นเหมือนเหยื่อของโลก เพราะมันเป็นเหมือนความสุขของปลาที่กลืนเหยื่อ อันมีเบ็ดติดเข้าไปด้วย และ จะเกิดอะไรขึ้นภายหลัง ทุกคนพอจะทราบได้ดี. สุขที่แท้จริง คือความที่เอาชนะสิ่งต่างๆได้เสมอ. ไม่มีการร้อนใจ-หวั่นไหว-กลัว-รัก-โกรธ-เกลียด ฯลฯ เลย (พุทธทาสภิกขุ. 2537: 22) ซึ่งลงเข้ากับข้อธรรมในเรื่อง “ความว่าง” อันเป็นหัวใจในพระพุทธศาสนาที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา...พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะแสดงที่ใดและแก่ใคร ย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น (ป.อ. ปยุตโต. 2540: ปกหลัง) อย่างไรก็ตามแม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระที่เป็นแกนกลาง คงเป็นแนวเดียวกันคือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก ไม่มมงายปล่อยตัวตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ถูกฉุดลากจูงไปตามกระแส แต่สามารถมีชีวิตจิตใจที่เป็นอิสระ อย่างน้อยก็รู้จักที่จะกลับไปเป็นนายบังคับควบคุมกิเลสของตนไว้ในแนวทางที่พึงปรารถนาได้บ้าง โดยระลึกถึงพุทธภาษิตที่ว่า **ปญญาชิวี ชีวิตมาหุ เสฏฐัญฺ** ซึ่งแปลว่า ปรารถนาทั้งหลายกล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด” (ป.อ. ปยุตโต. 2540: 99)

การน้อมรับหลักคำสอนเกิดจากศรัทธาคือความเชื่อที่ควบคู่ไปกับปัญญาคือการคิดไตร่ตรองโดยเหตุผลเพื่อนำไปใช้อย่างเหมาะสม ตามแบบของฆราวาสผู้ครองเรือน สามารถแก้ปัญหาในระดับของตัวบุคคลในด้านต่างๆได้ เช่นจากคนที่เคยมีนิสัยขี้หงุดหงิด อารมณ์ร้อน ข้อธรรมะที่ศึกษาและการปฏิบัติตามมีชฌิมาปฏิบัติ คือการเดินทางสายกลาง ที่ประกอบด้วยมรรคองค์แปดก็จะเป็นเครื่องบรรเทาให้จิตใจที่เร้าร้อนสงบเย็นลงได้ เป็นการกำจัด “กิเลสอย่างหยาบ” ที่ปรากฏออกมาทางกายและวาจา แต่เนื่องจากธรรมชาติภายในจิตใจของมนุษย์นั้นประกอบด้วย กุศล (ความดี) และอกุศล (ความชั่ว) เพราะฉะนั้นทุกคนจึงมีโอกาสที่จะทำผิดได้โดยความไม่รู้ ประมาท พลังเพลอ และคาดไม่ถึง สิ่งที่จะมาคอยควบคุมความคิดไม่ให้กระทำผิดก็คือคำสอนในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเรื่อง สติ และสัมปชัญญะ (สติปัฏฐาน 4) ที่เป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติเพื่อชนะจิตใจของตนเองด้วยความไม่โกรธ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...บุคคลใดพึงชนะหมู่มนุษย์ทั้งพันคนด้วยพันในสงคราม บุคคลนั้นไม่ถือว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงในสงคราม ส่วนบุคคลใดพึงชนะตนผู้เดียวบุคคลนั้นแลชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงสุดในสงคราม ตนแลบุคคลชนะแล้วประเสริฐ” (ขุ.ธ. 25/27/38) หมายถึงการที่บุคคลสามารถบรรลุถึงความดีไปจนกระทั่งบรรลุธรรมขั้นสูงย่อมเกิดจากการประพฤติปฏิบัติด้วยตัวของตัวเองโดยไม่ได้เกิดจากการสวดมนต์อ้อนวอนเพื่อให้ได้อย่างที่ตนปรารถนา เพราะศาสนาพุทธไม่ใช่ศาสนาแบบเทวนิยม แต่เป็นแบบธรรมนิยม เชื่อในหลักกฎเกณฑ์ของไตรลักษณ์ อันสอดคล้องกับหลักธรรมชาติ และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจของมนุษย์สูงขึ้น ชีให้เห็นคุณค่าและโทษของการประพฤติทางกาย วาจา อันมีที่มาจากใจ ที่บุคคลสามารถนำไปปรับใช้

ให้เหมาะสมกับตนเองเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง และเมื่อตนเองหรือบุคคลดีแล้วย่อมพัฒนาสังคมดีขึ้น ตามมาดังที่พระเทพวิสุทธิเมธีกล่าวว่า “บุคคลมีสันติสุข, สังคมก็มีสันติภาพ” (พระเทพวิสุทธิเมธี. ม.ป.ป.: 12)

อนึ่ง สุนฺญตา มีความหมายตรงกับภาษาไทยว่าความ “ความว่าง” ซึ่งว่าโดยสภาวะปรมาตฺถ-ธรรม หรือ สัจธรรมนั้นมืออย่างเดียว อารมณ์เดียว แต่โดยชื่อแล้วคำในความหมายนี้ได้มีการนำคำอื่น ๆ มาใช้โดยมีความหมายเช่นเดียวกัน เช่น พุทฺธธรรม การไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งปวง การปล่อยวาง สงบ สว่าง ฯลฯ คำดังกล่าวถือเป็นข้อธรรมะที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ซึ่งเราจะพบว่าข้อธรรมะในลักษณะนี้ที่เขียนแตกต่างกันแต่มีความหมายสอดคล้องกันหรือเหมือนกันปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหรือในพุทธวจนะของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ระดับศีลธรรมขั้นพื้นฐานไปจนถึงระดับสัจธรรมขั้นสูง ซึ่งบางครั้งหากจะอธิบายหรือวิเคราะห์ข้อธรรมะใดสักข้อ อาจจะต้องอ้างถึงข้อธรรมะอื่น ๆ เกี่ยวโยงไปด้วย เพราะหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องประสานสัมพันธ์กันไปทั้งหมด ดังตัวอย่างเช่น

นิพพาน ปรมา สุนฺญ	ความว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน
นิพพาน ปรมา สุข	นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง
นตฺถิ สนฺติปริ สุข	ความสุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจึงสามารถวิเคราะห์ข้อธรรมได้ว่า ความว่างขั้นสูงสุดนั่นคือนิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยให้เกิดความสุข และความสุขใดๆ ก็ไม่สามารถเทียบเท่าสุขอันเกิดจากความสงบของจิตได้ซึ่งความสงบของจิตที่มีต่อ โลภะ โทสะ โมหะ นั้นก็กลับไปเป็นปัจจัยสู่ความว่างอย่างยิ่งนั่นเอง

ดังนั้นเพื่อความเข้าใจง่ายและเหมาะสมผู้วิจัยจะใช้คำว่า “ความว่าง” เพื่อแทนความหมายที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ในกรณีที่มีการนำคำว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งปวง การปล่อยวาง หรือ ความสงบ มาใช้ในงานวิจัย ก็จะถือตามความหมายตรงตัวอักษรนั้น

ความมุ่งหมายของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งความมุ่งหมายไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาให้เข้าใจถึงลักษณะของความว่าง (สุนฺญตา) อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง โดยผ่านการแสดงออกทางศิลปะ (ทัศนศิลป์)
2. เพื่อนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม
3. เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างสรรค์ตามวิธีวิทยาของทัศนศิลป์ (Methodology of Visual Art) และถ่ายทอดแนวความคิดจากแรงบันดาลใจให้ออกมาเป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัยต่อสาธารณชน

ข้อตกลงเบื้องต้น

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามีความหลากหลายและยืดหยุ่นตามจริตของผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมีหลายหลายระดับ ตั้งแต่พื้นฐานระดับศีลธรรมที่ทำให้สังคมมีความสุข ไปจนถึงระดับสัจธรรมสูงสุดที่ทำให้คนเป็นอริยบุคคล ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เป็นผลมาจากการศึกษาของผู้วิจัยในเรื่อง “ความว่าง” ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่เป็นแนวทางการปฏิบัติให้เกิดมีสติสัมปชัญญะเพื่อควบคุมจิตใจให้เกิดความปล่อยวางจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น เป็นการพัฒนาจิตใจสำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันด้วยการพิจารณาปัญหาหรือสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเองตามความเป็นจริงด้วยปัญญา ...ถึงแม้ว่าจะเป็นหลักธรรมะชั้นสูง แต่ท่านอาจารย์พุทธทาสก็นำมาอธิบายให้เห็นว่า เป็นคำสอนที่เหมาะสมสำหรับคนทั่วไป (चारवासुदेवरणेन) ก็สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้ เพราะ “ความว่าง” ที่แท้จริงก็คือการรู้จักทำให้สะอาด สว่าง สงบ เย็น เป็นนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ ซึ่งทุกคนมีได้แม้ในชีวิตประจำวัน (พุทธทาสภิกขุ. 2551: คำนำสำนักพิมพ์)

ความสำคัญของการวิจัย

1. เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของหลักคำสอนเรื่องความว่าง (สุญญตา) ในพุทธศาสนา
2. สามารถนำหลักคำสอนเรื่องความว่าง (สุญญตา) ในพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม
3. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพัฒนาศิลปะร่วมสมัยที่มีเนื้อหาและการนำเสนอผลงานศิลปะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา

ขอบเขตของการวิจัย

เพื่อให้การวิจัยครั้งนี้บรรลุตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากร คือ ภาพร่างผลงานจำนวน 10 ชุด จากแนวความคิดเรื่อง “กรณีศึกษาเรื่องความว่างในพุทธศาสนา” โดยผู้วิจัยใช้ข้อมูลทั้งภาคทฤษฎีและข้อมูลทางกายภาพที่ปรากฏตามเอกสารสิ่งพิมพ์และงานวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ ผลงานศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 1 ชุดโดยเป็นผลงานศิลปะที่ทำจากดินสโตนแวร์ ที่เผาด้วยวิธี Smoke firing นำมาจัดวางโดยคำนึงถึงสถานที่ (Installation) ตามแนวคิดจากหลักธรรมเรื่อง “ความว่าง” ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอัน เป็นผลมาจากการปฏิบัติตนให้เกิดมีสติสัมปชัญญะเพื่อควบคุมจิตใจมิให้ตกไปในทางชั่ว เป็นการพัฒนาจิตใจด้วยการใช้ปัญญา และสามารถปล่อยวางจากสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นลงได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ความว่าง (สัจญตา) หมายถึง จิตที่ว่างจากกิเลส ตัณหา เกิดจากการปฏิบัติธรรม จนเกิดปัญญาคือมีความรู้ความเข้าใจ เพื่อพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถปล่อยวางจากสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นลงได้ เพื่อการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง

2. ธรรมะ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คืออริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

3. ข้อธรรมะ หมายถึง หัวข้อธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้อธิบาย จำแนกแจกแจงออกมาให้เห็น เช่น อริยสัจ 4 มรรค 8

4. กิเลส หมายถึง ความชั่วร้ายภายในจิตใจ มีทั้งกิเลสอย่างหยาบ เช่น โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และกิเลสอย่างละเอียด เช่น อนุสัย (คือกิเลสอันเป็นเชื้อร้ายที่นอนนิ่งในสันดาน)

5. ศิลธรรม หมายถึง ความดีงาม ความถูกต้องที่เป็นกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่คนในสังคมหรือชุมชนนั้นยอมรับนับถือและมีความเข้าใจตรงกัน ซึ่งแต่ละสังคมหรือชุมชนอาจมีหลักศีลธรรมที่แตกต่างกันได้

6. สัจธรรม หมายถึง ความจริงแท้แน่นอน ไม่สามารถมีใครมาเปลี่ยนแปลงได้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุตามปัจจัยทางธรรมชาติ เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

7. พระพุทธศาสนา หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งทั้งหมดของคำสอนนั้นเป็นหลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งหลักการปฏิบัตินั้นมีหลายระดับตามกำลังและจริตของผู้ปฏิบัติ เพื่อยกระดับจิตใจของคนธรรมดาให้กลายเป็นมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง จนกระทั่งสามารถจิตของตนเองให้อยู่เหนือโลก หรือมีสภาวะที่ไม่ผูกพันกับสิ่งใดๆ ในโลกเลยในขณะที่ตนเองยังมีชีวิตอยู่

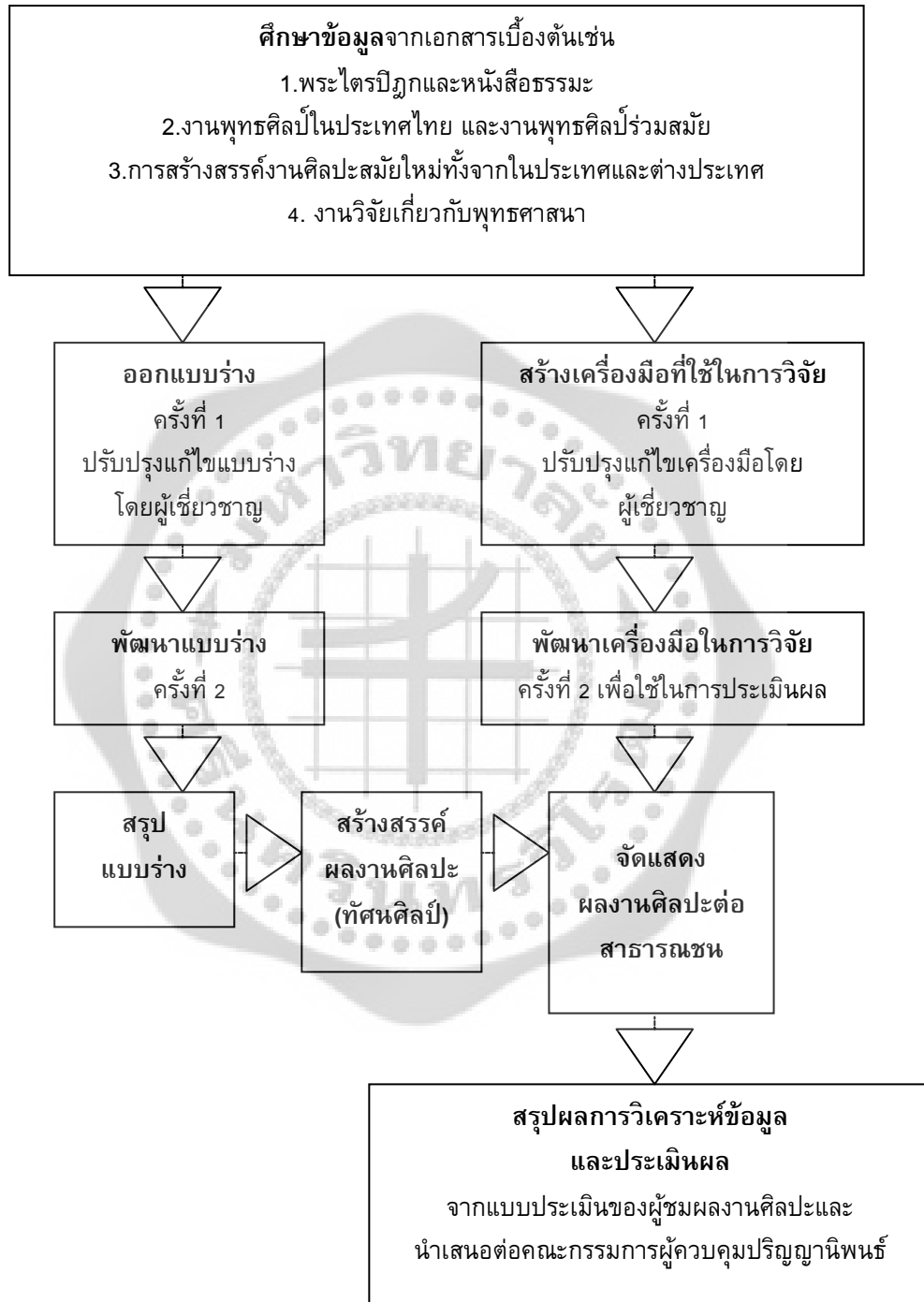
8. การปฏิบัติธรรม หมายถึง การปฏิบัติตนทั้งทางกายและทางจิตตามหลักการและวิธีการปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้วางไว้ จุดประสงค์เพื่อการบรรลุธรรมที่มีหลายระดับตามกำลังของผู้ปฏิบัติ เช่น สติปัฏฐาน 4 เป็นต้น

9. พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะที่ได้แรงบันดาลใจหรือแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยผลงานไม่ได้จำกัดเฉพาะที่อยู่ภายในวัดหรือโบสถ์ แต่รวมไปถึงงานศิลปะร่วมสมัยที่เป็นงานด้านทัศนศิลป์ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ สื่อผสม และผลงานศิลปะจัดวาง หรือ ศิลปะติดตั้ง (Installation art)

10. ผลงานศิลปะ (Work of Art) หมายถึง ชุดผลงานศิลปะทั้งหมดที่นำเสนอ

11. วัตถุ (Object of Art) หมายถึง ชิ้นงานหนึ่งชิ้นในชุดผลงานศิลปะทั้งหมด

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัย เรื่องการศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ใน พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. ความหมายของพระพุทธศาสนา
2. มนุษย์กับพระพุทธศาสนา
3. องค์ประกอบของพระพุทธศาสนา
4. คำสอนและหลักปฏิบัติของผู้นับถือพระพุทธศาสนา
5. ลักษณะของความว่างในพระพุทธศาสนา
6. งานพุทธศิลป์ และพุทธศิลป์สมัยใหม่ในประเทศไทย
7. อิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์
8. การสร้างเครื่องมือแบบสอบถาม
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา (Buddhism) เป็นศาสนาประเภทอนิยม Atheism (ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าสร้างโลก และให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ แต่สอนให้มนุษย์เชื่อกฎแห่งกรรม สอนมนุษย์พึ่งตนเองโดยไม่ต้องอ้างอิงไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ) (दन्य षायोथा. 2539: 12) ไม่ได้มุ่งให้สาวกประกอบพิธีกรรม เพื่อบูชา แต่มีคำสอนเน้นหนักไปในเรื่องศีลธรรมและ ปัญญาชั้นสูง โดยถือว่าธรรมะเป็นความจริงสากล ที่ทุกคนสามารถแสวงหาและเข้าใจธรรมะจนกระทั่งสิ้นกิเลสได้ด้วยตนเอง “ตนย่อมเป็นที่พึ่งของตนเอง” ดังนั้นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาที่แท้จริง คือผู้ที่แสวงหาธรรมะด้วยตนเอง และค้นพบธรรมะด้วยตนเอง

พระพุทธศาสนา เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย หลังศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประมาณ 1,000 ปี ในสมัยพุทธกาลเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า ชมพูทวีป ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศอินเดีย เนปาล และปากีสถาน (สุจิตรา รัตน. 2540: 51) พระพุทธศาสนานอกจากจะเจริญรุ่งเรืองในประเทศอันเป็นที่เกิดแล้วยังแพร่หลายไปในประเทศอื่นทั่วโลกและไกล ทิวตั้งเอเชียซึ่งในปัจจุบันไปถึง ยุโรป และอเมริกา ดังจะเห็นได้จากหลักฐานและร่องรอยแห่งความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา เป็นอย่างดีเป็นอย่างดี (กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. 2532: คำปรารภ) ดังนั้นเมื่อมีผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมากมายจึงทำให้ความหมายของพระพุทธศาสนามีแตกต่างกันออกไป สำหรับในประเทศไทยนั้นความหมายของพระพุทธศาสนาได้มีผู้ให้คำนิยามไว้อย่างมากมาย ดังนี้

พระพุทธศาสนา มาจากคำว่า พระพุทธ+ศาสนา (คำสอน) คำว่า "ศาสนา" ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า "Religion" และคำว่า "ศาสนา" ในภาษาไทย มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า "ศาสน" แต่หากเขียนว่า "สาสนา" จะเป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า "สาสน" (ประยงค์ สุวรรณบุบผา. 2537: 164)

พระราชวรมูณี (2527: 291) ให้นิยามว่า "ศาสนา" คือ คำสอน คำสั่งสอน ปัจจุบันใช้หมายถึงลัทธิความเชื่อถืออย่างหนึ่งๆ พร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิพิธี องค์กร และกิจการทั่วไปของหมู่ชนผู้นับถือลัทธิความเชื่อถืออย่างนั้นๆ ทั้งหมด (ความหมายของศาสนา. 2007: ออนไลน์)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2535: 28) ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า พระพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แปลว่าการสั่งสอนของพระองค์ก็ได้ โดยความก็ได้แก่พระธรรมเทศนา คือเทศน์แสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมนั่นเองเป็นพระศาสนา คือเป็นคำสั่งสอนแนะนำฝึกอบรมเวไนยนิกร

พระธรรมปิฎก (2546: 4) พระพุทธศาสนาว่าโดยทั่วไปมีความหมายกว้างมากรวมทั้งแต่หลักธรรม พระสงฆ์ องค์กร สถาบัน กิจการ ไปจนถึงศาสนสถานและศาสนวัตถุ ทุกอย่าง แต่ถ้าจะเจาะลงไปให้ถึงความหมายแท้ที่เป็นตัวจริง พระพุทธศาสนาก็มีความหมายตรงไปตรงมาตามคำแปลโดยพญัญญุชนะของคำว่า พระพุทธศาสนา นั่นเองว่า "คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า" นี่คือนัยแท้จริงของพระพุทธศาสนาสิ่งอื่นนอกจากนี้เป็นส่วนขยายออกหรือยกขึ้นมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น

กิริติ บุญเจือ (2538: 121) พระพุทธศาสนา คือ ศาสนาที่ถือว่าธรรมะเป็นความจริงสากลที่ใครก็ตามหากสิ้นกิเลสก็จะพบได้ด้วยตนเอง แต่ผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีจนตรัสรู้ และสามารถตั้งพุทธบริษัทปัจจุบันขึ้นได้ คือ พุทธโคดม ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในบรรดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามากมายที่ได้เคยตั้งพุทธบริษัทมาแล้ว และที่จะตั้งต่อไปในอนาคต ยังมีพระพุทธเจ้าอีกมากที่ตรัสรู้แต่ไม่มีบารมีพอให้ตั้งพุทธบริษัทได้จึงให้ผลเฉพาะตัวเรียกว่า ปัจเจกพุทธเจ้า

ศิวัช อาจารย์รงค์ (2009: ออนไลน์) หมายถึงศาสนาแห่งความรู้แจ้ง เป็นศาสนาที่มีพระรัตนตรัย เป็นสรณะอันสูงสุด อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระสงฆ์ โดยพระรัตนตรัยทั้ง 3 นี้ย่อมมีคุณเกี่ยวพันเป็นอันเดียวกัน จะแยกออกจากกันโดยเฉพาะไม่ได้ ด้วยพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมก่อนแล้วสอนให้พระสงฆ์ธรรม พระธรรมนั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมจำทรงไว้ ปฏิบัติและสั่งสอนสืบต่อพระศาสนา พระรัตนตรัยนี้เปรียบด้วยวัตถุพิเศษที่มีราคาอย่างสูง คือ แก้ว จึงเรียกพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่า รัตนะ คำว่า "รัตนะ" แปลว่าแก้ว, สิ่งมีค่าสูงยิ่ง, สิ่งประเสริฐ ซึ่งคำว่ารัตนะในที่นี้จะหมายถึง พระรัตนตรัย ซึ่งก็คือแก้ว 3 ดวง ผู้นับถือพระพุทธศาสนาก็คือนับถือแก้ว 3 ดวงนี้ว่ามีคุณ ย่อมจะเป็นที่พึ่งที่ระลึกแก่ตน

พระพุทธศาสนา (ม.ป.ป. : ออนไลน์) พระพุทธศาสนา เป็น ศาสนาแห่งความรู้ เพราะเกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาองค์สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งของโลก

มหนู ยูประพัฒน์ (2504: 212) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความดับทุกข์

คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ (2548: 2) พระพุทธศาสนานั้นถ้าจะคำนึงตามศัพท์ของคำว่าศาสนาแล้ว ก็เรียกได้ว่าเป็นศาสนาแรกของโลก ที่พูดเช่นนี้ก็เพราะว่าศาสนาแปลว่าคำสั่งสอน คำสั่งสอนก็คือคำสั่งให้บุคคลผู้นับถือศาสนาว่า จะให้ทำอะไร หรือควรทำอะไร ตลอดจนคำห้ามว่าไม่ควรทำอะไร และจะต้องมีคำสั่งสอนประกอบว่าที่สั่งให้ทำเช่นนั้น หรือห้ามมิให้ทำเช่นนั้น อาศัยเหตุผลอย่างไร เป็นต้นว่า สั่งให้ทำความดี ผลที่จะเกิดแก่ตนเป็นอย่างไรบ้าง พระพุทธศาสนามีทั้งคำสั่งและคำสั่งสอนเช่นนี้โดยครบถ้วน จึงเรียกว่าเป็นศาสนาโดยสมบูรณ์ตามความหมายของศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายของพระพุทธศาสนาไว้หลายแง่มุม ตั้งแต่ความหมายตามตัวพยัญชนะไปจนถึงระดับบอรรถคือความหมายโดยละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมขั้นสูงดังนี้ “คำว่าพุทธศาสนานั้น แปลว่าอะไร ? พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า แปลว่าผู้รู้ พุทธศาสนาก็แปลว่าศาสนาของผู้รู้ พุทธศาสนิกชนก็แปลว่าผู้ปฏิบัติตามศาสนาของผู้รู้ ที่ว่ารู้นั้นหมายถึงอะไร? คือรู้อะไรทั้งปวงตามความเป็นจริงนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาก็คือศาสนาที่ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เป็นศาสนาเกี่ยวกับความรู้จริง เราจึงต้องปฏิบัติจนเรารู้ได้เอง เมื่อรู้ถึงที่สุดแล้วไม่ต้องกลัวกิเลสตัณหาต่างๆ จะถูกความรู้ที่แท้ทำลายให้สิ้นไปความไม่รู้ (อวิชชา) ก็จะดับไปทันทีในเมื่อความรู้ได้เกิดขึ้นมา ฉะนั้นข้อปฏิบัติต่างๆจึงมีไว้เพื่อให้วิชชาเกิด” (ชมรมส่งเสริมภูมิปัญญาพุทธศาสนาสุสานล. 2549: 31) นอกจากนั้นท่านพุทธทาสยังได้กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาไว้ถึง 80 ประการ ซึ่งคำกล่าวของท่านในเรื่องนี้ได้เป็นต้นแบบความคิดใหม่ให้กับนักปรัชญา และผู้ที่อยู่ในแวดวงศาสนาเกี่ยวกับการให้ความหมายทางพุทธศาสนาในปัจจุบันอย่างมากมาย ตัวอย่างลักษณะ 80 ประการของพุทธศาสนามีดังนี้

- พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีวิถีทางอย่างวิทยาศาสตร์
- พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ
- พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการอยู่เหนือพระเจ้าผู้สร้าง
- พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาตนเอง

(พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.ง)

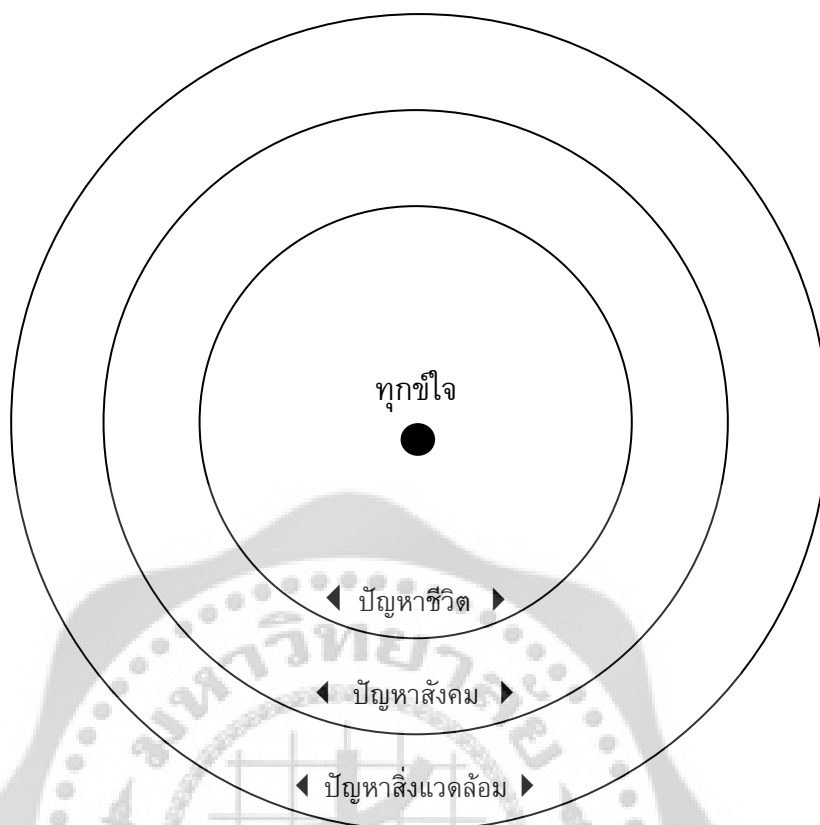
ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าพุทธศาสนาคือหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งทั้งหมดของคำสอนนั้นเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ของผู้ปฏิบัติอย่างสิ้นเชิง ยกเว้นจิตใจของคนธรรมดาให้กลายเป็นมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง จนกระทั่งสามารถยกจิตของตนเองให้อยู่เหนือโลก หรือมีสถานะที่ไม่ผูกพันกับสิ่งใดๆในโลกเลยในขณะที่ตนเองยังมีชีวิตอยู่ดังในคำกล่าวของท่านพุทธทาสที่ว่า “พุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายจะแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวันของคนทุกคนในโลก เพื่อให้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้โดยไม่มีความทุกข์เลย” (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 46) ซึ่งคำกล่าวของท่านพุทธทาส สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ทรงตรัสอธิบายแก่ภิกษุ ในเรื่องสภาวะการพ้นทุกข์ของอริยบุคคลว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้ได้เรี่ยวรู้ ถูกทุกข์เวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่คร่ำครวญ ไม่รำไร ไม่รำพัน ไม่ตีอกร้องไห้ ไม่หลงไหล พันเพื่อน เขอย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวยเวทนาทางใจ” “อนึ่ง เขอย่อมไม่มีความขัดใจเพราะทุกข์เวทนานั้น เมื่อไม่มีความขัดใจเพราะทุกข์เวทนานั้น ปฏิฆานุสัยเพราะทุกข์เวทนานั้น ย่อมไม่นอนเนื่อง เขาถูกทุกข์เวทนากระทบ ก็ไม่หันเข้า ระเริงกับกามสุข เพราะอะไร ? เพราะอริย-

สาวกผู้เรียนรู้แล้วย่อมรู้ทางออกจากทุกขเวทนา นอกจากกามสุขไปอีก เมื่อเธอไม่ระเริงกับกามสุข ราคานุสัยเพราะเวทนานั้นก็ไม่นอนเนื่อง เธอย่อมรู้เท่าทันความเกิดขึ้น ความสูญสลาย ข้อดี ข้อเสีย และ ทางออกของเวทนาเหล่านั้นตามที่มันเป็น เมื่อเธอรู้ ...ตามที่มันเป็น อวิชชานุสัยเพราะอทุกขม- สุขเวทนา ก็ไม่นอนเนื่อง ถ้าเสวยสุขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ถ้าเสวยทุกขเวทนา เธอก็ เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ภิกษุทั้งหลาย นี้ เรียกว่า อริยสาวก ผู้ได้เรียนรู้ ผู้ปราศจาก ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุ ปายาส เราเรียกว่า ผู้ปราศจากทุกข์ (ส.ส.พ. 18/369-372/257-260)

2. มนุษย์กับพระพุทธศาสนา

แม้ว่าอารยธรรมมนุษย์จะเจริญก้าวหน้ามากมาย ผ่านเวลาหลายพันปีจนถึงบัดนี้ที่เรียก กันว่า ยุคโลกาภิวัตน์ แต่มนุษย์ก็ยังไม่พ้นหรือห่างไกลออกไปเลยจากความทุกข์ และการ เบียดเบียนบีบคั้นตลอดจนสงคราม มนุษย์หวังจากระบบจริยธรรมของลัทธิศาสนาต่างๆที่จะมาช่วย แก้ไขปัญหาเหล่านี้ แต่ลัทธิศาสนาโดยทั่วไป จะมอบให้เพียงบทบัญญัติ หรือคำสั่งบังคับต่างๆ ที่ มนุษย์ต้องปฏิบัติตามด้วยศรัทธา ให้มนุษย์พ้นจากปัญหาในตัวเองและปัญหาระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ไปขึ้นต่อการลงโทษและการให้รางวัลจากอำนาจที่เชื่อว่าอยู่เหนือธรรมชาติ ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกบาลีมีลักษณะพิเศษ ที่สอนระบบจริยธรรมแห่งการ พัฒนาตัวของมนุษย์เองให้หลุดพ้นจากปัญหาทั้งหลาย สู่ความเป็นอิสระที่แท้จริงโดยไม่ต้องไปขึ้น ต่ออำนาจบงการจากภายนอก มนุษย์ยุคปัจจุบัน ได้เจริญมาถึงขั้นตอนหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุด แห่งอารยธรรม และ ณ จุดนี้ อารยธรรมก็ได้นำปัญหาที่เป็นความทุกข์ครบทุกด้านมามอบให้แก่ มนุษย์ กล่าวคือ ปัญหาชีวิต ปัญหาสังคม ที่มาบรรจบถึงความครบถ้วนด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็น ที่ชัดเจนว่า อารยธรรมที่เจริญมาสูงสุดอย่างนี้ สามารถมอบปัญหาที่เป็นความทุกข์ให้แก่มนุษย์ ได้ อย่างครบถ้วน แต่ไม่สามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์แห่งปัญหาเหล่านั้นได้ (พระธรรมปิฎก. 2546: 29)

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้นความขัดข้องแปรปรวน ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่างๆ ซึ่งทาง พุทธศาสนาเรียกรวมว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง และได้ประสบ แน่นนอน ไม่ว่าจะมนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามีมันมีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเป็น หน้าที่อย่างไรก็ตามเมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับ ความจริงอันนี้ จะรับรู้สู้หน้า และพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด (พระธรรมปิฎก. 2540: 4) มนุษย์จำนวนมากขึ้น ได้เริ่มมองเห็นว่า พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกเป็นคำตอบ สำหรับปัญหาแห่งความทุกข์ทั้งหมดนี้ของมวลมนุษย์ซึ่งอาจแสดงให้เห็นเป็นวงกลมซ้อน3ชั้นดังใน แผนภูมิต่อไปนี้

ภาพประกอบ 2 ปัญหาแห่งความทุกข์ของมนุษย์
ที่มา: พระธรรมปิฎก. (2540). พุทธวิธีในการสอน. หน้า30.

จากภาพประกอบ 2 วงในสุดคือปัญหาชีวิต และปัญหาที่ลึกซึ่งที่สุดคือปัญหาความทุกข์ในจิตใจของมนุษย์ แม้แต่อย่างหยาบที่สุด คือความเครียดก็เป็นปัญหาหนักยิ่งของมนุษย์ยุคปัจจุบัน พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่เรียกได้ว่าชำนาญพิเศษในการกำจัดปัญหาชีวิตขั้นสุดท้าย คือความทุกข์ในใจนี้ ถึงขั้นที่เข้าถึงความเป็นจริงของธรรมชาติด้วยปัญญา และกำจัดเชื้อแห่งความทุกข์ในใจให้หมดสิ้นไป ทำให้จิตใจเป็นอิสระโปร่งผ่องใส โดยไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นอีกเลย จากตัวเองออกมาข้างนอก ในวงกว้างออกไป คือปัญหาสังคม อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ผิดซึ่งกลายเป็นความรุนแรงเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์ ในการแก้ปัญหาในระดับนี้ พระพุทธศาสนาก็ปรากฏเด่นตลอดมาในฐานะเป็นศาสนาที่เผยแพร่โดยไม่ต้องใช้คมดาบ ไม่เคยมีสงครามศาสนาและไม่มีหลักการใดๆ ที่จะนำไปใช้เป็นข้ออ้างในการรุกรานหรือทำสงครามได้เลย พระพุทธศาสนามีประวัติแห่งความสงบอย่างแท้จริง สอนเมตตาเป็นสากล จนนักปราชญ์ยอมรับกันว่าพระพุทธศาสนาเป็นขบวนการสันตินิยมที่แรกสุดของโลก พระไตรปิฎกจึงเป็นแหล่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์ผู้ปรารถนาสันติ สามารถเรียนรู้หลักการและวิธีการในการดำรงรักษาสันติภาพให้แก่โลกมนุษย์ ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า เกิดจากแนวคิดผิดพลาด ที่เป็นฐานของ

อารยธรรมปัจจุบัน คือ ความคิดความเชื่อที่มองเห็นมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วให้มนุษย์มีทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ มุ่งจะเอาชนะและมีอำนาจที่จะจัดการกับธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของมนุษย์ การที่จะแก้ปัญหานี้ได้มนุษย์ต้องการแนวคิดใหม่มาเป็นฐานในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาสอนทางสายกลาง ที่ให้รู้ตามเป็นจริงว่าธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวง รวมทั้งมนุษย์ด้วย ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบที่อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษในระบบความสัมพันธ์นั้น โดยเป็นส่วนที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้ เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาตนให้มีคุณสมบัติดีงาม ทั้งในด้านพฤติกรรมที่จะเป็นไปในทางเกื้อกูลกัน ในด้านจิตใจให้มีเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ และในด้านปัญญาให้เข้าใจถูกต้องถึงระบบความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันว่าจะต้องให้ระบบสัมพันธ์นั้นดำเนินไปด้วยดีได้อย่างไร เมื่อมนุษย์ได้พัฒนามีคุณภาพดีแล้ว ก็จักรู้จักดำเนินชีวิต และจัดดำเนินการทั้งหลายที่จะเกื้อหนุนให้ระบบความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติทั้งปวงนั้นเป็นไปในทางที่สมานเกื้อกูลกันยิ่งขึ้น เป็นทางนำมนุษย์ให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน (พระธรรมปิฎก. 2540: 29-31) ในปัจจุบันมีผู้ออกมาเคลื่อนไหวว่าต้องการให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยเจตนาคือต้องการให้ศาสนาพุทธคงอยู่กับประเทศไทยอย่าง ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งถือเป็นอหัตตา คือความยึดมั่นถือมั่น ขัดกับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ท่านต้องการให้เหล่าสาวกละอหัตตาเสีย แล้วให้เข้าใจหลักของไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือความไม่เที่ยง ตั้งอยู่ได้ไม่นานของสรรพสิ่ง แม้แต่ความสุข ทุกข์ ลาม ยศ คนนินทา สรรเสริญ ตั้งในโลกธรรม 8 เมื่อไม่มีสิ่งใดคงทนถาวร ฉะนั้นเราจึงไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่น เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนหาสาระไม่ได้เลย ซ้ำยังทำให้จิตใจหม่นหมองจาก ธรรมที่เป็นอกุศล หรือ มุลากรแห่งอกุศล 3 อย่าง ได้แก่ 1. โลภะคือ ความอยากได้ 2. โทสะคือ ความคิดประทุษร้าย 3. โมหะคือ ความหลง โดยมีอวิชชา คือความไม่รู้ เป็นหัวหน้าฝ่ายอกุศลธรรมพรั่งพร้อมไปด้วยความไม่ละอายใจ ความไม่เกรงกลัวต่อบาป อกุศลเหล่านี้คนทั่วไปมักจะเรียกว่า “กิเลส” ซึ่งทุกคนก็รู้ที่อยู่แก่ใจว่าอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมนำความเดือดร้อนมาให้ จนกลายเป็นความทุกข์แต่ก็ไม่สามารถสลัดสิ่งเหล่านี้ออกจากจิตใจได้ เพราะกุศล และอกุศลนั้นเป็นส่วนหนึ่งของจิตใจ ทุกคนจึงสามารถ คิดดี และคิดร้ายพร้อมกันได้ในเวลาเดียวกันหรือสามารถทำความดีในตอนเช้า และกลับมาทำความชั่วได้ในเวลาค่ำ ดังนั้นการพูดการทำ ย่อมเป็นผลจากจิตใจ ดังในพระธรรมบทที่ว่า

“สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ ถ้าคนมีใจชั่วเสียแล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยชั่วไปด้วย เพราะการพูดชั่วทำชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเขา เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น.”

“สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จจากใจ ถ้าคนมีใจบริสุทธิ์แล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยดีไปด้วย เพราะการพูดดีทำดีนั้น สุขย่อมตามสนองเขา เหมือนเงาติดตามตนไปฉะนั้น.” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2538: 5-7)

ดังนั้นคนที่ต้องการพัฒนาตนเองให้ให้มีจิตใจที่สูงซึ่งจึงต้องศึกษาเรื่องมนุษยธรรมคือจริยธรรมเพื่อความเป็นมนุษย์ เพราะคำว่า “มนุษย์” นี้ตามตัวหนังสือแปลว่า มีจิตใจสูง ถ้ามีจิตใจต่ำก็เป็นเพียง “คน” ความเป็นมนุษย์มีแต่ความถูกต้อง, ถ้าไม่ถูกต้องก็ไม่เรียกว่า มนุษย์. คือจิตใจมัน

ไม่สูง. เดียวนี้โลกมีแต่สิ่งแวดล้อมที่ทำให้จิตใจต่ำอยู่ด้วยก็เลยต่ำกันใหญ่ และโลกยุคนี้แยกศาสนา ออกจากการศึกษาทั่วไป จึงทำให้ไม่มีการศึกษาเรื่องมนุษยธรรม ที่มันทำให้เกิดความยุ่งยากในทาง อาชีพ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง แล้วก็ทำให้เกิดอันตรายหรือวิกฤติการณ์ความ บั่นป่วน หาคความสงบสุขขึ้นในโลกไม่ได้ (พระเทพวิสุทธิเมธี. ม.ป.ป.: 38) ซึ่งข้อความสอดคล้องกับ ที่ หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ มักกล่าวไว้ว่า “มนุษย์เกิดมาแล้วต้องทำตน ประพฤติตนให้สมกับที่เกิดมา เป็นมนุษย์ หรือที่เขาเรียกกันว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” (แจ่ม เจิตจรัส. ม.ป.ป.: 5) ...ซึ่ง การศึกษาเรื่องมนุษยธรรมก็คือการศึกษาเรื่อง คุณธรรม จริยธรรม และไม่ได้อยู่ที่ใด แต่อยู่ภายใน กาย และจิตใจของทุกคนนั่นเอง และพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐจากชาติ กำเนิดหรือวงศ์ตระกูลแต่ประเสริฐด้วยการพัฒนาจิตใจให้สูงด้วยการฝึก ...ถ้าไม่ฝึกแล้วหาประเสริฐ ไรไม่ เราไปพูดกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ พูดด้วยใจ ขาดหัวนไป ต้องพูดให้เต็มปากว่า มนุษย์ นั้นเป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก เมื่อฝึกแล้วประเสริฐสุด ทั้งนี้ตามบาลีว่า **ทนฺโต เสฏฺฐมฺหุสฺเสสฺสุ** (ขุ.ธ. 25/33) แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้น ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด (พระธรรมปิฎก. 2547: 186)

ถ้ามนุษย์จะเข้าถึงความจริงแท้ เขาหนีไม่พ้นที่จะต้องเข้าใจตัวมนุษย์เอง ถ้าเข้าใจตัว มนุษย์เองแล้ว กล่าวได้ว่าเข้าใจหมดทุกอย่าง เพราะว่าตัวมนุษย์นี้เป็นสุดยอดของสิ่งทั้งหลาย บรรดามีในโลกและสากลภพ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสให้เราค้นพบตัวเอง ให้รู้จักตัวเอง ให้เข้าถึง ความจริงที่มีอยู่ในขั้น 5 นี้ เมื่อใดเข้าถึงความจริงนี้แล้ว ก็จะทำให้เราปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง ทั้งภายในและภายนอก ถ้าปฏิบัติต่อชีวิตจิตใจของตัวเองยังไม่ถูกต้อง ก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ภายนอกให้ถูกต้องไม่ได้ด้วย และก็จะแก้ปัญหาไม่จบไม่สิ้น ปัญหาทุกอย่างนั้น มันโยงกันไปหมด มี เหตุปัจจัยถึงกันทั้งรูปธรรมนามธรรม ในที่สุดมนุษย์ก็จะหนีไม่พ้นที่จะต้องทำความเข้าใจตัวมนุษย์ เองให้ชัดเจน คนจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเอง ซึ่งประกอบด้วยทั้งกายและใจ ทั้ง นามธรรมและรูปธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงจับจุดของความจริงนี้ คือค้นพบความจริงของชีวิตนี้ ทั้งหมด ทั้งนามธรรมและรูปธรรม โดยมองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่ครอบคลุม (พระธรรมปิฎก. 2547: 173) ซึ่งหากพุทธศาสนิกชน เข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย ปัญญา คือความฉลาด และนำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับตนเองและคนรอบข้าง เพียงเท่านี้ก็สามารถ ทำให้ปัญหาของตนเองและสังคมที่เกิดขึ้นสามารถเบาบางลงได้ แต่จะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับ ตนเองว่าจะทำได้มากน้อยเท่าใด

ความรู้สึกในทางจิต เช่นตัณหา และอุปาทานนี้ มีมูลมาจากอวิชชา เช่น เพราะไม่รู้จึงได้ ไปยึดถือเข้า และเพราะอวิชชาที่อยู่ อารมณคือที่มาของความยินดี และยินร้ายทั้งหลายจึงได้เกิดมี ความหมาย (ความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางจิตใจที่เป็นเหยื่อของอวิชชา) ขึ้นมา. จิตที่ประกอบอยู่ด้วย อวิชชา ย่อมยึดถือเอาความหมายนั้นๆปรุ้งเป็นความรู้สึกที่เป็น “ตัวกู-ของกู” เกี่ยวเนื่องกับอารมณ นั้นๆ ขึ้นมาอย่างเต็มรูป. ถ้าปราศจากอวิชชาแล้วย่อมหมายความว่าจิตไม่ถูกลวงด้วยความหมาย คือไม่อยู่ภายใต้วิสัยที่จะถูกลวงด้วย “ความหมาย” ของสิ่งทั้งปวง เมื่อความรู้สึกว่า “ตัวกู-ของกู” ดับ ไป จะต้องมึสิ่งอื่นเกิดขึ้นมาแทน หรือปรากฏขึ้นแทน โดยไม่ต้องมีการเกิด สิ่งนั้นก็คือ ภาวะของจิต

ที่เป็นตัวมันเอง เป็นภาวะแห่งความว่างจากความวุ่นด้วยอำนาจการปรุงแต่ง, ภาวะแห่งความสว่าง, และภาวะแห่งความเป็นธรรมเป็นต้น; และที่สำคัญอย่างยิ่งนั้นก็คือ ภาวะแห่งความสมบูรณ์ด้วยสติปัญญา ความหมายที่ว่าเมื่อ “ตัวกู-ของกู” ดับลงไปนั้น ไม่ได้หมายความว่าจิตว่างไม่มีอะไรเลยหรือจิตเองก็ดับไปด้วย แต่ที่แท้ันั้นจักต้องทราบไว้ก่อนว่า เมื่อใด “ตัวกู-ของกู” ดับลงไป ความว่างก็ปรากฏขึ้นแทน เป็นความว่างจาก “ตัวกู-ของกู” ก็จริงแต่ทว่าประกอบอยู่ด้วยสติปัญญาอย่างยิ่งในตัวความว่างนั่นเอง และการละอวิชชาเสียได้ ทำให้รู้ความจริงในข้อที่ว่า โดยแท้จริงแล้วไม่มีอะไรเป็นตัวตน มีแต่สิ่งซึ่งสักแต่ว่าธรรมชาติอย่างหนึ่งๆ เมื่อรู้แจ้งดังนี้ความยึดถือในสิ่งต่างๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เคยยึดถือว่าเป็น “ตัวตน-ของตน” ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ แม้ในขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น เป็นต้น. นี่คือการดับไปแห่ง “ตัวกู-ของกู” อันเป็นอุปาทานซึ่งเกิดมาจากตัณหาในอารมณ์นั้นๆ เมื่อความรู้สึกเหล่านี้ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้แล้ว ก็ถือว่าเป็นภาวะแห่งสุญญตา ตามหลักแห่งพุทธศาสนา สมกับคำว่า นิพพาน ที่แปลว่า ดับไม่เหลือ ซึ่งหมายถึงความดับไม่เหลือทั้งของกิเลสที่เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ และความดับไม่เหลือของความทุกข์ที่เป็นผลจากกิเลส (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 152-336)

เรื่องธรรมะในพระพุทธศาสนา กับ ธรรมชาตินั้น ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ เพราะว่า หนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาตินี้ทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม, สอง เป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎของธรรมชาตินี้ เพราะธรรมชาติทั้งหลาย ย่อมมีกฎอยู่ในตัวมัน เมื่อเราเรียกว่าสภาวะธรรม เราหมายถึงตัวธรรมชาติ เมื่อเราเรียกว่าสังขารธรรม เราหมายถึงกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, สาม เป็นเรื่องเกี่ยวกับหน้าที่ตามกฎธรรมชาตินี้ หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ, สี่ เป็นเรื่องเกี่ยวกับผลที่ได้รับอันเกิดมาจากการปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้อง เพราะเหตุว่าเราจะรอดจากความทุกข์ เอาชนะความทุกข์ได้ก็เพราะการทำตามหน้าที่ที่ถูกกฎของธรรมชาติ ฉะนั้นเราจึงต้องรู้เรื่องของธรรมชาติ จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไว้ด้วยเราจึงจะสามารถปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติแล้วเอาชนะทุกข์ได้เป็น 4 ความหมายด้วยกัน ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. ดังนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า เป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ ศาสนาแห่งธรรมชาติเป็นเรื่องเดียวกับธรรมชาติ จงพยายามรู้จักธรรมชาติในทุกๆ ความหมาย แล้วก็รู้จักสิ่งที่เรียกว่าพระพุทธศาสนา, นี้จึงเรียกว่าศาสนาแห่งธรรมชาติ. (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.ช: 9; ม.ป.ป.จ: 13-16) ...ให้เราเข้าใจไว้อย่างนี้ คือ...นี่...มันเป็นธรรมะ นี่คือ...กฎของธรรมะ ธรรมะนั้นอยู่ในตัวในกายในใจ อยู่ในสังขารทั้งหมด ให้ปฏิบัติธรรมะ...เพื่อรู้ธรรมะ เมื่อรู้ธรรมะแล้ว...เรามันก็จะสบาย มันจะสบายอะไร? สบายเพราะเราไม่ไปยึดมันถือมันนั่นแหละ (พระโพธิญาณเถร. ม.ป.ป.ช: 49)

เมื่อจิตเห็นแจ้งว่าโดยแท้จริงแล้วไม่มีอะไรเป็นตัวตน มีแต่สิ่งซึ่งสักแต่ว่าธรรมชาติอย่างหนึ่งๆ นั้นหมายความว่าผู้นั้นได้เข้าถึงธรรม หรือธรรมะอันเป็นสิ่งที่มิอยู่ในธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและแสดงต่อสาวกทั้งหลาย ซึ่งสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ว่าเป็นเรื่องธรรมดาแห่งธรรมชาติที่มีอยู่แล้วว่า

“ตถาคตทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมเนียม คือหลักที่ปัจจัยตา ...ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจสุมุบบาท สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักทางดำเนินถึงความดับแห่งทางเหล่านี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล จึงควรแก่การยอมรับว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และจึงได้ชื่อว่า ได้บรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน” (พระธรรมปิฎก. 2538: 79-80)

3. องค์ประกอบของพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบของหลักพระพุทธศาสนานั้นมี 3 ส่วนคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อนำทั้งสามสิ่งมารวมกันได้ถูกเรียกว่า ...พระรัตนตรัย ที่แปลว่า แก้วสามดวงหรือสิ่งประเสริฐสามสิ่ง ตามรูปศัพท์ คำว่า “พระ” แปลว่า ประเสริฐ เลิศ, คำว่า “รัตน” แปลว่า แก้ว เพชร หรือของยอดเยี่ยม (ชัชพล ไชยพร. 2552: 13)

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งว่า รตนะ โดยอธิบายว่าเป็นแก้ววิเศษ ที่ควรยำเกรง มีค่ามาก หาที่เปรียบมิได้ เป็นสิ่งที่หาได้ยาก เป็นเครื่องบริโภคะ คือสมบัติของคนดี. ธรรมดาคณดี ของดี นิยมเรียกกันว่า รตนะ แปลว่า แก้ว เช่นพุทธรัตน แก้วคือพระพุทธเจ้า ธรรมรัตน แก้วคือพระธรรม สังฆรัตน แก้วคือพระสงฆ์ 3 อย่างนี้รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย แปลว่า แก้ว 3 อย่าง. แต่ละอย่างก็มีคุณค่าอันยอดเยี่ยมในโลก ผู้ใดมีแก้ว 3 อย่างนี้ไว้ ผู้นั้นจัดว่าเป็นผู้ดี มีความร่ำรวยที่สุด และมีความสุขสวัสดิ์ตลอดไป. ส่วนจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว อันเป็นรัตน 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็จัดว่าเป็นของดี สัตว์ดี คนดี แต่ก็ยังมีคุณค่าด้อยกว่าพระรัตนตรัย (พระเทพวิสุทธิญาณ. 2552: 22) ซึ่งความหมายดังกล่าวสอดคล้องกับท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้ให้ความหมายของคำว่าพระรัตนตรัยไว้ว่า “คำว่า พระไตรรัตน์ หรือพระรัตนตรัย ซึ่งแปลว่า แก้วทั้งสามนั้น ในวงพุทธศาสนาเรา ใช้หมายเอาวัตถุที่สำคัญที่สุดสามอย่าง คือ พระพุทธเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์, ที่ได้เรียกว่า แก้ว ก็เพราะว่า ใครมีไว้ด้วยความรู้จักหรือเข้าใจ ย่อมจะนำความอิมเอบมาสู่ผู้นั้น เช่นเดียวกับผู้ที่รู้จักค่าของเพชรพลอย มีเพชรพลอยก็อิมเอบว่าตนเป็นผู้ร่ำรวย และมีความสุขดุจกัน.” (พุทธทาสภิกขุ. 2010 : ออนไลน์)

พระรัตนตรัยนี้ เอามาใช้เป็นเครื่องรำลึกเตือนใจ สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เพื่อจะน้อมจิตเข้าสู่การปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และจะได้ไม่เขว ถ้าเราระลึกถึงพระรัตนตรัยถูกต้องแล้ว ก็จะไม่พลาดไปจากพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก. 2547: 190) ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เห็นอริยสัจจ์สี่ด้วยปัญญา ผู้นั้นได้ชื่อว่าได้ที่พึงอันเกษม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า โย จ พุทธญจ ธมฺมญจ สงฺฆญจ สรณํ คโต จตฺตารี อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญา ยปฺสสตี (พุทธทาสภิกขุ. 2515: 499)

พระพุทธ

รัตนองค์แรกคือพระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของศาสนาพุทธ ...คำว่า “พระพุทธเจ้า” นั้นไม่ใช่พระนามเดิมของท่าน แท้จริงแล้วพระนามเดิมของท่านคือ “สิทธัตถราชกุมาร” หรือเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธณะ และพระนางสิริมหามายา แต่สาเหตุที่เราเรียกท่านว่าพระพุทธเจ้า ก็เพราะว่าคำว่า “พุทธ” แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีคุณสมบัติครบถ้วนแล้ว เราจึงเรียกท่านว่า “พระพุทธเจ้า” (ชัชพล ไชยพร. 2552: 21) ซึ่งสุชีพ ปุญญานุภาพ ได้เคยกล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า เมื่อกล่าวโดยรากศัพท์ คำว่า พระพุทธเจ้าในภาษาไทย เราใช้คำว่า “พุทธ” ในภาษาบาลี ซึ่งแปลว่า “ท่านผู้ตรัสรู้” คือรู้ประจักษ์ความจริง อันเป็นเหตุให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง (สุชีพ ปุญญานุภาพ. 2506: 6)

พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมา ได้ตรัสรู้ ค้นพบความจริง เข้าถึงกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามปัจจัย และ อสังขตสภาวะ (นิพพาน) ที่ไม่ขึ้นต่อเหตุปัจจัยนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงมาแสดงธรรมเท่ากับทรงเที่ยวบอกแก่ประชาชนทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายอย่ามัวแต่มองออกไปข้างนอกเลย อย่ามัวไปหวังผลจากการบันดลบันดาลของเทพเจ้าโดยไปขอให้ท่านช่วยโน้นช่วยนี้กันเลย ที่แท้สิ่งทั้งหลายมันเป็นไปตามความจริงของมันเอง ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน พระพุทธเจ้าทรงชี้ชวนประชาชน ให้หันเหเบนความสนใจจากการดลบันดาลของเทพเจ้า ซึ่งเป็นอำนาจภายนอกที่เลื่อนลอย ที่ตัวเองมองไม่เห็น และไม่สามารถบังคับควบคุม ให้หันมาดูความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน (พระธรรมปิฎก. 2547: 179)

ยวาทะลาล เนห์รู ได้เคยกล่าวบทสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่า “พระพุทธเจ้าเป็นบุตรีที่ปราดเปรื่องยิ่งใหญ่ และรอบรู้ที่สุดของอินเดีย ในโลกนี้ซึ่งเต็มไปด้วยความวุ่นวาย เคียดแค้น และรุนแรง คำสอนของพระพุทธเจ้าส่องแสงเหมือนดวงอาทิตย์ที่รุ่งโรจน์” (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย. 2537: 74)

ดังนั้นพุทธคุณ (คือคุณของพระพุทธเจ้า) จึงประกอบด้วย พุทธคุณ 9, พุทธคุณ 2 และ พุทธคุณ 3 ที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). 2548. ดังนี้

พุทธคุณ 9 (เป็นคุณของพระพุทธเจ้าโดยละเอียด)

อติปิ โส ภควา (แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น)

1. อรหฺ (เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น)

2. สมมาสมพุทฺโ (เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง)

3. วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน (เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือความประพฤติ)

4. สุกฺโต (เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรจริยาให้เป็นที่โดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชน

ทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และแม้ปรีณิพพานแล้ว ก็ได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา)

5. โลกวิทู (เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมดาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาตัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมดา โดยต้องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้)

6. อนุตโตโร ปุริสทมมสารถิ (เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า)

7. สตถา เทวมนุสฺसानัน (เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

8. พุทฺโธ (เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่ห่วงกังวลในสิ่งใดๆ มีการดำเนินประโยชน์ส่วนตน เป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่นและยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย)

9. ภควา (ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม)

พุทธคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาราหิคุณ (คุณของพระพุทธรเจ้า 9 ประการ มีอรหัม เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวราหุคุณ หรือ นวาราหุคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธรเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ 9 ประการ (ม.มู. 12/95/67; อญ.จกฏก. 22/281/317.)

พุทธคุณ 2

1. อุตฺตหิตสมฺมัตติ (ความถึงแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เอง เสร็จสิ้นสมบูรณ์) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธภาวะ คือ ความเป็นพระพุทธรเจ้า และความเป็นอัครตนาถะ คือ พึ่งตนเองได้

2. ปฺรหิตปฺฏิบัตติ (การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น) พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระกรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือ หน้าที่ของพระพุทธรเจ้า และความเป็นโลกนาถ คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พุทธคุณ 9 ในข้อก่อน ย่อลงแล้วเป็น 2 อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ 1-2-3-5 เป็นส่วนอัครตนาถะ สมบัติ ข้อ 6-7 เป็นส่วนของปรหิตปฏิบัติ ข้อ 4-8-9 เป็นทั้งอัครตนาถะ สมบัติ และปรหิตปฏิบัติ (วิสุทฺธิ. ฎีกา. 1/258/381; 246/338)

พุทธคุณ 3

1. ปญฺญาคุณ (พระคุณคือพระปัญญา)

2. วิสุทฺธิคุณ (พระคุณคือความบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง)

3. กรุณาคิคุณ (พระคุณคือพระมหากรุณาที่ทรงประกาศเผยแผ่พระธรรม) ในพระคุณ 3 นี้ ข้อที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่าง ๆ มี 2 คือ ปัญญา และกรุณา ส่วนวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหากนัย.

(พระพรหมคุณาภรณ์. 2548; อ้างอิงจาก นัย. วิสุทธิ. ฎีกา1/1)

พระธรรม

รัตนองค์ที่ 2 คือพระธรรมหรือธรรมะ ธรรมะแปลว่าหน้าที่ ศัพท์นี้ธรรมะมาจาก ธรรม, ธรรม แปลว่าทรงเข้าไว้ไม่ให้ตกต่ำ ธรรมะก็คือสิ่งที่ทรงไว้ไม่ให้ตกลงไปในกองทุกข์ , แล้วนั่นแหละคือหน้าที่. ทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องประพฤติธรรม คือการดำรงตนหรือทรงตนไว้ไม่ให้ตกลงไปในกองทุกข์. ธรรมะแปลว่าหน้าที่เพื่อความดับทุกข์. เพื่อดำรงตนไว้เหนือความทุกข์ เหนือปัญหาโดยประการทั้งปวง. (พระเทพวิสุทธิเมธี. ม.ป.ป.: 52)

พระธรรม ศัพท์บาลีว่า ธรรมะ แปลโดยพยัญชนะว่า สภาพผู้ทรงไว้ หมายความว่า ทรงบุคคลผู้ประพฤติดีไว้ มิให้ตกในอบายทั้ง 4 และในวิภวภูมิ (พระเทพวิสุทธิญาณ. 2552: 21)

พระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระธรรมนั้นถือเป็นแก้วดวงหลัก เป็นแกนกลางของดวงแก้วทั้ง 3 ประการ แท้จริงแล้วพระธรรมเป็นของที่มีอยู่คู่โลกมาแต่ต้นแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธองค์คิดขึ้นใหม่ เพียงแต่ไม่มีใครค้นพบและนำมาเผยแผ่มาก่อน จนเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบ รู้จัก เข้าใจถ่องแท้ และตรัสสั่งสอนพระธรรมเป็นคนแรก ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพพระธรรมเช่นกัน ดังที่พระอานนท์ได้กราบทูลถามว่าเมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ใครเล่าจะเป็นศาสดาของชาวพุทธต่อไป พระองค์ได้ตรัสตอบว่า ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป พระธรรมคือ “แผนที่ชีวิต” ที่พระพุทธเจ้าทรงศึกษาสำรวจสภาพจริงมาให้พวกเราแล้วอย่างถูกต้องชัดเจน พวกเรามีหน้าที่ศึกษา และเดินตามแผนที่ชีวิตนั้นอย่างเคร่งครัดเพื่อให้บรรลุถึงที่หมายที่มีชื่อว่าพระนิพพาน เหมือนเวลาเราวางแผนจะเดินทางไปที่แห่งใด หากว่าเราได้ศึกษาแผนที่และจดจำเส้นทางไว้ล่วงหน้าแล้วก็จะทำให้เดินทางได้รวดเร็ว ไม่หลงทาง ไม่เสียเวลา ดังนั้น พระธรรมจึงมีพระคุณอันยิ่งใหญ่ต่อชีวิต (ชัชพล ไชยพร. 2552: 49-50)

ดังนั้นธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม) จึงมี 6 ประการดังนี้

1. สุวาทาโต ภควตา ธมฺโม (พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง) 2. สนฺทิฎฺฐิโก (อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเองไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้นั้นจะบอกก็เห็นไม่ได้)

3. อกาลิโก (ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล)

4. เอหิปัสสิโก (ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือท้าทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง)

5. โอปนยิโก (ควรน้อมเข้ามา คือ ควรเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน)

6. ปัจจตุตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ (อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง) คุณข้อที่ 1 มีความหมายกว้างรวมทั้งปริยัติธรรม คือ คำสั่งสอนด้วยส่วนข้อที่ 2 ถึง 6 มุ่งให้เป็นคุณของโลกุตตรธรรม จะเห็นได้ในที่อื่นๆ ว่า ข้อที่ 2 ถึง 6 ท่านแสดงไว้เป็น คุณบทของนิพพาน ก็มี

(พระพรหมคุณาภรณ์. 2548: 306-307; อ้างอิงจาก ม.มู. 12/95/67; อง.ฉก.ก. 22/281/318.)

พระสงฆ์

รัตนองค์ที่ 3 คือพระสงฆ์ พระสงฆ์ ศัพท์บาลีว่าสังฆะ แปลโดยพยัญชนะว่า **หมู่** หมายถึง หมู่แห่งสาวก คือผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย. (พระเทพวิสุทธิญาณ. 2552: 21)

พระสงฆ์คือหมู่บุคคลผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า เป็นคณะบุคคลที่ปฏิบัติดีงามไปในทางเดียวกันตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนมาถึงบัดนี้ และเมื่อปฏิบัติกันจนเข้าขั้นก็สำเร็จมรรคผลพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงตามอย่างพระพุทธเจ้าไป พระสงฆ์นั้นมี 2 ประเภท คือ สมมติสงฆ์ และอริยสงฆ์ **สมมติสงฆ์** หมายถึงผู้เข้าบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา มุ่งหมายจะสร้างความสว่าง และสะอาดให้เกิดแก่ตน แต่ในใจนั้นยังมีทุกข์ มีปัญหา มีความเศร้าหมองเจือปนอยู่มาก บ้างน้อยบ้าง ดังนั้น สมมติสงฆ์จึงได้แก่ บุคคลที่ยังมีกิเลส ที่ได้รับอนุญาตพิเศษให้ครองตนในเพศของพระอรหันต์คือบวชเป็นพระภิกษุได้ สมมติสงฆ์นั้นยังมีหน้าที่ศึกษาศาสนธรรมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง แดกจกาน ตลอดจนธำรงรักษาและเผยแผ่พระธรรมไว้ ส่วน**อริยสงฆ์** หมายถึงสาวกของพระพุทธเจ้า ที่ได้บรรลุธรรมชั้นพิเศษกว่าธรรมดาๆไป ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของชาวโลก ตั้งแต่ชั้นต่ำสุดจนถึงชั้นสูงสุดมี 4 ชั้นได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี เรื่อยไปจนถึงชั้นสูงสุดที่เรียกว่า อรหันต์ จิตใจของท่านเหล่านี้จะสว่างและสะอาดด้วยคุณธรรม ในระดับใกล้เคียงหรืออยู่ในระดับเดียวกับสภาะแห่งพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะบรรดาพระอรหันต์นั้นท่านสามารถกำจัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า **พระสงฆ์** คือทายาทของพระพุทธเจ้า ผู้สืบทอดพระศาสนาให้ยั่งยืนต่อไปไม่เสื่อมสูญ เป็นแก้วดวงสำคัญของพระรัตนตรัยที่สามารถอยู่ใกล้ชิดติดต่อกัน พุดจาสื่อสารกับประชาชนได้โดยตรง

ฉะนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อการสร้างความเจริญในพระศาสนา เป็นกำลังที่คอยเผยแผ่พระธรรม เพื่อส่องทางดำเนินชีวิตของชาวโลกทั้งหลายในปัจจุบัน (ชัชพล ไชยพร. 2552: 61-62)

ดังนั้น สังฆคณ 9 (คือคณของพระสงฆ์) จึงมี 9 ประการดังนี้

1. สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี)
2. อุชุปฏิปนโน (เป็นผู้ปฏิบัติตรง)
3. ญายุปฏิปนโน (เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง)
4. สามิจิปฏิปนโน (เป็นผู้ปฏิบัติสมควร)

ยทิท จตตาริ ปุริสยุดานิ อฏฐ ปุริสปุคคลา (ได้แก่ คู่บารมี 4 ตัวบุคคล 8)

เอส ภควโต สาวกสงโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้)

5. อาหุเนยโย (เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย)
6. ปาหุเนยโย (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ)
7. ทกฺขิเณยโย (เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา)
8. อณฺชสีกรณียโย (เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้)
9. อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺส (เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝัง

และเผยแผ่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก)

(พระพรหมคุณาภรณ์. 2548: 307-309; อ้างอิงจาก ม.ม. 12/95/67;อง.ณ.ก. 22/281/318.)

4. คำสอน และ หลักปฏิบัติของผู้นับถือพระพุทธศาสนา

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะแสดงที่ใดและแก่ใคร ย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น (ป.อ. ปยุตโต. 2540: ปกหลัง) อย่างไรก็ตามแม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระที่เป็นแกนกลาง คงเป็นแนวเดียวกันคือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก ไม่มัวมลายปล่อยตัวตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ถูกจุดลากจูงไปตามกระแส แต่สามารถมีชีวิตจิตใจที่เป็นอิสระ อย่างน้อยก็รู้จักที่จะกลับไปเป็นนายบังคับควบคุมกิเลสของตนไว้ในแนวทางที่พึงปรารถนาได้บ้าง โดยระลึกถึงพุทธภาษิตที่ว่า **ปัญญาชีวิตี ชีวิตมาหุเสฏฐิ** ซึ่งแปลว่า **ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด** (ป.อ. ปยุตโต. 2540: 99)

พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือตัวตนเป็นใหญ่ ไม่ถือค่านิยมทางโลกเป็นใหญ่ แต่ถือความจริงเป็นใหญ่ ใครก็ตามแม้จะนับถือศาสนาอื่น หรือสอนศาสนาอื่น แต่ถ้าคำสอนนั้นถูกมีเหตุผล พระพุทธศาสนาก็รับรองว่าถูก แต่ในที่บางแห่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ในข้อที่

สอนไม่ตรงกันจงยกไว้ จงมาพิจารณาข้อที่ตรงกัน ว่าระหว่างพระพุทธเจ้ากับศาสดาที่สอนนั้นๆ เมื่อสอนว่าไม่ควร ควรละแล้ว ใครจะละได้จริงตามที่สอนมากกว่ากัน หรือเมื่อสอนว่าสิ่งใดควร ควรประพฤติแล้วใครจะปฏิบัติได้จริงตามที่สอนมากกว่ากัน (สุชีพ ปุญญานุภาพ. 2538: 180; อ้างอิงจาก มหาสิหนาดสูตร ที่ฉนิกาย พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน: 305) พระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎก ที่เป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติให้บรรลุถึงสิ่งที่ตนต้องการ ไม่ใช่การสวดมนต์อ้อนวอนเพื่อให้ได้อย่างที่ตนปรารถนา เพราะศาสนาพุทธไม่ใช่ศาสนาแบบเทวนิยม แต่เป็นแบบธรรมนิยม เชื่อในหลักกฎเกณฑ์ของไตรลักษณ์ อันสอดคล้องกับหลักธรรมชาติ และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจของมนุษย์สูงขึ้น ซึ่งให้เห็นคุณและโทษของการประพฤติทางกาย วาจา อันมีที่มาจากใจ สามารถนำไปใช้ได้ทุกระดับ วิธีการของพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ทันสมัยอยู่ตลอดเวลา (คึกฤทธิ์ ปราโมทย์. 2548: 20-21, 30-31)

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนสายกลางหรือสอนความพอดี ... คำสอนในพระพุทธศาสนา ดำเนินสายกลางระหว่างการเพิกเฉยไม่ใส่ใจเสียเลยต่อเรื่องที่จะต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน กับตรามบทบัญญัติเป็นกฎข้อบังคับที่เคร่งตึงตายตัว พระพุทธศาสนาสอนแนวทางความประพฤติตามหลักสัจธรรมที่เป็นอกาลิก ว่าด้วยประโยชน์สุขที่พึงได้ อันเกิดจากการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันโดยใช้ปัญญา ด้วยเมตตากรุณา และพร้อมกันนั้นก็มุ่งให้บรรลุถึงอิสรภาพทางจิตปัญญาที่เป็นจุดหมายสูงสุด ถึงขั้นที่ทำให้อยู่ในโลกได้โดยไม่ติดโลกหรืออยู่เหนือโลก (พระธรรมปิฎก. 2545: บทนำ)

พระพุทธศาสนาให้เสรีภาพทางจิตใจแก่มนุษย์ เคารพภูมิปัญญาและวิจารณ์ญาณของมนุษย์ ในพระพุทธศาสนาไม่มีหลักคำสอนใดๆ ที่ชาวพุทธจะต้องเชื่อ (dogma) โดยไม่ต้องพิจารณาไตร่ตรอง ในศาสนาอื่นบางศาสนา การไม่ยอมเชื่อคำสอนทางศาสนาบางข้อ ถือว่าเป็นบาป แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการไม่ยอมรับเชื่อคำสอนทางศาสนา เพราะยังไม่ได้พิจารณาไตร่ตรองอย่างถ่องแท้ไม่ถือว่าเป็นบาป กลับเป็นความระมัดระวัง เป็นความรอบคอบ ซึ่งเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่ง (แสง จันทร์งาม. 2541: 32)

การพุทธศาสนาสอนให้มีเหตุมีผล ให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุที่เกิดและผลที่เกิดจากเหตุนั้น สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า

อิมสุมิง สติ อิทั โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี
อิมสสุปปาทา อิทั อุปปชชติ	เพราะความเกิดขึ้นของสิ่งเหล่านี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสุมิง อสติ อิทั น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี
อิมสุมิง นิโรธา อิทั นิรุชฺชติ	เพราะความดับไปแห่งสิ่งเหล่านี้ สิ่งนี้จึงดับไป

(นิทาน. ส. 16/84/154)

และจากคำพูดของพระอัสสะชิที่ได้แสดงต่ออุปติสสะ (พระสารีบุตร) ว่า

เย ธมฺมา เหตุปภวา	เตสํ เหตุ ตถาคโต
เตสญจ โย นิโรโธ จ	เอวํ วาที มหาสมโณ

แปลว่า “กรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งกรรมเหล่านั้น และความดับแห่งกรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้”

พุทธศาสนาปฏิเสธความเห็นผิดที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปเพราะกรรมเก่า แต่ไม่ปฏิเสธเรื่องของการกรรมเก่าในความหมายที่ถูกต้องว่า กรรมเก่าเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการของกรรม คือ เป็นเหตุปัจจัยส่วนที่ผ่านไปในอดีต ซึ่งส่งผลเกี่ยวข้องกับกระบวนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากการสะสมกรรม ...แต่ในกระบวนการของกรรมนั้น กรรมส่วนที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสำคัญมากที่สุด ก็คือ กรรมปัจจุบัน (พระธรรมปิฎก. 2543: 66)

พระพุทธศาสนาให้พิจารณาจากหลักความจริงตามธรรมชาติที่มีอยู่โดยธรรมดา ที่เรียกว่าความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยมากกว่าจะให้เชื่อว่าทุกอย่างเกิดขึ้นจากการบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น และถือว่ากฎข้อที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ก็คือ กรรมนิยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมนิยามในส่วนที่เกี่ยวกับมโนกรรม (ความคิด และจิตใจ) ดังในพระธรรมบทที่กล่าวว่า

“สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จจากใจ ถ้าคนมีใจชั่วเสียแล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยชั่วไปด้วย เพราะการพูดชั่วทำชั่วนั้น ทุกขย่อมตามสนองเขา เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนเกวียนไปฉะนั้น”

“สิ่งทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ ถ้าคนมีใจบริสุทธิ์แล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยดีไปด้วย เพราะการพูดดีทำดีนั้น สุขย่อมตามสนองเขา เหมือนเงาติดตามตนไปฉะนั้น”

(ราชบัณฑิต. 2538: 4-7)

หลักปฏิจสมุปบาท คือ ธรรม (สิ่ง) ที่เป็นปัจจัยทั้งหลาย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีเพราะปัจจัยคืออวิชชา ตถตา (ความมีเพราะปัจจัยอย่างนั้น อย่างนี้แลอันใด อวิตถตา (ความไม่มีที่จะไม่มีเพราะปัจจัยอย่างนั้น) อย่างนี้อันใด อนัญญตถตา (ความไม่มีธรรมอื่นเพราะปัจจัยอื่น) อย่างนี้แลอันใดอิทัปปัจจยา (ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) อย่างนี้แลอันใด ในธรรมนั้น อันนี้เรียกว่าปฏิจสมุปบาท” (คณะกรรมกรแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2551: 223-224)

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจสมุปบาทเป็นอย่างไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย

สังขารทั้งหลาย	มีเพราะปัจจัยคือ	อวิชชา
วิญญาน	มีเพราะปัจจัยคือ	สังขาร
นามรูป	มีเพราะปัจจัยคือ	วิญญาน
สพายตนะ	มีเพราะปัจจัยคือ	นามรูป
ผัสสะ	มีเพราะปัจจัยคือ	สพายตนะ
เวทนา	มีเพราะปัจจัยคือ	ผัสสะ
ตัณหา	มีเพราะปัจจัยคือ	เวทนา

อุปาทาน	มีเพราะปัจจัยคือ	ตัณหา
ภพ	มีเพราะปัจจัยคือ	อุปาทาน
ชาติ	มีเพราะปัจจัยคือ	ภพ
ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ		
ทุกขะโทมนัส อุปายาส	มีเพราะปัจจัยคือ	ชาติ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า ปฏิจสมุปบาท”

(ส. นิทาน. 16/31)

พุทธพจน์ดังกล่าวเป็นการเทศน์แบบ **ปฏิโลม** คือ การทวนกลับ ย้อนกลับ การพิจารณาจากปลายไปหาต้น จากผลไปหาเหตุ โดยสามารถอธิบายให้เข้าใจได้ในแบบ **อนุโลม** ที่หมายถึง เป็นไปตาม คล้อยตาม ตามลำดับ การพิจารณาจากเหตุไปหาผล จากต้นไปหาปลาย ได้ดังนี้

อวิชชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขารทั้งหลาย
สังขาร	เป็นปัจจัยให้เกิด	วิญญาน
วิญญาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	นามรูป
นาม	เป็นปัจจัยให้เกิด	รูปสพายตนะ
สพายตนะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ผัสสะ
ผัสสะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	เวทนา
เวทนา	เป็นปัจจัยให้เกิด	ตัณหา
ตัณหา	เป็นปัจจัยให้เกิด	อุปาทาน
อุปาทาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	ภพ
ภพ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติ
ชาติ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ
		ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

การที่สิ่งทั้งหลายวางเปล่านั้น ก็เพราะทุกสิ่งดำเนินไปตามกฎ ปฏิจสมุปบาท (ภาวะการอาศัยกันและกันเกิดขึ้น) หรืออิทัปปัจจยตา (ภาวะที่สิ่งมีเหตุมีปัจจัยต่อกัน) และนั่นก็คือ คถตา อันหมายถึง ความเป็นเช่นนั้นเอง เพราะมีเหตุปัจจัยให้มันเป็นเช่นนั้นเอง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2552: 95)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวเกี่ยวกับ ภาวะที่สิ่งมีเหตุมีปัจจัยต่อกัน ไว้ว่า “ธรรมทั้งหลายเป็นสังขตะ อ่อนแอโดยลำพังตน เกิดด้วยพละของตนไม่ได้ ทั้งตั้งอยู่ด้วยกำลังของตนไม่ได้ด้วย มันมีปกติเป็นไปตามอำนาจของธรรมอื่นเกิดขึ้น (คือ) ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะมีธรรมอื่นเป็นปัจจัยตั้งขึ้นพร้อมเพราะมีธรรมอื่นเป็นอารมณ์ และอันอารมณ์และปัจจัยทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมอื่นให้เป็นที่ (คือให้เกิด) ขึ้น คนทั้งหลายอาศัยเรือไปในทะเลได้ฉันทันใดก็ดี นามกายก็อาศัยรูปเป็นไปไดฉันทันนั้นแล เรืออาศัยคนทั้งหลายไปในทะเลได้ฉันทันใด รูปกายก็อาศัยนามเป็นไปไดฉันทันนั้นเหมือนกัน คนทั้งหลาย

และเรือทั้งสองฝ่ายต่างอาศัยกันไปในทะเลได้ฉันใด นามและรูปทั้งสอง ก็เป็นธรรมชาติกันและกัน (เป็นไป) ฉันนั้น” (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2548: 22)

หลักคำสอนทั้งหมดของพุทธศาสนานั้นเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ของผู้ปฏิบัติ ให้บุคคลแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองโดยดูและพิจารณาจากสาเหตุที่เกิดขึ้นว่ามีที่มาอย่างไร เมื่อรู้ว่าเหตุเกิดจากไหนแล้วก็หาวิธีดับเหตุนั้นด้วยความเห็นที่ถูกต้องหลังจากนั้นผลจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับเราว่าทำมันดีที่สุดในที่สุดแล้วหรือยัง ซึ่งข้อความนี้มีความสอดคล้องกับคำกล่าวของท่านพุทธทาสที่ว่า พุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายจะแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวันของคนทุกคนในโลก เพื่อให้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้โดยไม่มีทุกข์เลย (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 46) และในพุทธพจน์ที่ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูป....เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ มีอยู่ เพราะถือมันยึดมั่นในรูป....เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ จึงเกิดความเห็นขึ้นมาว่าลมย่อมพัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล เป็นของตั้งมั่นคงคงเสาระเนียด

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป....เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ และแม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้วทราบแล้ว รู้แจ้งแล้วถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง

“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นสุขหรือทุกข์เล่า”

“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ยึดมั่นในสิ่งนั้น ความเห็นอย่างนี้ว่า ลมย่อมพัด เป็นของตั้งมั่นคงคงเสาระเนียดจะพึงเกิดขึ้นได้หรือ?

“ไม่พึงเกิดความเห็นเช่นนั้นได้เลย พระเจ้าข้า”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดและพระอริยสาวก ละความสงสัยในฐานะทั้ง๖ เหล่านี้ได้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยในทุกข์ ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ในความดับทุกข์ และแม้ในทางปฏิบัติก็เพื่อความดับทุกข์ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเราเรียกว่า พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา จะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน...” [พระพุทธศาสนาจากพระโอรุ. ม.ป.ป.: ออนไลน์; อ้างอิงจากทิลกวิสุงยุต โสดาปัตติวรรค ที่ 1 (417-418) พระไตรปิฎกเล่มที่ 17: 228-230]

ระดับของคำสอนในพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนทั้งหมดของพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับใหญ่ๆ คือ 1.ระดับศีลธรรม (Morals) 2.คือระดับปรมัตถธรรม, สัจธรรม หรือ โลกุตระธรรม (Truth) ซึ่งสอดคล้องกับที่ มรว.ดึกฤทธิ์ ปราโมทย์ กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนามีธรรมสองชั้นซึ่งตั้งอยู่บนความจริงหรือสัจจะคนละอย่าง เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์คนละอย่าง ไม่เหมือนกันเลยที่เดียว ธรรมสองชั้นในพระพุทธศาสนาที่กล่าวนั้นคือ โลกียธรรม และ โลกุตระธรรม อันเป็นธรรมคนละชนิด หรือคนละห้อง

ก็ได้ แต่อยู่ในศาสนาเดียวกัน และเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยกัน (คึกฤทธิ์ ปราโมทย์. 2537: 28-29)

ปัญญาแบ่งเป็น 2 อย่าง โดยเป็นโลกียะ (ศีลธรรม) และโลกุตระ ดังนี้คือ ปัญญาที่สัมปยุต (ประกอบด้วย หรือ เกี่ยวข้อง) ด้วยโลกียมรรค เป็น เป็นโลกียะปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกุตมรรค เป็นโลกุตระปัญญา

ปัญญาแบบโลกียะ (ศีลธรรม) คือปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย (คือสนับสนุนอาสวะ) เรียกว่า สาสวปัญญา

ปัญญาแบบโลกุตระ คือ ปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะเหล่านั้น (คือไม่สนับสนุนอาสวะ) เรียกว่า อนาสวปัญญา มีการตรัสรู้สภาวะธรรมเป็นลักษณะ มีอันขจัดเสียซึ่งความมืด คือโมหะอันปิดบังสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายเป็นนรส (คือเป็นกิจ) (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2551: 5-7)

1. ระดับศีลธรรม (Morals) ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สิงคาลกสูตรได้กล่าวไว้เกี่ยวกับเรื่องทศ 6 เป็นข้อปฏิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับประโยชน์สุขขั้นพื้นฐานทั่วไป เช่น การประพฤติตนให้เหมาะสมกับคนรอบข้าง และการคบมิตร

ศีลธรรมนี้ทำให้มนุษย์รู้จักและสามารถแยกแยะความดี (บุญ) และความชั่ว (บาป) ได้จนไปสู่การประพฤติที่ไม่เบียดเบียนต่อตนเองและคนรอบข้างยังส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุข แต่ตามหลักทางพระพุทธศาสนาการปฏิบัติตนในระดับศีลธรรมนั้นยังไม่เพียงพอต่อการกำจัดกิเลสอันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ทางกายและใจของมนุษย์ (โลภะ คือความโลภ โทสะ คือความโกรธ โมหะ คือความหลง) ให้สิ้นสุดลงได้จึงต้องอาศัยระดับที่สูงขึ้นไปอีก ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวโดยสรุปของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ความทุกข์ในวิภูฏสงสารนี้ เต็มไปด้วยความทนมาน ด้วยอำนาจความอยาก ซึ่งจะเห็นได้ว่าโดยลำพังของสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม หรือ จริยธรรมนั้นไม่สามารถจะแก้ปัญหาข้อนี้ได้เลย เราจึงต้องพึ่งพาอาศัยตัวแท้ของพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมชั้นสูงสำหรับจะแก้ไขในเรื่องนี้โดยเฉพาะทีเดียว ”...อำนาจของศีลธรรมได้สิ้นสุดลงเสียก่อนที่จะกำจัดโลภะ โทสะ โมหะให้สิ้นไปได้ และไม่สามารถจะกำจัดความทุกข์อันเกิดจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นได้ ...โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาของเราขอมุ่งหมายโดยตรงที่จะกำจัดกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะให้สิ้นเชิง หรือดับความทุกข์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นปัญหาขึ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น ให้สูญสิ้นไป (พุทธทาสภิกขุ. 2535: 2-37)

2. ระดับสัจธรรม (Truth) คำที่ใช้เรียกในระดับนี้อาจแตกต่างกันไปเช่น ปรมาตถธรรม หรือโลกุตระธรรม ซึ่งคำดังกล่าวผู้วิจัยจะขอเรียกรวมว่า “สัจธรรม” เพื่อให้เข้าใจตรงกัน ลักษณะของสัจธรรมกล่าวถึงความจริงที่ลึกซึ้งเร้นลับ นอกเหนือไปกว่าที่คนสามัญจะเห็นได้ ส่วนนี้ได้แก่ความรู้เรื่องความว่างของสรรพสิ่งทั้งหลาย (สัพพัญญา) เรื่องความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) ความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) หรือเรื่องการเปิดเผยว่าทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับสนิทของทุกข์เป็นอย่างไร และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในฐานะเป็นความจริงอัน

เด็ดขาดที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ (อริยสัจ) ซึ่งทุกคนควรจะต้องรู้ นี้เรียกว่าพุทธศาสนาในฐานะเป็น สัจธรรม (พุทธทาส อินทปัญโญ. ม.ป.ป.: 9)

ความแตกต่างระหว่างเรื่องศีลธรรมกับสัจธรรมคือ ศีลธรรมเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับมนุษย์มานานแล้ว และมีอยู่ก่อนพระพุทธศาสนาเพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความถูกต้อง ความดีงาม แต่พระพุทธศาสนาที่เป็นแก่นแท้คือเรื่องของสัจธรรมคือ สัจจะความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับที่ สุชีพ ปุญญาอนุภาพเคยกล่าวไว้ว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็คือเรื่องของความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เป็นแต่ว่าพระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาชี้แจงเปิดเผย พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่าสภาพธรรม หรือธรรมนองคลองธรรม เป็นของมีอยู่แล้วไม่ว่าจะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นหรือไม่ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้สภาพธรรมนั้นๆ แล้วนำมาบอกเล่าให้เข้าใจชัดขึ้น (ธัมมนิยามสูตร) ความจริงหรือสัจธรรมที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาตินี้ จึงเป็นของกลางสำหรับทุกคน และไม่ใช่ว่าสิ่งประดิษฐ์หรือคิดขึ้นตามอารมณ์เพื่อฝัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า トラบไตที่พระองค์ยังมีได้ตรัสรู้ความจริงในลักษณะ 3 อย่าง คือ รู้ตัวความจริง รู้หน้าที่อันควรทำเกี่ยวกับความจริงนั้น และรู้ว่าได้ทำหน้าที่สำเร็จบริบูรณ์แล้ว トラบไตนั้นพระองค์ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าตรัสรู้แล้ว (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) ภาษิตนี้แสดงว่า ความจริงนั้นพระองค์ได้ลงมือปฏิบัติจนค้นพบประจักษ์แล้ว พระองค์จึงได้นำมาสั่งสอน ฉะนั้นในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีคำสอนชนิดที่เรียกว่า “เดา” หรือ “สันนิษฐาน” ว่าน่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องเป็นความจริงที่ได้ค้นคว้าประจักษ์แจ้งแล้วจึงใช้ได้ (สุชีพ ปุญญาอนุภาพ. 2506: 6) สิ่งที่สุชีพ ปุญญาอนุภาพกล่าวไว้ในตอนท้ายนั้นสอดคล้องกับหลักกาลามสูตร และวิธีการตัดสินใจตัดสินใจ ดังนี้

หลักความเชื่อ 10 (หลักกาลามสูตร) หลักนี้มีที่มาในกาลามสูตรเกี่ยวกับปัญหาในโลกนี้มีคำสอนในศาสนา ในลัทธิ และในปรัชญา เป็นอันมาก แม้คำสอนทางพระพุทธศาสนาเองก็มากมาย จนทำให้เกิดความสงสัยลังเลว่า อะไรควรเชื่อถือ อะไรไม่ควรเชื่อถือ อะไรควรปฏิบัติตาม อะไรไม่ควรปฏิบัติตาม พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้สำหรับให้ทุกคน มีความเชื่อในเหตุผลของตนเอง ในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นำมากกล่าวหรือสั่งสอนนั้น ตนควรจะเชื่อถือเพียงไรหรือไม่ มีผู้ไปทูลถามว่า เขาได้รับความลำบากใจ ในการที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่ง ก็สอนไปอย่างหนึ่ง สมณะพราหมณ์พวกอื่นก็สอนไปอย่างอื่นหลายพวกหลายอย่างด้วยกันจนไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดีในที่สุด พระองค์ ตรัสหลักสำหรับ ทำความเชื่อแก่คนพวกนั้น มีใจความว่า

1. มา อนุสุสาเวน	อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
2. มา ปรมปราย	อย่าเชื่อโดยเหตุสักว่าตามสืบๆ กันมา
3. มา อิติกราย	อย่าเชื่อโดยตื่นข่าว
4. มา ปิฎกสัมปทานน	อย่าเชื่อโดยอ้างปิฎก
5. มา ตกุกเหตุ	อย่าเชื่อโดยนึกเดาเอาเอง

6. มา นยเหตุ	อย่าเชื่อโดยคาดคะเน
7. มา อากาการปริวิตกเกณ	อย่าเชื่อโดยการตรึกตรองตามอาการ
8. มา ทิฏฐินิชุฌานกฺขนฺติยา	อย่าเชื่อโดยเห็นว่าถูกต้องตามลัทธิของตน
9. มา ภพฺพรูปตาย	อย่าเชื่อโดยเห็นว่า ผู้พูดควรเชื่อได้
10. มา สมโณ โน ครุ	อย่าเชื่อโดยถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา

“เมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองนั้นแล ว่าธรรมเหล่านี้ (ความโลภ ความโกรธ ความหลง) เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเดียน ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติกให้เต็มทีแล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสียเมื่อนั้น”

ท่านให้เชื่อ การพิจารณาของตนเอง ว่า คำสอนเหล่านั้น เมื่อประพฤติ กระทำตาม ไปแล้ว จะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้ามีผลเกิดขึ้น เป็นการทำตนเองและผู้อื่น ให้เป็นทุกข์ เดือดร้อน ก็เป็นคำสอน ที่ไม่ควรปฏิบัติตาม ถ้าไม่เป็นไป เพื่อทำตนเอง และ ผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เป็นไปเพื่อ ความสุข ความเจริญ ย่อมเป็นคำสอน ที่ควรทำตาม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึง ราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็น สิ่ง ควรละหรือไม่ ผู้ฟังจะต้องพิจารณา ให้เห็นชัด ด้วยตนเองว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งที่นำมา ซึ่งความทุกข์ หรือ ความสุข ให้เห็นชัดแก่ใจ ของตนเสียก่อน เมื่อเห็นว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นของ ร้อนจึงละเสีย ตามคำสอน ถ้ายังพิจารณา ไม่เห็นแม้แต่เล็กน้อย ก็เป็นสิ่งที่ให้รอไว้ก่อน ยังไม่ปฏิบัติตาม ตามจนกว่า จะได้พิจารณาเห็นแล้ว จึงปฏิบัติตาม โดยสัดส่วน ของการพิจารณาเห็น ไม่ยอมเชื่อ และปฏิบัติตาม สักว่า โดยเหตุ 10 อย่าง ดังกล่าวแล้วข้างต้นหลักนี้ เป็นการแสดงถึงความที่ พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญใน ความเชื่อ อย่างถึงที่สุด ฟังรู้ไว้ในฐานะ เป็นอุปกรณ์ แห่งการ ควบคุม ความเชื่อของตน ให้เป็นไปในทาง ที่จะปฏิบัติ ให้เป็นผลสำเร็จได้จริง ๆ

คำว่า ฟังตามกันมา หมายถึง สิ่งที่บอกเล่า ต่อๆ กันมาตาม ธรรมเนียม เป็นต้น

คำว่า ทำตามสืบ ๆ กันมา หมายถึง การทำตามสืบ ๆ กันมา โดยไม่ต้องคำนึง ถึงเหตุผล แต่ถือเอาการที่ทำสืบ ๆ กันมานั้นเองเป็น เหตุผล ลักษณะเช่นนี้เรียกกันว่า เถรสองบาท

คำว่า ตื่นข่าว หมายถึง สิ่งน่าอัศจรรย์ ที่กำลังลือกระฉ่อน กันอยู่ในขณะนั้น

คำว่า อ้างปฏิฏก หมายถึง มีหลักฐานที่อ้างอิงในตำรับตำรา หรือแม้แต่ในพระไตรปิฎก

คำว่า นึกเดาเอาเอง คำว่า คาดคะเนเอาเอง และ คำว่า ตรึกตรองตามอาการ ทั้ง สามนี้ คล้ายกันมาก หากแต่ว่า นึกเบากว่ากัน ตามลำดับ คำว่า เดา หมายถึง การใช้เหตุผลชั่ว หล่น ชั่วขณะ ตามวิสัยของคนธรรมดาทั่วไป คำว่า คาดคะเน ก็มีลักษณะอย่างนั้น หากแต่ว่ามีการ เทียบเคียงโดยนัยต่าง ๆ ที่รัดกุมกว่า ซึ่งเป็นวิสัยของผู้มีปัญญา คำว่า ตรึกตามอาการ คือการใช้ เหตุผล หรือใช้สิ่งแวดล้อมเป็นเหตุผลตามที่มีปรากฏ อยู่เฉพาะหน้า ในที่นั้น ๆ ซึ่งรัดกุมยิ่งไปกว่า การคาดคะเน

คำว่า ต้องตามลัทธิของตน หมายความว่า เข้ากันได้กับ ความคิดเห็นของตน หรือ เข้า กับลัทธิ ที่ตนถืออยู่แล้วแต่ก่อน

คำว่า ผู้พูดควรเชื่อได้ หมายความว่า ผู้พูดเป็นผู้ที่ใครๆ พากันเชื่อถือ เพราะเป็นบัณฑิต นักปราชญ์เป็นคนเฒ่าคนแก่เป็นคนเคยไปในที่นั้นๆ มาแล้ว เป็นต้น

คำว่า ถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา หมายความว่า ถึง ครูบาอาจารย์โดยตรง

(หลักความเชื่อ 10. ม.ป.ป.: ออนไลน์; อ้างอิงจาก พุทธทาสภิกขุ. หนังสือศึกษาธรรมะ อย่างถูกวิธีหรือ ธรรมวิภาค นวกฎมิ ในพรพราษา ปีพุทธศักราช 2500)

ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8

ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8 ประการนี้ มีมาใน โคตมีสูตร อังคุตตรนิกาย เป็นถ้อยคำที่ตรัสแก่ ประเจ้าแม่หน้าโคตมี ซึ่งออกบวชเป็นภิกษุณี ถือกันว่า เป็นหลักสำคัญ มีข้อความที่น่าสนใจเป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่งคือ เป็นหลักธรรมที่ทรงเลือกสรรมา ในลักษณะเป็นเครื่องตอบแทนคุณแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นมารดา อีกส่วนหนึ่งด้วย เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า การปฏิบัติอย่างใด จะนำไปถูกต้องตาม หลักแห่งการดับทุกข์ หรือไม่ ก็ควรใช้หลักเกณฑ์เหล่านี้ เป็นเครื่องตัดสินได้โดยเด็ดขาด ฉะนั้น จึงเป็นหลักที่แสดงถึง ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา อยู่ในตัว หลักเหล่านั้นคือถ้าธรรม (การปฏิบัติ) เหล่าใด

1. เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด
2. เป็นไปเพื่อความไม่ประกอบทุกข์
3. เป็นไปเพื่อไม่สะสมกองกิเลส
4. เป็นไปเพื่อความอยากน้อย
5. เป็นไปเพื่อความสันโดษ
6. เป็นไปเพื่อความไม่คลุกคลี
7. เป็นไปเพื่อความพากเพียร
8. เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย

พึงรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุตสน์ (กล่าวคือคำสอนของพระศาสดา) แต่ถ้าเป็นไปตรงกันข้าม จึงจะเป็นธรรมเป็นวินัยเป็นสัตตสุตสน์ คือ

แต่ถ้า ธรรม (การปฏิบัติ) เหล่าใด

1. เป็นไปเพื่อความกำหนดย้อมใจ
2. เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ (คือทำให้ลำบาก)
3. เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลส
4. เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ (คือไม่เป็นการมักน้อย)
5. เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
6. เป็นไปเพื่อความคลุกคลี
7. เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
8. เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก

พึงรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่ สัตตสุตต (กล่าวคือคำสอนของพระศาสดา) (ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8. ม.ป.ป.: ออนไลน์; อ้างอิงจาก พุทธทาสภิกขุ. หนังสือศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี หรือ ธรรมวิภาค นวกฎมิ ในพรรษา ปีพุทธศักราช 2500)

ระดับสังขธรรม เป็นระเบียบปฏิบัติในขั้นสูง มีความหมายลุ่มลึกและมีความเป็นนามธรรมมากกว่าระดับศีลธรรม เพื่อมุ่งที่จะปฏิบัติให้หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสอันเป็นสาเหตุที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองซึ่งหลักธรรมบางข้ออาจเป็นข้อธรรมเดียวกันกับระดับศีลธรรม แต่เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแต่ละข้อมีระดับความลึกซึ่งแตกต่างกันไปในตัวของมันเองขึ้นอยู่กับระดับของปัญญาแต่ละบุคคลที่จะทำให้เห็นแจ้งในความหมายของธรรม แต่ละข้อดังที่ปรากฏในธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม) ข้อที่ 2 และ 6 ที่ว่า

ข้อ 2 **สนทิกฎฎิโก** อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเองไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้)

ข้อ 6 **ปจจตุต เวทิตพโพ วิญญูหิ** อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้และสมดังที่พระพุทธภาษิตได้ทรงแสดงไว้ว่า “คำสอนของตถาคตนั้น ลึกซึ้ง ลาดลึกลงไปเรื่อยๆ ดุจดั่งท้องทะเลลึก สามารถทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติ เกิดความสุขขึ้นไปทั้ง 3 ระดับ คือ ความสุขในปัจจุบัน ความสุขในภานภาคหน้า และประโยชน์สูงสุด” (เชวง เตชะโกศยะ. ม.ป.ป.: 69)

ธรรมะระดับสังขธรรมนอกจากจะพบในพระไตรปิฎกแล้ว ในประเทศไทยยังพบคำสอนประเภทนี้ของพระภิกษุจากการบันทึกเทปและถอดความออกมาเป็นหนังสือ มีการตีพิมพ์ออกมาเผยแผ่เป็นจำนวนมาก คำสอน ดังกล่าวมักมีใจความแบบนามธรรมสูง เน้นไปที่ด้านการปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจโดยตรง ลึกซึ้งเข้าใจได้ยากบางครั้งไม่อาจสามารถตีความหมายได้ หรือคาดคะเนได้ในเชิงตรรกะ ซึ่งคำสอนของพระสงฆ์ทั้งหลายบางครั้งก็มีการเรียกว่าธรรมะเช่นกัน เนื่องจากถือว่าเป็นคำสอนที่มีที่มาเดียวกัน คืออ้างอิงมาจากพระพุทธเจ้า ดังเช่น

พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อบุชา สุภัทโท) กล่าวว่า “ทุกสิ่งสรรพัตถนี้เป็นธรรมะ สิ่งที่เรามองไม่เห็นด้วยตาคือใจของเรา เมื่อความคิดเกิดขึ้นมา ความคิดนั้นก็ตั้งอยู่ เมื่อตั้งอยู่แล้วก็แปรไปเมื่อแปรไปแล้ว ก็ดับสูญไปเท่านั้น นี่เรียกว่า นามธรรม สักแต่ว่าความรู้สึกเกิดขึ้นมา แล้วมันก็ดับไป นี่คือความจริงที่มันเป็นอยู่อย่างนั้น ล้วนเป็นอริยสังขธรรมทั้งนั้น” (พระโพธิญาณเถร. ม.ป.ป.ช: 22)

“ธรรมะก็คือธรรมชาติ ฉะนั้นการประพฤติปฏิบัติธรรมนั้น ญาติโยมบางคนอาจจะเข้าใจว่าไม่ได้เรียนมา มาก ไม่รู้สิ่งอันนี้ ไม่ได้สวดมนต์บทนั้นบทนี้ อันนั้นไม่เป็นของจำเป็น อันนั้นไม่ใช่ธรรมะ...มันเป็นคำพูดธรรมะเป็นชื่อของธรรมะ...ไม่ใช่ตัวธรรมะ ตัวธรรมะแท้ๆก็คือตัวเราที่มีอยู่นี้ เรานั่งอยู่ที่นี้ เรานั่งกินหมากอยู่ขณะนี้” (พระโพธิญาณเถร. ม.ป.ป.ก: 53)

หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ กล่าวว่า “ทำให้มันรู้จักที่เกิดของกรรม ที่ดับของกรรม ปฏิบัติอยู่อย่างนี้แหละ รู้มากมายตามแผนที่ปริยัติกรรม แล้วปฏิบัติไม่ถูก แผนที่ต่างหากต้องวางแผนที่ทั้งหมด ค้นหาอยู่ในภูมิประเทศจึงใช้ได้ ไม่อย่างนั้นไปยึดเอาอย่างนี้บ้างอย่างนั้นบ้าง เป็นกรรมเมาก็ไป เวลาเจ็บหลัง เจ็บเอว อริยสัจธรรมเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้นในก่อนกรรมอันนี้แหละ ก่อนกรรมเมื่อก่อนนี้แหละ ก่อนกรรมเมื่อก่อนนี้แหละ ทุกขสัจจมันก็เกิดอยู่ที่นี้ สมุทัยสัจจ มันก็เกิดขึ้นในที่นี้ นิโรธสัจจ มันก็เกิดขึ้นในที่นี้ มันจะไปเกิดที่ไหน ... ตาก็เป็นตากรรม หู ก็เป็นหูกรรม จมูก ก็เป็นจมูกกรรม แก้ม ก็เป็นแก้มกรรม แขน ก็เป็นแขนกรรม ขา ก็เป็นขากรรม อันนี้แหละกรรม ให้รู้แจ้งในที่นี้ ตา หู จมูก แก้ม หัว แขน ขา เป็นของพระธรรมทั้งหมด อันนี้แหละของจริงให้รู้ไว้ ให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในที่นี้ อย่าไปรู้ที่อื่น” (แจ่ม เจิตจรัส. ม.ป.ป.: 60-67)

จากคำสอนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า แนวทางการปฏิบัตินอกจากจะมีความเป็นนามธรรมสูง และเน้นทางด้านจิตใจที่มุ่งไปสู่ความพ้นทุกข์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการ ปล่อยวาง และละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยยึดมั่นถือมั่น คือเริ่มจากการละสภาวะทางรูปธรรม เพื่อเข้าสู่สภาวะทางนามธรรม ตั้งแต่คัมภีร์ทั้งหลาย เพราะว่าหนังสือธรรมะกับสภาวะที่เป็นธรรมะแท้ๆ นั้นเป็นคนละอย่างกัน แม้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ต้องทิ้งให้หมดจนในที่สุดต้องละทิ้งตัวตนของตนเองเพื่อเข้าสู่สภาวะความว่าง หรือนิพพาน ดังเช่น

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบธรรมะของพระองค์ด้วยแพว่า แพที่เขาผูกด้วยหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ย่อมใช้ข้ามแม่น้ำใหญ่ได้ แต่เมื่อข้ามถึงฝั่งแล้ว ก็ต้องทิ้งไปฉันทิ ธรรมะก็ฉันทินั้น บุคคลอาศัยข้ามห้วงน้ำคือ ความเวียนวายตายเกิด ถึงฝั่งคือพระนิพพานแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องนำไปด้วย แต่ควรละไว้เบื้องหลัง (ลักษณะของพระพุทธศาสนา. 2537: 432)

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล กล่าวว่า “ผู้ใดหลงไหลในตำราและอาจารย์ ผู้นั้นไม่อาจพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้ที่จะพ้นทุกข์ได้ต้องอาศัยตำราและอาจารย์เหมือนกัน” (พระโพธิญาณมุนี. 2543: 45)

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “ธรรมะที่แท้จริงนั้นถ่ายทอดกันไม่ได้ทางเสียง หรือทางตัวหนังสือ; แต่ว่าการปฏิบัติเพื่อให้ธรรมะปรากฏแก่ใจนั้น เราบอกกล่าวกันได้ทางเสียงหรือทางตัวหนังสือ” (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 18)

นี้ถ้ามองเห็นลึกพอและเห็นจริงถึงที่สุด: ก่อนหีนก็คือความว่าง, สุนัข แมว อะไรก็คือความว่าง, คนก็คือความว่าง, อะไรๆ ก็คือความว่าง, กระทั่งพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ก็คือความว่าง. และความว่างนั้นก็คือความว่างอีกที่หนึ่ง ... มันมีประโยชน์ในตัวมัน, เป็นเพชร เป็นพลอยที่มีค่าอยู่ในตัวมันเอง (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ: 46-47)

ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่าสิ่งที่ดีที่สุดในพระพุทธศาสนาเป็นนิพพาน มิใช่สวรรค์เพราะสวรรค์ยังประกอบไปด้วยความสุข และความทุกข์อันละเอียดประณีต แต่ไม่สามารถทำให้หลุดพ้นได้ วิธีการเข้าถึงกระแสธรรมมีหลากหลายวิธีดังที่ท่านพระวินัยชกรกานต์ กายจโน กล่าวไว้โดยสรุปว่า “การปฏิบัติธรรมจะตั้งจิตภาวนาอย่างไรก็ได้ พุทโธก็ได้ พองยุบก็ได้ สัมมาอรหังก็ได้ จะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งในสติปัฏฐาน 4 ก็ได้ เสมือน แม่น้ำ ปิง วัง ยม น่าน ต่างฝ่ายต่างไหลกันมาจากคนละที่ แต่สุดท้ายก็มารวมบรรจบกันในแม่น้ำเจ้าพระยา คือพระนิพพาน แต่ที่

สำคัญคือ ต้องมีสัมมาทิฐิ คือมีความเห็นที่ถูกต้องตามครรลองในพระพุทธศาสนาและต้องปฏิบัติ ต้องลงมือกระทำ ไม่มีใครสามารถช่วยตนเองได้นอกจากตนเอง” สอดคล้องกับที่หลวงพ่ลี ฐมฺมโร กล่าวว่ พระพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องของการอ้อนวอน ร้องขอหรือให้กันได้ ทุกคนจะต้องทำด้วยตนเอง (อนัตตา. ผู้รวบรวม, ในหนังสือธรรมสาร1: 59, อ้างอิงจากหนังสือ ศิลสิกขาปัญญา และจิตจวิทยา. 2452) ซึ่งพุทธพจน์ที่ว่า ...แม้ภิกษุ (หรือฆราวาส) จะจับชายสังฆาฏิ ตามหลังพระองค์ แต่หากยังมีโลกติดใจในกาม มีจิตพยาบาท ใจเป็นอกุศล ไม่มีสติสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวม ภิกษุนั้นก็ยังนับว่าอยู่ไกลพระพุทธองค์ แต่ภิกษุที่แม้จะอยู่ไกลสักร้อยโยชน์ แต่หากมีลักษณะตรงข้าม ก็เปรียบเหมือนอยู่ใกล้พระองค์ เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นเรา (พระพุทธองค์) (เสامنัส โปตระนนฺท์. 2538: 1; อ้างอิงจาก อิติวุตตก)

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พุทธศาสนา คือคำสั่งสอนอันเป็นแบบฝึกหัดบังคับตนเอง แต่ ว่าลำพังคำสั่งสอนอย่างเดียวหาใช่เป็นแก่นหรือเป็นตัวพุทธศาสนาอันแท้ไม่ แม้คำว่า “ศาสนา” จะ แปลว่าคำสั่งสอนก็ตาม ตัวศาสนาแท้หรือตัวพรหมจรรย์นั้นได้แก่การปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นซึ่งเรียกโดย ภาษาศาสนาว่าศีลสิกขา-จิตตสิกขา-ปัญญาสิกขา ...จะเรียนพุทธศาสนา จะศึกษาธรรมะอะไรเหล่านี้ ก็ต้องศึกษาจากธรรมชาติโดยตรง; ไม่ใช่ศึกษาจากหนังสือหนึ่งหาจากคำพูดของผู้บอกผู้กล่าวอย่าง เดียว; อย่างนั้นมันเป็นไปได้ มันไม่พอ คือจะไม่รู้ธรรมะได้เลย. ถ้ารู้จักเป็นความรู้อย่างความจำ อย่างความคิดคำนึงคำนวณ ไม่ใช่ความรู้แจ้งแทงตลอดด้วยใจจริง ด้วยการเข้าถึงตัวธรรมชาติเลย; เพราะเหตุนี้เขาจึงมีคำพูดที่ฟังยาก ...และการปฏิบัติทั้งหมดต้องมีสิ่งนี้คือ “ความไม่ยึดมั่นถือมั่นกับ สิ่งทั้งปวง” อันเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาดังพุทธพจน์ที่ว่า **สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย ...** **สพฺเพ ธมฺมา** แปลว่า สิ่งทั้งปวง นาลํ แปลว่าไม่ควร อภินิเวสย แปลว่าเพื่อจะยึดมั่นถือมั่น แล้ว พระองค์ก็ย้ายลงไปอีกทีหนึ่งว่าถ้าใครได้ฟังข้อความนี้คือได้ฟังทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติ ข้อนี้ได้ก็คือได้ปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ถ้าได้รับผลจากการปฏิบัติข้อนี้ก็ได้รับผล ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา (พุทธทาส อินทปัญโญ. ม.ป.ป.: 17 อ้างอิงจากพระบาลี มัชฌิมนิกาย)

นั่นหมายถึงว่าการจะเข้าถึงสัจธรรมทางพระพุทธศาสนาได้นั้นต้องดำเนินไปด้วยตนเอง จากการปฏิบัติของตนเองอันมีแนวทางจากคำสอนทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ซึ่ง...พระพุทธองค์ตรัส ว่า มหาอำมิสฺสชฺชา คือวัดอุสฺสสถานที่ใหญ่โตนั้นไม่สามารถรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ จะรักษาไว้ได้ ด้วยการศึกษให้เกิดสติปัญญา และสัมมาปฏิบัติเท่านั้น ผู้ใดบูชาเราด้วยอำมิส ผู้นั้นไม่ชื่อว่าบูชา เราอย่างแท้จริง แต่ผู้ใดบูชาเราด้วยการปฏิบัติ ผู้นั้นได้ชื่อว่าบูชาตถาคต (นนทพันธ์-ส่องสี ภักดี ผดุง-แดน. 2532: 40) และการปฏิบัติตนเพื่อพัฒนาจิตเข้าสู่ระดับสัจธรรมนั้นมีแนวทางการปฏิบัติ อันได้แก่ การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา, การเห็นอริยสัจ 4 จากทางสาย กลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาในมรรคองค์ 8 และ สติปัฏฐาน 4

หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล คือ ปกติจิตที่อยู่อย่างปราศจากโทษ เป็นจิต ที่มีเกราะกำบังป้องกันการกระทำชั่วทุกอย่าง สมาธิ ผลสืบเนื่องมาจากการรักษาศีล คือ จิตที่มีความ

มั่นคง มีความสงบเป็นพลังที่จะส่งต่อไปอีก ปัญญา ผู้รู้ คือจิตว่าง เมาสบาย รู้แจ้งแทงตลอดตามความเป็นจริงอย่างไร้ วิต คือจิตที่เข้าถึงความว่าง จากความว่าง คือ ละความสบาย เหลือแต่ความไม่มีไม่เป็น ไม่มีความคิดเหลืออยู่เลย. (พระโพธิ์นันทมุนี. 2543: 59)

ปัญญาในพระพุทธศาสนามี 3 แบบคือ

1. สุตมยปัญญา เป็นปัญญาที่มาจากการอ่าน การฟัง
2. จินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่มาจากการคิด วิเคราะห์
3. ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่มาจากการปฏิบัติธรรม เช่นสติปัฏฐาน 4 และการเข้าสมาบัติฌาน

ซึ่งปัญญาจากความคิด วิเคราะห์นั้นต่างจากปัญญาที่มาจากการปฏิบัติธรรม ดังที่ พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ได้กล่าวว่า ...“ปัญญาภายนอกคือปัญญาสมมติ ไม่ทำให้จิตแจ้งในพระนิพพานได้ ต้องอาศัยปัญญาอริยมรรคจึงจะเข้าถึงพระนิพพานได้ ความรู้ของนักวิทยาศาสตร์ เช่นไอน์สไตน์มีความรู้มาก มีความสามารถมาก แยกปรมาณูที่เล็กที่สุดจนเข้าถึงมิติที่ 4 แล้ว แต่ไอน์สไตน์ไม่รู้จักพระนิพพาน จึงเข้าพระนิพพานไม่ได้ จิตที่เห็นแจ้งในอริยมรรคเท่านั้นจึงเป็นไปเพื่อการตรัสรู้จริง ตรัสรู้ยิ่ง ตรัสรู้พร้อม เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน” (พระโพธิ์นันทมุนี. 2543: 53)

อริยสัจ 4 เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ เป็นเรื่องความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ บุคคลผู้ไม่ถือสันโดษ หมกมุ่นในกิเลสและตัณหา ย่อมวนเวียนอยู่ในวัฏสงสารตั้งกงล้อที่หมุนรอบตนเองอยู่หาทางออกจากกงล้อไม่ได้

สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มีมากมาย แต่ทรงนำมาสอนเพียงเล็กน้อย เหตุผลที่ทรงกระทำเช่นนั้นก็เพราะทรงสอนแต่สิ่งที่มีประโยชน์ ใช้งานได้ และสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ใช้แก้ปัญหาได้นั้นก็คืออริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมจำเป็นทั้งสำหรับบรรพชิต และคฤหัสถ์ (พระธรรมปิฎก. 2538: 895) ดังในพุทธพจน์ต่อไปนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นทุกข์อริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) ก็เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) ก็เป็นทุกข์ พยาธิ (ความเจ็บไข้) ก็เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) ก็เป็นทุกข์ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การพลัดพลากจากสิ่งที่รักที่พอใจก็เป็นทุกข์ ปราณาสังได้ไม่ได้นั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์สมุทัยอริยสัจ คือตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วย ความเพลินและความติดใจ คอยเพลินเพลินอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์นิโรธอริยสัจ คือ การที่ตัณหาอันแลดับไปได้ด้วยการ สාරอกออกหมดไม่มีเหลือ การสละเสียได้ สลัดออก พ้นไปได้ ไม่หน่วงเหนี่ยวพัวพัน”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คืออริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ” จากพุทธพจน์ สามารถขยายความได้ดังนี้

ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์

ทุกข์สมุทัย หมายถึง เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ

1. กามตัณหา หมายถึง ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นในสิ่งที่ไม่เคยได้ ไม่เคยมี และ ไม่เคยเป็น
2. ภวตัณหา หมายถึง ความอยากให้คงอยู่ เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง อำนาจ คำสรรเสริญอยากให้สิ่งเหล่านั้น ดำรงอยู่กับตนเองตลอดไป
3. วิภวตัณหา หมายถึง ความไม่ยอมให้มี ไม่อยากเป็น เช่น ความไม่พอใจในสถานะ ที่ตนมีอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ทุกข์นิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกต้อง ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือนิพพาน

ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง มรรคมืองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

มรรคมืองค์ 8 พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม เรื่อง **มัชฌิมาปฏิปทา** คือการเดินทางสายกลาง และมรรคมืองค์ 8 กับปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน โดย 2 อย่างที่ บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ 1. **กามสุขัลลิกานุโยค** ได้แก่การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย อันเป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ และ 2. **อัตตกิลมณานุโยค** ได้แก่การประกอบความลำบากแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ทั้ง 2 อย่างเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ก็ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้นคือ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 นี้ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนี้อันตถาคต (พระพุทธเจ้า) ได้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน. (ธัมมจักกัปปวัตตนวรรคที่ 2 ตถาคตสูตรที่ 1. 2546: ออนไลน์) ซึ่งเรื่องดังกล่าวท่านพุทธทาสภิกขุได้ขยายใจความไว้ว่า

แนวทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิตหรือกาย วาจา ใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกว่าอริยมรรค, แปลว่าทางอันประเสริฐ, เป็นข้อปฏิบัติที่ไม่อ่อนแอ จนถึงกับตกอยู่ใต้อำนาจความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่แข็งหรือตึง จนถึงกับเป็นการทรมานกายให้เหือดห่างจากความสุขทางกาย เพราะฉะนั้นจึงเรียกได้ว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือดำเนินทางสายกลาง ไม่หย่อนไม่ตึง แต่พอเหมาะ เช่นสายดนตรีที่เทียบเสียงได้ที่แล้ว. มัชฌิมาปฏิปทานี้เองเป็นการทำชีวิตให้ประสบสุขที่แท้จริง, เป็นการปฏิบัติดวงจิต, โดยมีการคิดปัญหาแห่งชีวิตให้แตกหักเป็นบทเรียน หรือแบบฝึกหัดสุดท้าย มรรคแปลว่าทาง, ในที่ทั่วไปได้แก่ทางเดิน เฉพาะในที่นี้ได้แก่ ทางเดินของใจ ไม่ใช่เดินด้วยเท้า,

และเป็นการเดินจากแห่งทุกข์ ไปสู่ความอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งมนุษย์หลงยึดถือ และประกอบขึ้นไว้ด้วยอำนาจอวิชชา. คำว่าปฏิบัติ แปลว่า เป็นไปที่เฉพาะ ได้แก่ทางอีกนั่นเอง คำว่าปฏิบัติ แปลว่าการไต่ไป, เดินไป, หรือก้าวไป, การปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา ก็คือการไต่ไปตามหนทางสายกลาง, ทางที่ประกอบด้วยองค์แปด ไปสู่ความพ้นทุกข์จากสถานะที่เต็มไปด้วยทุกข์ในส่วนใจ. คำว่ามีองค์แปด คือต้องพร้อมเป็นอันเดียวกันทั้งแปดอย่างดุจเชือกพันแปดเกลียว. องค์แปดคือ

1. สัมมาทิฏฐิ คือ ความเข้าใจถูกต้อง
2. สัมมาสังกัปปะ คือ ความไม่เผลอถูกต้อง
3. สัมมาวาจา คือ การพูดจาถูกต้อง
4. สัมมากัมมัณฑะ คือ การกระทำถูกต้อง
5. สัมมาอาชีวะ คือ การดำรงชีพถูกต้อง
6. สัมมาวายามะ คือ ความพากเพียรถูกต้อง
7. สัมมาสติ คือ การระลึกประจำใจถูกต้อง
8. สัมมาสมาธิ คือ การตั้งใจมั่นถูกต้อง

(พุทธทาสภิกขุ. 2537: 31-32)

การปฏิบัติธรรมทุกชั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดหรือที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา. องค์ทั้งแปดแห่งมรรคนี้ย่นรวมกันแล้ว คงเหลือเพียงสามได้แก่ ศีล-สมาธิ-ปัญญา. องค์ทั้งแปดรวมกันเป็นแรงเดียว เราเรียกว่ามรรค, เพราะฉะนั้น ศีล-สมาธิ-ปัญญา เมื่อรวมเป็นแรงเดียวกันก็คือมรรคอีกนั่นเอง. องค์แปดแห่งมรรค-หรือสิกขา 3 อย่าง หรือมรรค อันเกิดจากการร่วมแรงขององค์หรือสิกขาเหล่านั้น จึงเป็นอย่างเดียวกันและนั่นคือหลักแห่งการปฏิบัติธรรม! (พุทธทาสภิกขุ. 2537: 34)

สติปัฏฐาน 4 (พบในพระไตรปิฎกหลายเล่ม เช่นในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ที่ฉนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร, พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั สติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ สติปัฏฐานวิภังค์ สุตตันตปิฎก) มีความหมายดังนี้คือหนทางที่ไปอันเอก (เป็นที่ไปของบุคคลผู้เดียว) เพื่อความหมดจดพิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศก และความรำไรเสีย เพื่ออัสดงค์ดับไป แห่งเหล่าทุกข์และ โทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์. 2552: 2) สติปัฏฐาน 4 คือการใช้สติ และสัมปชัญญะ เข้าไปตั้งอยู่ในฐานทั้ง 4 ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นแนวทางการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าได้วางไว้สำหรับผู้ที่ต้องการเข้าถึงธรรมชั้นสูงในระดับสัจธรรม เพราะลำพังเพียงจิตที่มีสมาธินั้นมีเพียงความสงบซึ่งยังไม่เกิดปัญญาที่แท้จริง อุปมาตั้งหินที่มากับหญ้า ตัวสมาธิคือหิน หญ้าคือตัวกิเลส เมื่อจิตอยู่ในองค์สมาธิจิตจะสงบ แต่เมื่อจิตออกจากสมาธิแล้วก็เหมือนเอาหินออกจากหญ้า กิเลสสามารถเจริญเติบโตได้ แต่การปฏิบัตินั้นก็สามารถขาดองค์สมาธิที่มีความสำคัญได้ เพราะหากจิตไม่มีสมาธิก็ไม่สามารถ

ทำงานทางจิตหรือการปฏิบัติธรรมได้สำเร็จ และที่สำคัญสมาธิ คือ หนึ่งในองค์มรรค จิตที่ดีต้องมีสติ และสัมปชัญญะคอยควบคุมอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้กิเลสในจิตไม่สามารถเจริญเติบโตได้

สตินั้น มีความไม่เจลอายเป็นลักษณะ มีอันทำให้หลงลืมเป็นรส มีอันคุ้มครอง (ใจ) ไว้ได้ เป็นปัจจุปัฏฐานก็ได้ มีความจำมั่นคงเป็นปทัฏฐาน หรือว่ามีสติปัฏฐานมีกายเป็นต้น เป็นปทัฏฐานก็ได้ (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2551: 75-76) การเจริญสติในชีวิตประจำวันเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับชีวิตประจำวันมากที่สุด เพราะสติในฐานะทั้ง 4 ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรมนั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถอยู่กับสติของตนเองได้ตลอดเวลา โดยไม่จำกัดว่าการปฏิบัติธรรมจะต้องนั่งสมาธิเท่านั้น เมื่อจิตมีสติ และสัมปชัญญะคอยควบคุมอยู่เมื่อนั้นปัญญาภายในก็จะเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยความคิดใดๆ การคิด การพูด การกระทำทุกอย่างก็จะถูกควบคุมด้วยสติ ดังนั้น โลภะ โทสะ โมหะ จึงเกิดขึ้นได้ยาก หรือเกิดขึ้นเพียงภายในจิตใจให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกตัวเท่านั้น แต่ไม่ได้มีการแสดงออกมาทางวาจา หรือทางกาย ดังนั้นผู้ที่ปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 อยู่ตลอดเวลาที่รู้สึกตัว จึงสามารถบรรลุธรรมได้จากปัญญาภายในจิตที่เกิดความว่าง สามารถละความยึดมั่นถือมั่นในโลกเสียได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ใน สติปัฏฐาน 4 ซึ่งพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายจะให้ผู้ปฏิบัติทั้งหลายอยู่ได้ในชีวิตประจำวัน หรืออยู่ท่ามกลางความทุกข์ได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ เพราะอาศัยความรู้และการปฏิบัติในเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา, สติปัฏฐาน 4, ทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา, และ มรรคองค์ 8 เพื่อทำจิตเข้าสู่ความว่างนั่นเอง

ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติจนเข้าใจอย่างถ่องแท้ (ภาวนามยปัญญา) ต่างจากการเรียนรู้โดยอาศัยการจดจำ หรือคิดไตร่ตรอง (สุตมยปัญญา และ จินตามยปัญญา) เพราะความจำหรือในภาษาบาลีเรียกว่า “สัญญา” นั้นอาจลืมหรือจำอย่างคลาดเคลื่อนได้หากกาลเวลาผ่านไปนานโดยไม่มีการนำมาทบทวนซ้ำ (ดังในพุทธพจน์กล่าวว่า ชั้นที่ 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นไม่เที่ยง) แต่ความเข้าใจจากการปฏิบัติเช่นในเรื่องการมองเห็นไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างชัดเจนแล้ว เราไม่อาจมีวันลืมได้ อุปมาเหมือนคนว่ายน้ำเป็น ถึงแม้ว่าไม่ได้ว่ายน้ำมานาน ต่อเมื่อลงน้ำ หรือเกิดพลัดตกน้ำโดยบังเอิญก็ว่ายน้ำได้โดยอัตโนมัติ สามารถพยุงตนเองไม่ให้จมน้ำตายได้

ปัญญาภาวนานิสังสเทต คือเนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญปัญญาว่า

ก็อันว่าปัญญาภาวนานี้มีอานิสงส์หลายร้อยอย่าง อันจะประกาศอานิสงส์แห่งปัญญาภาวนานั้นโดยพิสดารมิใช่ง่าย แม้ด้วยเวลายาวนานก็ดี แต่ว่าโดยสังเขป ฟังทราบ (ว่า) นี้เป็นอานิสงส์แห่งปัญญาภาวนานั้นคือ

1. นานากิเลสวิทุ์สน	กำจัดกิเลสได้
2. อริยผลรสาณุภวน	ได้สวรสแห่งอริยผล
3. นิโรธสมาปัตติสมา-
ปชฺชนสมตถตา	ความเป็นผู้สามารถในการเข้านิโรธสมาบัติ

4. อาหุเนยฺยภาวาทิสัทธา ความสำเร็จแห่งความเป็นผู้ทรงอริยคุณ มีความเป็นอาหุ ไนยบุคคล เป็นต้น

(คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2548: 271)

อุปสรรคและเครื่องกั้นขวางในการปฏิบัติธรรม

1. **วิปัสสนูปกิเลส 10** (อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา, ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปใน วิปัสสนาญาณ ได้แก่

1. โสภาส (แสงสว่าง)
2. ญาณ (ความหยั่งรู้)
3. ปีติ (ความอิ่มใจ)
4. ปัสสัทธิ (ความสงบเย็น)
5. สุข (ความสุขสบายใจ)
6. อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ, ศรัทธาแก่กล้า, ความปลงใจ)
7. ปัดคาหะ (ความเพียรที่พอดี)
8. อุပ္ปฏิฐาน (สติแก่กล้า, สติชัด)
9. อุเบกขา (ความมีจิตเป็นกลาง)
10. นิกันติ (ความพอใจ, ตัดใจ)

(พระธรรมปิฎก. ม.ป.ป.: ออนไลน์)

พระราชสิทธิมนีได้กล่าวถึงวิปัสสนูปกิเลสไว้ว่า “ในการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานนั้น มีสิ่งหนึ่ง ที่คนมักจะเข้าใจผิด (ในระดับหนึ่ง) ว่าสิ่งที่เป็นเครื่องขวางกั้นการปฏิบัติ นั้น คือ วิปัสสนูปกิเลส (อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา) อันที่จริงแล้ว วิปัสสนูปกิเลส เป็นภาวะของผู้ได้พบ ตรุณวิปัสสนาญาณ (วิปัสสนาญาณระดับอ่อน) เกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้ปฏิบัติ (กุลบุตร) ผู้ปฏิบัติชอบ บำเพ็ญภาวนาได้ ถูกต้อง ปรารภความเพียร 1 ทั้งในเวลาเจริญสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนั้น ในเวลาอยู่ในห้องปฏิบัติจริง ผู้ปฏิบัติพระกัมมัฏฐานจึงไม่ต้องกลัวหรือวิตกกังวลว่า วิปัสสนูปกิเลส จะเกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือเป็นอุปสรรคเครื่องขวางกั้นการปฏิบัติ เพราะว่าจะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิด ความรู้สึกประหม่าวิตกกังวล เกรงว่าวิปัสสนูปกิเลส เป็นอุปสรรคขวางกั้นการปฏิบัติของตน แต่ที่จริง วิปัสสนูปกิเลสนี้ จะไม่เกิดแก่ พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวชธรรมแล้ว จะไม่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติผิด และจะไม่เกิดแก่ผู้เกียจคร้านทอดทิ้งพระกัมมัฏฐาน 2 ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เกรงกลัวต่อ วิปัสสนูปกิเลส จึงเท่ากับเป็นการสร้างเครื่องขวางกั้นการปฏิบัติโดยไม่จำเป็น ถ้าหากมองอีกแง่มุมหนึ่ง วิปัสสนูปกิเลสก็เป็นความอัศจรรย์ของการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน หรือ เป็นดุจยาชโลมใจให้ผู้ปฏิบัติได้เห็น อานิสงส์ของการฝึกพระกัมมัฏฐานในเบื้องต้น ต้นเท่านั้น และว่าโดยสภาวะธรรม วิปัสสนูปกิเลสจะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีจิตสงบระดับหนึ่ง ซึ่งคนที่ผู้มีจิตสงบตามธรรมดาทั่วไปจะไม่มีโอกาสได้สัมผัสกับ

วิปัสสนูปกิเลส เลย แต่จะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่ปฏิบัติพระกัมมัฏฐานปรารภความเพียรอย่างยิ่งยวดเท่านั้น

วิปัสสนูปกิเลสที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ พระกัมมัฏฐาน เช่น เห็นแสงสว่าง เป็นต้น จะถือว่าเป็นอุปสรรคเครื่องขวางกั้นการปฏิบัติก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกว่า เพราะแสงสว่างนั่นเอง เราได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ตัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว หากรู้สึกเช่นนั้นจริง ๆ วิปัสสนาวิธีก็นั่นอันว่าหยุดชะงักไป ไม่เจริญก้าวหน้า เพราะผู้ปฏิบัติได้ละเลย การกำหนดสภาพที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง มัวแต่ไปชื่นชมยินดีพอใจกับวิปัสสนูปกิเลส ที่เกิดขึ้น ยิ่งเราเพลิดเพลินเจริญใจกับวิปัสสนูปกิเลสมากเท่าใด วิปัสสนาวิธีในระดับสูง ก็ยิ่งห่างไกลออกไป การที่วิปัสสนาวิธีห่างไกล ออกไปนั้นแทนที่จะเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกาศอานิสงส์วิปัสสนา กลับกลายเป็นการทำลายสาระสำคัญของการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน ในระดับสูงขึ้นไป ไซ้ ! เราอาจจะพูดปลอบประโลมใจผู้ปฏิบัติพระกัมมัฏฐานว่า ปฏิบัติได้เท่านี้ก็ เป็น บุญญะการแล้วหากผู้ปฏิบัติมีความสามารถที่จะเจริญรุ่งเรืองในวิปัสสนาวิธี ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บอกพระกัมมัฏฐานควรแสดงวิปัสสนาญาณวิธีให้ แก่ผู้ปฏิบัติได้ครบถ้วนตามกระบวนการความ เพื่อให้สาระสำคัญของ วิปัสสนากัมมัฏฐานได้คงอยู่คู่กับพระพุทธศาสนาตามที่พระโบราณจารย์ทั้งหลาย ได้แสดงมาแล้วโดยพิสดาร (ละเอียด ละออ)

วิปัสสนูปกิเลส 10 อย่างนี้ ทำให้จิตงงงันและฟุ้งซ่าน (ธัมมัทธัจจะ) เป็นเหตุให้การปฏิบัติวิปัสสนา เสร้าหมอง เพราะที่ไม่เคยประสบพบมาก่อน เมื่อมาประสบพบเข้า ผู้ปฏิบัติก็คิดว่าตนเองบรรลุมรรคผลแล้ว หรือไม่เช่นนั้นก็อาจหลงชื่นชมติดอยู่ในกิเลสเหล่านั้น เพราะกิเลสแต่ละอย่างทำให้อารมณ์สุขกายสุขใจอย่างน่าอัศจรรย์ ทั้งนี้ ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติไม่ปฏิบัติต่อไปตามแนวทางที่ควร เมื่อผู้ปฏิบัติได้รู้สึกตัวว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นกิเลส หาใช่ มรรค ผล นิพพาน หรือเป็นของที่น่าชื่นชมยินดีไม่ การที่มัวหลงชื่นชมยินดีอยู่กับกิเลสเหล่านี้เป็นทางที่ผิด ไม่ใช่ทางที่จะพึง เดิน ก็จะไปปลดปล่อยความหลงผิดนั้นเสีย ไม่นิยมยินดีในกิเลสเหล่านั้น เกิดความบริสุทธิ์ในความคิดขึ้นว่า สภาวะใดเป็นทางที่จะทำให้เกิดปัญญาเห็นธรรม และสภาวะใดไม่ใช่ทางที่จะทำให้เกิดปัญญาเห็นธรรม (มคคัมคณญาณทัสสนวิสุทธิ)

ในขณะที่ผู้ปฏิบัติชื่นชมอยู่ กับวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้น ผู้ปฏิบัติไม่อาจจะเห็นไตรลักษณ์ได้ชัดเจน เพราะมัวแต่หลงชื่นชมวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้นอยู่ ดังนั้น การได้พบครูบอกพระกัมมัฏฐานที่มีประสบการณ์ แก่ไขสภาวะที่เกิดขึ้นให้ได้ โดยบอกให้เจริญสติสัมปชัญญะ หรือกำหนดให้ทันปัจจุบัน ก็จะเป็นวิธีหนึ่ง ที่สามารถผ่านพ้นเครื่องขวางกั้นการปฏิบัติได้ (พระราชสิทธิมนู. 2545: Online)

2. สังโยชน์ 10 แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดจิตใจให้ตกอยู่ในวัฏฏะ มี 10 อย่าง โดยท่านพุทธทาสได้อธิบายความหมายสังโยชน์ 10 ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

เรื่อง สังโยชน์ 10 ประการ นี้ เป็นเรื่องที่สำคัญมาก, สังโยชน์ แปลว่า เครื่องผูก-เครื่องผูก เครื่องล่าม, เหมือนกับโซ่หรือตรวน หรือ ขื่อ หรือ คา หรืออะไรนี้, เครื่องล่ามเครื่องผูกเครื่องจำ

เรียกว่าสังโยชน์, สิ่งที่มีมันผูกจิตใจไว้ให้ติดอยู่ในกิเลสในความทุกข์ในวัฏฏะ นี้คือ สังโยชน์ ก็คือ มันผูกให้ติดไว้กับสิ่งที่จะเป็นทุกข์, สิ่งที่จะทำให้เกิดทุกข์มันมีสังโยชน์ผูกติดไว้กับสิ่งนั้น. ถ้าตัดสังโยชน์ได้หมดก็เป็นพระอรหันต์, ถ้าตัดสังโยชน์บางส่วนได้ ก็เป็นพระอริยเจ้าที่ลดๆ รong ๆ ลงมา, ถ้าตัดไม่ได้เลย เป็นปุถุชนเต็มขั้น, ถ้ามันตัดสังโยชน์ไม่ได้เสียเลย มันเป็นปุถุชนเต็มที่ นี่คอยฟังดูว่าเรามันเป็นปุถุชนเต็มที่ หรือว่า เรามันละอะไรได้บ้าง

สังโยชน์ข้อที่ 1 เรียกว่า สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า ภายของตน, ความเห็นว่า ภายของตน ทั้งที่ไม่รู้จักว่า ภายคืออะไรโดยแท้จริง, แต่มันเกิดความคิดเห็นอันนี้ได้ว่า ภายนี้, ภายนี้เท่าที่เด็กทารกนั้นมันจะรู้สึกได้ว่า ภาย ๆ นั้นแหละของตน. เด็กที่โตแล้วอย่างนี้ก็ได้อีก, คนหนุ่มคนสาวคนแก่คนเฒ่าก็ได้, ที่เขารู้สึกว่า อะไรเป็นกาย-เป็นกาย เอาเป็นของตน นั่นคือ สังโยชน์ข้อแรก. คำว่า ภาย ๆ นี้แปลว่า หมู. คำว่า ภายโดยแท้จริงไม่ได้แปลว่า ร่างกาย คำว่า ภาย มันแปลว่า หมู. แต่โดยเหตุที่ว่า ร่างกายของคน ๆ หนึ่ง มันมีของหลายอย่างรวมกันเป็นหมู, เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง อะไร 32 อย่าง หลายอย่าง มันรวมกันเป็นหมูนี้ ก็เลยเรียกว่า ภาย, คำว่า ภาย นี้แปลว่า หมู. ไม่ได้แปลว่า ร่างกาย. แต่เพราะเหตุที่ร่างกายนั้นประกอบด้วยของหลายอย่างเป็นหมู ก็เลยเรียกว่า ร่างกาย. คำว่า ภาย แปลว่า หมู; เช่น ผลภาย นี้แปลว่า หมูแห่งทหาร, หมูแห่งพล หมูแห่งเสนา นี่ผลภาย ภายนั้นนะ แปลตามเดิมว่า หมู กลุ่ม, หมูภายแห่งทหารเรียกว่า ผลภาย. เรามีสัญชาตญาณแห่งความยึดถือว่าตัวตนอยู่ในสันดาน พอมีความรู้สึกเจริญขึ้น, พอเด็กทารกมันเจริญขึ้นพอที่จะรู้ว่ามีอะไร มันก็ยึดเอาสิ่งนั้นเป็นกายเป็นตัวกู; เด็กไม่มีความรู้มาแต่ในท้อง เรื่องธรรมะธรรมโมอะไรไม่รู้ทั้งนั้น; ดังนั้นเด็กนั้นจึงรู้ได้เพียงตามสัญชาตญาณมักจะชวนให้รู้ ชวนให้รู้สึกชวนให้สำคัญมั่นหมาย. ฉะนั้น เมื่อเด็กโตขึ้นก็มีความรู้สึกประเภทตัวตนตัวกูได้เอง, แล้วมันเกิดมาจากผัสสะที่มากระทบของออรอย ก็รู้สึกว่าร้อย, แล้วมันก็มีความรู้สึกเกิดเขยิบต่อไปถึงว่า กูออรอย, แม้จะไม่ออกเสียว่า กู แม้จะพูดว่ากูไม่เป็น, พูดคำว่า กู มันพูดไม่เป็นก็ตามเถอะ, แต่มันมีความรู้สึกในความหมายของกู กูออรอย กูไม่ออรอย อย่างนี้มันก็เพิ่มมากขึ้น ๆ, จนอายุมันมากขึ้น ความรู้สึกที่เป็นตัวกูก็เข้มข้นขึ้นเข้มข้นขึ้น, ที่นี้อะไร ๆ ที่มันเนื่องกันอยู่หมดนี้ ทั้งร่างกายนี้มันก็เป็นของกู. ฉะนั้น เด็กจะรู้สึกได้เองโดยไม่ต้องมีใครสอนว่าทั้งหมดนี้ของกู, เรียกว่า เป็นความโง่ข้อแรก ความโง่ นัมเบอร์หนึ่ง ที่มันจะเกิดขึ้นในความรู้สึกคิดนึกของเด็กนั้น, เรียกว่า สักกายทิฏฐิ- สักกายทิฏฐิ. ทิฏฐิแปลว่า ความคิดเห็น สักกายะ ว่า ภายของกู-ว่าภายของกู, ความคิดเห็นว่า ภายของกู เด็กก็มีความรู้อย่างนี้ตลอดชีวิตแหละ. นี่อันแรกนี้ มันก็ลำบากสักเท่าไรที่เอาอะไร ๆ เป็นของกู, แต่แล้วไม่เป็นที่ มันเป็นที่ไปไม่ได้, มันเป็นที่ไปตามเหตุปัจจัยของมัน, เรียกว่า มันเป็นที่ไปตามกฎของธรรมชาติ, ตามกฎของอิทัปปัจจยตา. นี่คนเราก็ต้องเป็นทุกข์เพราะว่าสิ่งเหล่านั้น ไม่เป็นที่ไปตามที่เราต้องการ, ทั้งที่เราารู้สึกว่าของกู ทั้งที่เราารู้สึกว่าตัวกู, ตัวกูก็ไม่ใช่ไปตามต้องการของกู, ของกูก็ไม่ใช่ไปตามที่กูต้องการ. นี่คือ ความทุกข์พื้นฐาน ความโง่ นัมเบอร์หนึ่ง เรียกว่า สังโยชน์ ทำให้ผูกติดกันอยู่กับความทุกข์, หรือ ผูกติดกันอยู่กับกระแสแห่งความทุกข์คือ ปฏิจจสมุปบาทแห่งความทุกข์, มีกระแส, มีวง มีห่วง แล้วมันก็ผูกจิตใจให้ติดไว้กับห่วงนั้นแหละ โดยสักกายทิฏฐิความเห็นของกู. ถ้าฟังไม่เข้าใจ มันก็จะไม่สนใจ, จะไม่เห็นว่าเป็นเรื่องที่มีความหมายอะไร. ถ้าฟังออกแล้วจะสะดุ้ง ว่า

มันเป็นเรื่องของเราโดยเฉพาะ ที่ทำให้เราติดอยู่กับความทุกข์ออกมาไม่ได้ เพราะมันมีสิ่งนี้ผูกพันไว้ ผูกพันไว้เหมือนกับสามไว้หรือเย็บติดเข้าไว้ ออกไม่ได้.

ข้อที่ 1 เรียกว่า สักกายทิฏฐิ เป็นสัญชาตญาณพวกแม่บท ว่ามีตัวตนมีเป็นของตน แต่ไม่ต้องเล็งถึงตัวสัญชาตญาณแม่บทก็ได้, เป็นสัญชาตญาณลูกที่คลอออกมาเป็นความเห็นแก่ตน ว่ามีตัวตน แต่ความหมายเดียวกันหมด, ความหมายว่ามีตัวตนของตนในระดับโง่ที่สุด. ต่อมามันก็มีความรู้สึก ว่า ตัวตนของตนสูงขึ้นไป ละเอียดยิ่งขึ้นไป, จนเอาธรรมะเป็นตัวตน, จนเอาปรมาตมัน สิ่งสูงสุดอะไรเป็นตัวตนโน่น มันไม่ยอมขาดออกง่าย ๆ แต่โดยพื้นฐานสำหรับปุถุชนทั่วไป ก็มีความรู้สึก ว่า ตัวกูหรือของกูนั้นแหละ เป็นเครื่องผูกให้ติดไว้กับสายโซ่ของความทุกข์ ที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท.

เครื่องผูกข้อที่ 2 เรียกว่า วิจิกิจฉา ความลังเลไม่แน่ใจว่ามันถูกต้องแล้ว. ที่เขาจะพูดหรือเขาจะอธิบายกันตามธรรมดา ก็บอกว่าความลังเลสงสัย ความอะไรอีกหลาย ๆ อย่าง. แต่ขอระบุว่าความลังเลว่ามันไม่ถูกต้อง. ซึ่งเกิดได้ตามสัญชาตญาณ คือเกิดเองนั่น, เราไม่รู้เราก็ลังเลว่า มันจะไม่ถูกต้อง. นี่ถ้าเขาสอนให้รู้ เราก็ลังเลว่าคำสอนนั้นมันไม่ถูกต้อง, ยังผิติดอยู่นั้นแหละ คือไม่ถูกต้องอยู่นั้นแหละ. ไม่มีความแน่ใจเด็ดขาดลงไปว่ามันถูกต้องแล้ว, นั่นตั้งแต่ว่าเรื่องสุขภาพอนามัยของเรา นี่เราก็ไม่ได้แน่ใจว่ามันถูกต้องแล้ว; ปลอดภัยแน่แล้ว, มันยังมีสิ่งที่จะต้องเป็นทุกข์ เจ็บไข้ได้ป่วยอะไรซ่อนอยู่ในนั้น, ความปลอดภัยอย่างอื่น ๆ ก็เหมือนกัน มันไม่แน่ใจว่าปลอดภัย: ความปลอดภัยทางการเงิน, ความปลอดภัยทางการคุ้มครอง, ความปลอดภัยทางอะไร, กระทั่งว่าสิ่งที่เรากระทำอยู่ทุกวันนี้, เราก็ไม่ได้แน่ใจว่าเราจะทำได้ หรือว่าเราจะทำไม่ได้, มันก็สงสัยอยู่ ว่ามันจะถูกต้องหรือไม่? มันจะตัดปัญหาทั้งหลายทั้งปวงได้หรือไม่? แต่ถ้าเราโง่ให้มาก ๆ เราจะพูดว่า เงินจะตัดปัญหาทั้งปวงได้, เราก็จะคิดอย่างนั้น, เราก็คิดแต่จะหาเงิน, แต่ส่วนลึกมันก็ยังสงสัยอยู่ ว่าแม้แต่เงินหรือแม้แต่พระเจ้า มันก็ยังไม่แน่ว่าจะคุ้มครองได้. นี่เป็นเหตุให้สงสัยในพระพุทธ, สงสัยในพระธรรม, สงสัยในพระสงฆ์ว่าจะเป็นที่พึ่งได้จริงหรือไม่? มันสงสัยอย่างนั้น มันก็ดี มันก็มีประโยชน์นะ ถ้าว่าสงสัยไว้ก่อนไม่เชื่อเสียทีเดียว; แต่ถ้ามันยังมีอยู่ ถ้ายังไม่เชื่ออย่างที่กำลังพูดนี้ ยังไม่อยากจะเชื่อก็ได้, แต่อย่าเอาไปสงสัยให้เป็นทุกข์, อย่าเอาไปลังเลให้เป็นทุกข์. ขอให้สังเกตดู, สังเกตดู, ฟังดูฟังดู, ถ้าเห็น ถ้าเห็นว่ามีเหตุผลลงจะดับทุกข์ได้ ก็ลองปฏิบัติดู; ถ้ามันดับทุกข์ได้แล้ว ก็เชื่อ, แล้วก็หมดความลังเล, หมดความสงสัยเตี้ยนี้ เรายังมีหวาดผวอยู่ในส่วนลึก ที่เรียกว่า subconscious ในส่วนลึกที่เราไม่ต้องรู้สึก หรือไม่รู้สึกรายังมีความหวาดผวอยู่ในส่วนนั้น ว่ายังไม่ปลอดภัย ยังมีอันตราย. นี่เรียกว่า วิจิกิจฉา, มันวิจิกิจฉาไปได้หมดแหละ. บางทีจะวิจิกิจฉาว่า พ่อแม่นี้จะรักเราจริงหรือไม่? ก็คือไว้ก่อนดีกว่า เพื่อพ่อแม่ไม่ได้รับรักเราจริง. นี่มันมีได้สารพัดอย่าง ความลังเลไม่แน่ใจลงไปในทุกสิ่ง ที่หวังว่ามันจะมีประโยชน์, หรือจะปลอดภัย, มันยังลังเลสงสัย. ฉะนั้นเรามีความหวาดผวาได้เมื่อไรก็ได้ ถ้ามันแสดงออกมาให้เห็นสักนิดหนึ่ง ว่ามันเป็นอันตรายหรือมันไม่ได้อย่างที่ตั้งใจไว้. วิจิกิจฉาจึงเป็นสิ่งที่ทรมาณใจอยู่ในส่วนลึกที่สำคัญ, มันก็ช่วยไม่ได้ เพราะมันมีสัญชาตญาณแห่งตัวกู ที่ยังไม่ไว้ใจ ที่ยังหวาดผวอยู่ว่าจะไม่สำเร็จประโยชน์แก่ตัวกู.

สังโยชน์ที่ 3 สิ้นพตปรามาส ตะกั่วทุบไปแล้ว เรื่องอุปาทาน สิ้นพตปรามาส เราไม่มีความรู้โดยประจักษ์โดยถูกต้องกับสิ่งนั้นๆ, แล้วเราก็เข้าใจผิดต่อสิ่งนั้นๆ, แล้วเราก็ยึดถือไว้อย่างผิดๆ นี้เรียกว่า สิ้นพตปรามาส เป็นเรื่องของธรรมชาติ อยู่เหมือนกัน ที่จำเป็นจะต้องมีสิ่งนี้; เพราะว่าเรายังเข้าใจไม่ได้, เพราะว่าเรายังเข้าใจไม่ได้. ถ้าเราเข้าใจเรื่องฟ้าร้องฟ้าผ่าไม่ได้, เราก็ต้องคิดเอาเองอย่างว่าเป็นอะไร. ถ้าเราคิดได้แต่เพียงว่า มันเป็นเรื่องของรามสูรกับเมฆขลา มันก็เป็นเรื่องของรามสูรกับเมฆขลาไป, มันเป็นความจริงเพราะเราคิดอย่างนั้น เพราะเราเชื่ออย่างนั้น. อะไร ๆ อีกมากอย่าง ที่เราไม่เข้าถึงความจริง, แต่เราก็ยึดถือตามที่มันปรากฏแก่ความรู้สึกของเรา; นี้เรียกว่า เรามันโง่ตลอดเวลา. ที่นี้มามองดูเฉพาะสิ่งที่เรากำลังต่อสู้ โดยสัตยชาติญาณแห่งการต่อสู้, เราคิดว่าจะต่อสู้ความทุกข์ได้ด้วยเหตุนี้ ด้วยเหตุอย่างนี้ ด้วยพิธีรีตองอย่างนี้, เหมือนใครแขวนพระเครื่อง, ถ้าแขวนพระเครื่อง ก็คิดว่า พระเครื่องนี้จะคุ้มครอง, ไม่ได้คิดว่า เราจะปฏิบัติให้ถูกต้อง มันจึงจะคุ้มครอง จึงจะไม่เป็นทุกข์ เราก็มาถือเสียว่า เพียงแต่เอาพระเครื่องมาแขวนคอ มันก็คุ้มครอง ได้หมด, ไม่มีมีความทุกข์. นี้ความคิดของเรามันมีเพียงเท่านั้น คือ โง่, แล้วเราก็ไม่อาจจะรู้ว่า พระพุทธเจ้าคือใคร, แล้วพระพุทธรูปที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้านั้นคือใคร, ก็เราเอามาแขวนไว้เพราะว่ามีคนบอกว่าคุ้มครองได้, คุ้มครองได้; อย่างนี้ ยังเป็น สิ้นพตปรามาสอยู่. ฉะนั้นตลอดเวลาที่เรายังเป็นปุถุชนอยู่ เราจะต้องมีความคิดนึกอย่างนี้, จะต้องรู้สึกอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเขาจึงแขวนพระเครื่องกัน ทั้งบ้านทั้งเมือง, จนกว่าเขาจะรู้ว่า พระเครื่องนี่คืออะไร พระพุทธเจ้าคืออะไร, แล้วปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าแล้วดับทุกข์ได้ นั่นแหละมันจึงจะพ้นจากสิ้นพตปรามาส. เดียวนี้ก็ได้แต่ที่ว่า เชื่อว่าปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เดช บารมีอะไรของพระพุทธเจ้า ที่ใครเขาเสกเป่าไว้ในพระเครื่อง เอามาแขวนเข้าแล้วก็จะคุ้มครอง; อย่างนี้มันผิดจากความจริง, มันผิดจากเหตุผลแห่งความจริง, อย่างนี้ก็เรียกว่า มันลบลบคำความจริงผิดๆ, ทำความจริงให้เป็นของไม่จริงเพราะความเข้าใจผิด. นี้ต้องมีกันอยู่ทุกคน; เพราะฉะนั้นจึงต้องเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์กันไปก่อน. เราจะพูดว่าไสยศาสตร์นี้ต้องเก็บไว้ก่อน, เก็บไว้ให้คนปัญญาอ่อน ซึ่งมันมีอยู่มากในโลกยังเลิกไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังต้องพึ่งไสยศาสตร์อยู่ มันก็ยังเป็นสิ้นพตปรามาสอยู่. นี้เพราะสัตยชาติญาณแห่งตัวตนมันมีอยู่, แล้วมันรู้เพียงเท่านั้น มันรู้มากกว่านั้นไม่ได้, มันก็คิดอย่างนั้นเพราะความรักตน, เพราะมันรักตน มันอยากให้ตนปลอดภัย นี้คนเราจึงมี สิ้นพตปรามาสกันอยู่ทั่วไป, ทำพิธีรีตองต่างๆ นานา; แม้จะเล่าเรียนศึกษากันมาอย่างไรก็ยังไม่พ้นที่จะเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยไม่มีเหตุผล, ไม่เข้าถึงความจริงของสิ่งนั้นๆ แล้วก็ยอมรับเอาสิ่งนั้นเข้ามาอย่างไม่มีเหตุผล, เพื่อเป็นที่พึ่งบ้าง, เพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองบ้าง, เพื่อประโยชน์อย่างอื่นบ้าง ก็ตามใจเถอะ. ถ้าไม่ทำด้วยเหตุผลที่แท้จริงของสิ่งนั้น เอาเข้ามาปฏิบัติอยู่แล้วก็สิ้นพตปรามาส จึงเต็มไปด้วยหมดทั้งบ้านทั้งเมือง, ไม่ว่าคนไทยหรือคนฝรั่งหรือคนจีนคนแขก เขาก็มีไปตามแบบของเขา, เรียกว่า สิ้นพตปรามาส คือลบลบคำศีลและวัตร, นี้ใช้ภาษาศาสนาภาษาวัด ศีลคือข้อปฏิบัติในส่วนศีล, วัตรคือ ข้อปฏิบัติที่เป็นวัตรยิ่งขึ้นไป, ไม่รู้เหตุผลตามที่เป็นจริงของสิ่งนั้นๆ แล้วก็จับเอามาถือไว้ด้วยเหตุผลที่ผิดๆ คือไม่มีเหตุผลเอามาถือไว้ด้วยความโง่ของตนอย่างนั้น อย่างนั้น, นี้คือ สิ้นพตปรามาส อันนี้ก็ออกมาจากสัตยชาติญาณแห่งความมีตัวตน,

ยึดถือตัวตนเป็นหลัก ยึดถือความรู้สึกนึกคิดนึกของตัวตนเป็นหลัก, มันก็เกิดขึ้นมาอย่างนี้ เรียกว่า นี้ก็มาจากสัญชาตญาณ.

สังโยชน์ที่ 4 เรียกว่ากามราคะ คือ ยินดีในสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่. นี่เด็ก ๆ มันก็ทำเป็นอะไรถูกใจ อะไรถูกใจ มันก็ต้องยินดีในสิ่งนั้น, แล้วสิ่งที่มาทำให้เกิดความยินดีมีมากขึ้นทุกทีมากขึ้นทุกที สูงสุดและรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที จนถึงระดับสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่า กามะ, กามะคือความรักใคร่ หรือวัตถุเป็นปัจจัยแก่ความใคร่, มันก็มีความยินดีอย่างแรงในสิ่งเหล่านั้นเพิ่มขึ้น-เพิ่มขึ้น-เพิ่มขึ้น ตั้งแต่ทารกเริ่มรู้สึกต่อเวทนา, รู้จักแยกแยะเป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา มันก็มีความพอใจในส่วนที่เป็นสุขเวทนาที่น่าปรารถนา แล้วที่เป็นการขับกล่อม เลยความจำเป็นไปเป็นเรื่องของกิเลส, คือว่าเลยสิ่งที่จำเป็นของชีวิต กลายเป็นเรื่องของกิเลส. เช่นว่า อาหารอย่างนี้ ที่แรกมันก็กินแต่เพียงเป็นเพียงอาหาร, แต่ที่นี้มันมีการปรุงให้เอร็ดอร่อย ให้อายุวนแก่การกิน เลยระดับของอาหาร มันก็กลายเป็นเหยื่อของกิเลส, ถ้าเรากินสิ่งที่กินเพียงเป็นอาหาร ไม่มีโทษ, แต่ถ้าเรากินเป็นเครื่องอร่อย แก่จิตใจแก่กิเลส นี่มันไม่ใช่อาหารแล้ว, มันกลายเป็นกามชนิดหนึ่งแล้ว, เรียกว่า กามได้เหมือนกัน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกามได้ทั้งนั้น ถ้ามันถูกใจแก่กิเลส นี่เราก็มีความรู้สึกในสิ่งชนิดนี้มากขึ้นๆ เป็นนิสัย เรียกว่ากามราคะ ชอบเอร็ดอร่อย ซึ่งเป็นการบำรุงบำเรอในความหมายของกิเลส แทนที่จะเป็นความจำเป็นแก่ชีวิต. ฉะนั้น ระวังให้ดี เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องสัมผัส ผิวหนังอะไรก็ตามเหล่านี้ — มันควรจะมียู้อย่างถูกต้องเท่าที่จำเป็น ที่จะต้องมี; ถ้ามีเลยนั้นก็เป็นเรื่องของกิเลสคือเป็นกาม ที่เป็นวัตถุ อยู่ข้างนอก เรียกว่า วัตถุกาม, ที่เป็นความรู้สึกรุนแรงอยู่ข้างใน เรียกว่า กิเลสกาม. วัตถุกามกับกิเลสกาม รวมกันนั้นแหละคือกาม ก็มีความยินดีในสิ่งที่ เป็นกาม หรือเป็นปัจจัยแก่กาม มาตั้งแต่อ่อนแต่ออก จนใหญ่จนโต มันก็ผูกพันกันไว้ให้ติดกันอยู่กับสิ่งนั้นๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นเหยื่อแก่กิเลส, ไม่ใช่เป็นอาหารที่จำเป็นแก่ชีวิต. รู้จักแยกแยะกันให้ดีๆ นะ เหยื่อของกิเลสกับอาหารที่จำเป็นแก่ชีวิตแล้วมันจะเห็นได้ง่ายๆ ไม่ยากนัก; ที่มันทำให้อร่อยมากขึ้นไปเกินกว่าจำเป็น นั่นมันจะเป็นเหยื่อของกิเลส, ถ้าเท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต ก็ยังคงเป็นอาหารที่จำเป็นแก่ชีวิต ถ้าเป็นเหยื่อของกิเลส แล้วมันก็เป็นเรื่องเข้าไปในขอบเขตของความโง่ ซึ่งจะต้องใช้เงินมากจนเงินไม่พอใช้ นั่นเป็นเรื่องของกิเลส เป็นความหลอกลวงของกิเลส ถ้าเราไม่รู้สึกตัว เราก็ถล่ำเข้าไปในขอบเขตของเหยื่อของกิเลสมากขึ้นๆ จนเป็นนิสัย. จะเห็นได้ง่ายๆ ว่า กินเพื่ออร่อยนั้นแหละ มันจะเพื่อกิเลส, ถ้ากินเพื่ออยู่ได้พอสบาย นั่นแหละเป็นกินอาหาร, กินอาหารเพื่ออยู่ได้ตามสบาย ชีวิตอยู่ได้ตามสบาย ถ้าเพื่อเอร็ดอร่อยเกินจำเป็น เป็นเรื่องของกิเลส แล้วมันก็กลายเป็นเหยื่อของกิเลส. ระวังอย่าได้อยู่ด้วยเหยื่อของกิเลส, อยู่ด้วยอาหารเท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต นี่ว่ากามราคะ ก็หมายความว่า พอใจกำหนดยินดีในสิ่งที่ เป็นที่ตั้งแห่งควาเอร็ดอร่อยแก่กิเลส ที่เรียกว่า กาม แล้วก็มันทุกคน. มีเรื่องที่จะต้องพิจารณาดู อย่าเพ่อโกรธนะ ว่าสัตว์เดรัจฉานมันไม่เคยกินเพื่อเป็นเหยื่อของกิเลสนะ; แต่พวกเรานี้มันไปกินเพื่อเป็นเหยื่อของกิเลสแล้วแพงๆ ทั้งนั้นเลย, เปิดร้านอาหารโตรุ่งเพื่อเอร็ดอร่อย อิ่มแล้วก็ยังจะกินใช่ไหม? ถ้ามันอร่อยนะ อิ่มแล้วมันก็ยังอยากกินอยู่นั้นแหละ สัตว์เดรัจฉานทำไม่เป็นนะ, สัตว์เดรัจฉานกินอิ่มแล้วมันก็เลิกกันแหละ. นั่นแหละดูให้ดีๆ ว่าอย่าให้สัตว์เดรัจฉานมันดีกว่าคนโง่, มันไม่ตกไปในเหยื่อของ

กิเลสมากเหมือนคน. ถ้าถือข้อนี้ได้มันจะประหยัดเงินได้มากนะ มันจะมีความทุกข์น้อยลงกว่านี้มากนะ. นี่สังโยชน์ตัวที่ ๔ เรียกว่า กามราคะ

สังโยชน์ที่ 5 เรียกว่า ปฏิฆะ คือ ความรู้สึกไม่ชอบใจ หงุดหงิด กระทบกระทั่งแห่งจิต จะโกรธเป็นฟืนเป็นไฟก็ได้, หรือแม้แต่โกรธอยู่เล็กน้อย หงุดหงิด หงุดหงิดนิดๆ อยู่ในใจก็ได้ เรียกว่า ปฏิฆะทั้งนั้น แผลหคือ ความโกรธ ทั้งนั้นแหละ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต คือจิตไม่ชอบใจ, จิตตื่นรนด้วยสิ่งที่มีกระทบกระทั่ง เรียกว่า ปฏิฆะ บางทีไม่มีเหตุผลอะไรก็เกิดปฏิฆะขึ้นมาได้ด้วยความคิดที่ผิดๆ ความจำแต่หนหลังนานแล้วก็เอามาคิดนึกให้จิตเกิดปฏิฆะ กระทบกระทั่งอย่างนี้ก็ได้. ที่เป็นปัญหาโดยมากมันเป็นอย่างนั้น มันเป็นเรื่องของสัญญาในอดีต เอามาคิดให้กระทบกระทั่งในจิตใจ ให้มันมากกว่าที่จะมีเรื่องจริงเฉพาะหน้าเข้ามากระทบ, ถึงเรื่องจริงเข้ามาเฉพาะหน้ากระทบ มันก็เป็นปฏิฆะเหมือนกัน; แต่ดูมันจะหายไปเร็วกว่าที่ว่าจะไปเอาเรื่องเก่าๆ ในอดีตในความจำมาคิดมานึกแล้วเกิดปฏิฆะ. แล้วเราก็อยู่ด้วยความปฏิฆะ ไม่พอใจได้ง่าย, เดี่ยวก็ตำหนิ, เดี่ยวก็ตำหนิ, เดี่ยวก็ไม่พอใจอะไรๆ ที่มันเข้ามาเกี่ยวข้องมาถูกต้อง; นี่มันปฏิฆะ อยู่ที่กรุงเทพฯ คงจะปฏิฆะด้วยยุ่งมากกว่าที่นี่, ไม่มีความปกติแห่งจิต มันปฏิฆะมันหงุดหงิด หงุดหงิด, ถ้ามีจิตใจสูงพอ มันก็ไม่ต้องเป็นเดี๋ยวนี้มันมีความเห็นแก่ตน พอไม่ได้อย่างที่ตนต้องการมันก็ปฏิฆะ, แล้วมันโกรธหรือปฏิฆะมากกว่าความเป็นจริง เรามักจะโกรธอะไรมากกว่าความเป็นจริง; เช่น ยุ่งกัदनิตเดี๋ยวมันโกรธตั้ง 10 เท่า 1,000 เท่า เหมือนกับเป็นเรื่องใหญ่เรื่องโต นี่มันเป็นสัญชาตญาณอันหนึ่ง มีการกระทบกระทั่งแห่งจิต เพราะมีสัญชาตญาณตัวตน ไม่อยากให้อะไรมาลบหลู่ ดูหมิ่นตน, ไม่อยากให้มีมากระทบกระทั่งตน, ไม่อยากให้มาทำความเจ็บปวด แม้แต่รำคาญให้แก่ตน; แผลงวันหรือแผลงหัวมาตอมที่ตา ก็โมโหโหโสเป็นยักษ์เป็นมาร, ถึงขนาดเป็นยักษ์เป็นมารก็ได้นะ แผลงหัวมาตอมที่ตา คิดดูให้ดีว่า ปฏิฆะนี้ไม่ใช่ของเล่น มันเป็นเรื่องที่ทำลายความสงบสุข ความเยือกเย็นแห่งจิต.

สังโยชน์ ข้อที่ 6 รูปราคะ ข้อที่ 7 อรูปราคะ เครือเดียวกัน กามราคะมันไปพอใจติดแน่นในวัตถุปัจจัยของกาม, นี้รูปราคะมันพอใจติดแน่นในรูปล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับกาม, ไม่เกี่ยวกับความรู้สึกทางกาม. ธรรมดาเขาอธิบายไว้ว่า ในพรหมโลก ที่เป็นรูปพรหม, ในเทวโลกที่เป็นกามาวจรมี กามารมณ์ มีอะไรนั้น ก็เรียกว่า กามโลก. ถ้าว่าในชั้นพรหมไม่มีกามอย่างนั้น มีแต่รูปบริสุทธิ์ เรียกว่า รูปโลก, แล้วในพวกที่ไม่มีรูป เรียก อรูปพรหมนี่ก็อรูปโลก. แต่มันไกลตัวไป จะพูดอย่างนั้นก็ไม่ได้เหมือนกัน. เราจะพูดใกล้ๆ ตัว ก็คือ กำหนดพอใจยินดีในสิ่งที่เป็นรูป, แต่ไม่มีความหมายแห่งกาม คนที่เขาชอบใจของบางอย่าง เช่นว่า ชอบเครื่องลายคราม ชอบเครื่องมือเครื่องใช้อะไรที่ไม่ได้เกี่ยวกับกาม ไม่ได้เกี่ยวกับเพศ, ชอบเล่นต้นไม้ เล่นโกศล เล่นบอน นกเขา ปลา กัด อะไรต่างๆ เหล่านี้ ก็เรียกว่า เป็นพวกรูป ได้เหมือนกัน คือไม่มีเกี่ยวกับกาม, แล้วก็ปัญหาได้มากเหมือนกัน, มันเป็นไปได้ถึงกับว่า บางคนรักนกเขายังกว่าลูกกว่าเมีย, บางคนมันรักไก่ชนยิ่งกว่าลูกกว่าเมีย. นี่มันเป็นเรื่องไม่ใช่กามแต่มันบ้าถึงขนาดเดียวกันก็ได้, นี่เรียกว่า พวกรูปราคะ - กำหนดยินดีในสิ่งที่เป็นรูปล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับกาม ก็มีอยู่โดยมาก, โดยเฉพาะพวกสะสมของเล่น ใครสะสมของเล่น มันตก

อยู่ในข้อนี้ข้อถัดไป อรูปราคะ-สิ่งที่ไม่มีรูปเป็นนาม กำหนดยินดี ที่จะเห็นได้ง่ายๆ ก็ยินดีใน ชื่อเสียง, ยินดีในเกียรติยศชื่อเสียง เป็นบำเป็นหลัง หลงไหลในเกียรติยศชื่อเสียง ไม่ได้ก็ฆ่าตัวตาย เลย, นี่ชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้นนี้ แม้แต่บุญกุศล เป็นต้นนี้ ไม่มีตัวตนที่เป็นรูป จัดเป็นพวกอรูป ก็ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดีด้วยราคะได้เหมือนกัน จึงเรียกว่า อรูปราคะ, ใครมันบ้าชื่อเสียง บำ เกียรติ บำอะไรจนตัวตายก็ไม่ว่า, นี่คือพวกอรูปราคะ พวกเรานักเรียนก็คงจะมี จะไปหาชื่อเสียง ให้แก่ทีมฟุตบอล หรือหาชื่อเสียงให้ทีมอะไรต่างๆ ซึ่งมันเป็นเพียงอรูป ก็กำหนดพอใจยินดีอย่างยิ่ง เหมือนกัน กับเรื่องกามก็ได้ นี่เรียกอรูปราคะ. กามราคะก็ดี รูปราคะก็ดี อรูปราคะก็ดี ทั้ง 3 อย่างนี้ มาจากสัญชาตญาณแห่งความมีตัวตน สำหรับจะไปรักใคร่ยึดถือยินดีในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ด้วยอำนาจ ความโง่ คืออวิชา ราคะความยินดีต้องมาจากอวิชา คือความโง่; ถ้าไม่มีความโง่ไม่มีอวิชา มันก็ เป็นเพียงความต้องการหรือความประสงค์ที่บริสุทธิ์ ไม่มีโทษไม่มีความเลวร้ายอะไร. แต่ถ้ามัน ต้องการด้วยอวิชา คือความโง่แล้ว มันก็เป็นกิเลสหมด.นี่เรียกว่า รู้จักแยกกันเสียบ้าง กำหนดยินดี ด้วยกิเลส ด้วยอวิชา ด้วยโมหะ มากจนถึงเรียกว่า ราคะ; แต่ถ้าว่า รักธรรมะถึงขนาดนั้น เรียกว่า ธรรมราคะ ก็เคยมี; แต่เป็นคำที่ไม่ใช่ใช้ประจำ เป็นคำพิเศษใช้ในบางครั้ง บางกรณี เรียกว่า ธรรม ราคะ. ถ้าเป็นธรรมราคะที่ถูกต้องก็ไม่มีโทษอะไร, แม้จะมีคำว่าราคะๆ ต่อท้าย. เดียวนี้เรามีกาม ราคะ-กำหนดยินดีในกาม, รูปราคะ-กำหนดยินดีในสิ่งที่มีรูป แม้ไม่เกี่ยวกับกาม, แล้วกำหนดยินดีใน สิ่งที่ไม่มีรูปแม้ไม่เกี่ยวกับกาม สามราคะนี้ทำไปด้วยอวิชา ดูให้ดีนะว่า ยินดีในกามก็ได้, ยินดีในสิ่ง รูปล้วนๆ เช่นของเล่น เป็นต้นก็ได้, ยินดีในเกียรติยศชื่อเสียงอะไรก็ได้ เป็นอรูป มาจากสัญชาตญาณ แห่งความมีตัวตน, อยากจะให้มันสิ่งสนับสนุนบำรุงบำเรอ อยากมีไว้รอดเป็นต้น มาจากสัญชาตญาณ.

สังโยชน์ข้อที่ 8 มานะ มานะเป็นสังโยชน์ข้อที่ 8 มานะ ความสำคัญมั่นหมายแห่งตัวกูว่า ดีกว่า ว่าเสมอกัน ว่าเลวกว่า นี่พูดแล้ว ไม่ต้องพูด เมื่อตะกี้พูดไปหยกๆ มันก็มีปัญหาแกจิดใจ เกิด ความสำคัญมั่นหมายอย่างนั้นขึ้นมา ก็มีความดีนทรนทรุรายในความหมายใดความหมายหนึ่ง แน่นนอนละ สำคัญว่าดีกว่าเขา ก็ทรนทรุรายไปอย่างหนึ่ง, สำคัญว่าเสมอกับเขา ก็ทรนทรุรายไปอย่าง หนึ่ง, สำคัญว่าเลวกว่าเขา ก็ทรนทรุรายไปอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องผูกให้ติดอยู่กับความทุกข์อย่างนี้ นี่ เรียกว่ามานะ. เป็นเครื่องผูกข้อที่ 8 มาจากสัญชาตญาณแห่งความมีตัวตน, แล้วมันมีสัญชาตญาณ แห่งการที่จะยกหูชูหาง คือสัญชาตญาณแห่งการอวดตน มีอาการจะยกหูชูหางมันจึงเป็นปัญหาที่นี้

สังโยชน์ข้อที่ 9 อุทธัจจะ คือ ความที่จิตฟุ้งขึ้น ฟุ้งชานอย่างเลวร้าย ฟุ้งชาน ฟุ้งชานอย่าง คนฟุ้งชานนั้นก็เรียกว่า อุทธัจจะ แต่เดี๋ยวนี้ ฟุ้งชานเพียงว่า จิตหวั่นไหวแม้นิดเดียว, แม้นิดเดียว ก็ เรียกว่า อุทธัจจะ คือจิตไม่ปกติ จิตพลุ่ง จิตรู้สึกขึ้นมา เป็นความหวั่นไหวผิดจากปกติ. ยกตัวอย่าง ว่า เหมือนอย่างว่าบุรุษไปรษณีย์ เขาถือจดหมายเดินเข้ามาจะส่งให้เรา พอเข้ามาในบ้าน จิตของเรา ก็เป็นอุทธัจจะ เพราะหยุดไม่ได้, ยิ่งบุรุษถือโทรเลขเข้ามาในบ้าน จิตก็เป็นอุทธัจจะ ไม่รู้จะเรื่องดี เรื่องร้ายอะไร. นี่คือว่า จิตมันผิดจากปกติแล้วก็เรียกว่า อุทธัจจะ พลุ่งขึ้นมา ลุกขึ้นมา ซึ่งเป็น ธรรมดา แล้วมีมากเรื่องมากราว ได้ยินได้ฟังอะไรก็ตาม จิตมันผิดจากปกติ สงบอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เพราะเป็นปุถุชน มีสัญชาตญาณแห่งตัวตน ระวังอยู่ซึ่งประโยชน์แห่งตน หรือว่าความได้ ความเสีย

ของตน; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนที่กำลังแข่งขัน เล่นการพนันมีการแข่งขันอะไรกันอยู่ เช่นเล่นการพนันเป็นต้น จิตจะมีอุทกข์จะตลอดเวลา เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ มันอาจจะมีความสุขสำหรับคนโง่ ที่นั่งเล่นไพ่ได้จนสว่าง, หรือว่าตีปิงปอง แทงบิลเลียดได้จนสว่าง มันอาจจะเป็นของคนโง่พอใจ. แต่ที่จริง มันเป็นความไม่สงบของจิตเรียกว่า อุทกข์จะ

ที่นั่นอันสุดท้าย สังโยชน์ข้อที่ 10 อันสุดท้าย เรียกว่า อวิชชา คำนี้ ตัวหนังสือแปลว่า ไม่มีความรู้ คือไม่มีวิชชานั้นแหละเรียกอวิชชา. แต่ว่า คำว่า วิชชาๆ นี้ เขาหมายความเฉพาะความรู้ที่ถูกต้อง, ที่ใช้ประโยชน์ได้ ที่ดับทุกข์ได้ จึงจะเรียกว่า วิชชา, ที่นี้มันไม่มีวิชา อันนี้มันจึงเป็นอวิชชา แม้จะมีความรู้มาก แต่มันไม่มีประโยชน์ ไม่ได้ดับทุกข์ได้ ก็ไม่เรียกว่า มีวิชา, ถ้าไม่มีความรู้ที่จะดับทุกข์ได้ แล้วก็ไม่ได้เรียกว่ามีวิชา ยังมีค่าเท่ากับอวิชชาอยู่. เขาจะไปเรียนเรื่องต่างๆ ได้ปริญญา มาไม่รู้ก็สอบปริญญาแต่ไม่มีเรื่องดับทุกข์เลย ในทางธรรมะไม่เรียกว่าวิชา, ต่อเมื่อมันมีส่วนแห่งการดับทุกข์ได้ จึงจะเรียกว่าวิชา. นี่คือสัญชาตญาณเดิมแท้ ที่ไม่ได้ประกอบมาด้วยวิชา, มันประกอบมาด้วยความไม่มีวิชา มันจึงเอียงไปเป็นกิเลส แต่พอสัญชาตญาณอันนี้แหละ ความรู้มีลักษณะรู้ อากาณแห่งความรู้ อบรมให้เจริญทำให้ดีให้มาก จนมีความรู้ที่มีประโยชน์ที่ดับทุกข์ได้เกิดขึ้น จึงเรียกว่า มีวิชา เลยอดตัว. ถ้าเราไม่สนใจเรื่องนี้ไม่รู้เรื่องนี้, เราก็มีอวิชชาอยู่ตลอดเวลา.

ขออย่าอีกทีหนึ่งว่า การศึกษาหมาทางด้วน มันรู้มาก รู้มาก รู้มาก แต่เรื่องหนังสือกับวิชาชีพ, แต่ไม่มีความรู้เสียเลยว่าจะดับทุกข์ในจิตใจกันอย่างไร ฉะนั้นการศึกษาทั่วโลกเวลานี้เป็นการศึกษาหมาทางด้วน เพราะไม่ประกอบไปด้วยวิชาที่ดับทุกข์ได้, มีแต่วิชาที่จะทำอะไรเพื่อปากเพื่อท้องเพื่ออาชีพ, พอเปลอเข้า ควบคุมไม่ได้, อันนั้นเกิดเป็นพิษขึ้นมา, เกิดปัญหาเกิดความทุกข์อะไรขึ้นมา เพราะวิชาชนิดนั้น ไม่ควบคุมความโลภได้, ไม่ควบคุมความโกรธได้, ไม่ควบคุมความหลงได้; นี่เราไม่เรียกว่าวิชา, มีค่าเท่ากับอวิชชา. ตลอดเวลาที่เรายังไม่มีวิชา เราก็ตกอยู่ใต้อำนาจสัญชาตญาณที่ปราศจากวิชา, สัญชาตญาณเดิมๆ มีตัวตนแล้วก็เห็นแก่ตัวตน ยิ่งเห็นแก่ตัวตนก็ยิ่งไม่มีวิชา ยิ่งมีวิชา อวิชชามาจากสัญชาตญาณแห่งการมีตัวตนที่ไม่ได้รับการอบรม. เป็นอันว่า สังโยชน์ทั้ง 10 ประการ ที่แสนจะร้ายกาจนี้ มันมาจากสัญชาตญาณ โดยเฉพาะสัญชาตญาณที่ยังไม่ได้รับการอบรม เป็นไปตามลำพังสัญชาตญาณ ที่ปราศจากวิชาที่เท่ากับมีวิชาจึงเต็มไปด้วยความทุกข์. กิเลสทั้งหลายเป็นอย่างนี้, นี้เฉพาะกิเลสที่ละเอียดที่ประณีตที่เป็นปัญหา เรียกว่า สังโยชน์ 10 ประการ; ถ้าละได้ก็เป็นพระอรหันต์, ละได้บางส่วนก็เป็นพระอริยเจ้าชั้นรองๆ ลงมา, ละไม่ได้เลยก็เป็นปุถุชนเต็มขั้น, หรือว่าถ้ามันไปส่งเสริมให้งอกงามไปทางไหน ก็เป็นปุถุชนเกินขั้น มันจะบ้า แล้วมันจะเป็นสัตว์นรกไม่ทันรู้ตัว; ฉะนั้นอย่าทำเล่นกับสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณเลย. (สังโยชน์ 10. ม.ป.ป.: ออนไลน์, อ้างอิงจาก พินิจ รักทองหล่อ, ผู้เรียบเรียง. ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม 3: 2540)

5. ลักษณะของสัจญญาตา หรือ ความว่างในพระพุทธศาสนา

ความว่างในพระพุทธศาสนาโดยพยัญชนะภาษาบาลีใช้คำว่า “สัจญญาตา” ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายของสัจญญาตา (ความว่าง) ไว้โดยท่านได้เทียบเคียงเป็นภาษาอังกฤษ ไว้ที่คำว่า **SELFLESSNESS** หรือ **VOIDNESS** อันหมายถึงความว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะเป็นจิตใจที่ปราศจากตัวตนและความเห็นแก่ตัว ไม่ใช่ **EMPTINESS** และ **NOTHINGNESS** ซึ่งเป็น **NIHILISM** ที่หมายถึง สุนิยม หรือพวกที่ไม่นับถือศาสนาหรือลัทธิใดๆ การที่ท่านพุทธทาสได้หยิบคำว่า **SELFLESSNESS** มาใช้กับคำว่า “สัจญญาตา” เนื่องจาก “การทำงานคือการปฏิบัติธรรม การประพฤติถูกต้องในหน้าที่การงานนั้นคือการปฏิบัติธรรม และกิจงานนั้นก็เพื่องานนั่นเอง ไม่ใช่เพื่อตัวเรา หรือเพื่อของเรา” (พุทธทาสภิกขุ. 2513: 149)

ความว่างหมายถึง การมีสติสัมปชัญญะไม่ให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสัจญญาตามีความเป็นนามธรรมสูง เน้นไปที่ด้านการปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจโดยตรง ลึกซึ้งเข้าใจได้ยากบางครั้งไม่อาจสามารถตีความหมายได้ หรือคาดคะเนได้ในเชิงตรรกะ ซึ่งสอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “เรื่องสัจญญาตา เป็นข้อความในสังยุตตนิกาย เป็นคำเดิมที่พระพุทธเจ้าท่านใช้ ท่านตรัส. ท่านยืนยันว่า: เรื่องสัจญญาตานี้เป็นเรื่องลึกซึ้ง หรือเป็นเรื่องหัวใจพุทธศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ.: 23-24) และ “ความว่างนั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจยากที่สุดในบรรดาเรื่องของพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะว่าเป็นเรื่องหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนานั้นเอง สิ่งที่เราเรียกว่าหัวใจก็พอจะมองเห็นหรือเข้าใจกันได้ทุกคนว่า หมายถึงสิ่งที่ลึก ที่ละเอียด สุขุม ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการเดา หรือความตรึกไปตามความเคยชิน หรือตามกิริยาอาการของคนธรรมดา แต่จะเข้าใจได้ก็ด้วยการตั้งอกตั้งใจศึกษา” (พุทธทาส อินทปัญโญ. ม.ป.ป.: 50)

มนุษย์โดยทั่วไป (ที่มีจิตใจหยาบและเต็มไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ)ไม่สามารถเข้าถึงหรือได้สัมผัสกับความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้ เนื่องจากอุปสรรคของมนุษย์ในการจะเข้าถึงหลักพระพุทธศาสนา และความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้นเกิดจากความเข้าใจผิดหรือไม่เข้าใจลักษณะของความว่างอย่างแท้จริงเพราะ ...คนบางคนอาจจะเข้าใจไปว่าอยู่เฉยๆเฉยๆ เสียก็ไม่มีทางที่จะขาดศีล หรือนอนในมุ้งก็ไม่มีทางที่จะขาดศีล เรื่องการตบยุงเป็นต้น; หรือบางคนไปคิดว่าทำจิตเลยๆ ซึมๆ ว่างๆ เสียก็เป็นสมาธิแล้ว; หรือบางคนอาจจะคิดว่า ถ้าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว ก็เบื่อหน่าย อ่อนเพลียหมดเรี่ยวแรงที่จะยึดมั่นถือมั่นอะไรไปตัวเอง คือเป็นนิพพาน หรือเป็นความว่างไปในตัวมันเอง ดังนี้เป็นต้น. นี้เรียกว่าช่องทางแห่งความเข้าใจผิด (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 89)

รพินทรนาถ ฐากูรได้เคยกล่าวไว้ว่า “ความหลุดพ้นมิใช่เป็นการปฏิเสธ หากเป็นการยืนยันที่มีความจริงแน่นอน พระองค์ทรงย้ำว่า ความหลุดพ้นมิใช่เกิดจากการนิ่งเฉยไม่ทำอะไร” (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย. 2537: 33) ซึ่งสอดคล้องกับที่ ยวาทะลาล เนห์รู กล่าวไว้ว่า “นิพพานมิใช่หมายถึงการดับสูญ หากหมายถึงการละทิ้งอัตตา หมายถึงการสลายอัตตาในบางสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าอัตตา” (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย. 2537: 85) ซึ่งคำพูดของทั้งสองท่านสอดคล้องกับ พระธรรม-

ปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า “พระพุทธศาสนาสอนความไม่เที่ยง มิใช่เพื่อให้ยอมปล่อยสิ่งต่างๆ ล่องลอยไปกับความไม่แน่นอน ทอดทิ้งชีวิตและกิจการ แต่สอนความจริงเรื่องความไม่เที่ยง เพื่อความตื่นตัวไม่ประมาท (พระธรรมปิฎก. 2542: 56)

ความหมาย และลักษณะของ “ความว่าง” ในทางพระพุทธศาสนานั้นท่านพุทธทาสได้บรรยายไว้ดังนี้ “...จิตของเราตามปกตินั้นประภัสสร ใสกระจ่าง สงบเจียบ. พออารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูกอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามากระทบก็เกิดเป็นคลื่น ในคลื่นนั้นมีความโง่ ความเห็นผิด ความหลง เข้าใจว่าฉันเป็นฉันขึ้นมา.” (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.ค: 246) ...ให้เข้าใจเสียก่อน สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลส หรือความทุกข์นี้ไม่ใช่ เกิดอยู่เป็นพื้นฐาน สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสหรือความทุกข์นี้ ฟุ้งเกิดเป็นครั้งคราว. พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “ปกสฺสรมิหิ ภิกขเว จิตฺตํ” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัส “อาคันตุเกหิ อุปกิเลสฺสเหติ อุปกิลิฏฺฐํ” แต่ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้วเพราะกิเลสที่เป็นอาคันตุกะเข้ามา (พุทธทาสภิกขุ. 2514: 262) หมายความว่าในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงจิตที่ว่างจาก กิเลส (กิเลสคือเครื่องเศร้าหมอง เพราะตัวมันเองก็เศร้าหมอง และเพราะมันยังทำสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้เศร้าหมองด้วย ประกอบด้วยธรรม 10 ข้อ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริโกโณตตปปะ) ความว่างเป็นวัตรธรรมชาติเดิมแท้ในจิตของมนุษย์ จิตมนุษย์แต่เดิมนั้นมีความว่างอยู่แต่เมื่อมนุษย์เกิดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน และสิ่งต่างๆ รอบตัว เมื่อนั้นก็เกิดความวุ่นวายขึ้นในจิตใจจนมองไม่เห็นความว่าง ซึ่งเหล่านี้คือต้นเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ ...จิตเจืออยู่ด้วย โลภะ โทสะ โมหะ นั่นคือเห็นแก่ตัว เข้าข้างตัว; เพราะเห็นแก่ตัว จึงเกิดแตกแขนงเป็น โลภะ โทสะ โมหะ ความคิดที่ว่างก็คือความรู้สึกที่ไม่เห็นแก่ตัว หรือเป็นไปเพื่อตัว คนที่ไม่เข้าใจเรื่องความว่าง ก็เพราะจะเอาประโยชน์ของตัวเอง (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ: 2-7)

พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ได้กล่าวถึงเรื่องความว่างไว้ว่า “การปฏิบัติ ให้มุ่งปฏิบัติเพื่อสัจธรรม เพื่อความละ เพื่อคลายความกำหนัด ยินดี เพื่อความดับทุกข์ ไม่ใช่เพื่อเห็นสวรรค์วิมาน หรือแม้พระนิพพานก็ไม่ต้องตั้งเป้าหมายเพื่อจะได้เห็นทั้งนั้น ให้ปฏิบัติไปเรื่อยๆ ไม่ต้องอยากเห็นอะไร เพราะนิพพานมันเป็นของว่าง ไม่มีตัวมีตน หาที่ตั้งไม่มี หาที่เปรียบไม่ได้ ปฏิบัติไปจึงจะรู้เอง” (พระโพธิญาณมุนี. 2543: 80)

พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภัทโท) กล่าวว่า...ดูหลังคา กับ พื้นนี้ ที่สุดข้างบนคือหลังคา ที่ล่างสุดคือพื้น อันนั้นมันเป็นภพข้างบน อันนี้มันเป็นภพข้างล่าง ระยะเวลาทั้งสองนี้ต่อกัน มันว่าง คนไม่รู้จัก เหมือนที่ว่างระหว่างหลังคา กับ พื้น เห็นว่างๆ ไม่รู้จะไปอยู่ตรงไหน ต้องไปอยู่บนหลังคา หรือไม่ก็ที่พื้นข้างล่างที่ๆ ไม่มีอยู่นั้นแหละ มันว่าง เหมือนกับที่ไม่มีภพนั้นแหละ ก็เรียกว่ามันว่าง ดัดเยื่อโยกออกเสีย มันก็ว่าง (ชยสาโรภิกขุ. 2538: 14)

การทำงานไม่ให้เป็นอะไรนั้นเรียกว่า ทำจิตให้ว่าง แต่การกระทำมีอยู่ ความว่างนี้พูดให้คนฟังไม่รู้เรื่องแต่คนทำไปจะรู้จักความว่างนี้ว่ามีประโยชน์ ไม่ใช่ว่ามันว่างในสิ่งที่ไม่มี มันว่างในสิ่งที่มันมีอยู่ เช่นไฟฉายนี้แหละ มันไม่ว่าง แต่เราเห็นไฟฉายนี้มันว่าง ว่างก็เพราะมีไฟฉายนี้ ไฟฉายนี้เป็นเหตุให้มีว่าง ไม่ใช่ว่างขณะนั้น มองดูไม่มีอะไร ไม่ใช่อย่างนั้น คนฟังความว่างไม่ค่อยออกเหมือนกัน ไม่ค่อยจะรู้จัก อย่างนั้น ต้องเข้าใจความว่างในของที่มีอยู่ ไม่ใช่ความว่างในของที่ไม่มี

(พระ-โพธิญาณเถร. 2539: 136 137) ...นี่คือใจว่าง เป็นใจที่ว่างและอิสระจากกิเลส ความชั่วทั้งหลาย เราเรียกว่าใจว่าง แต่ไม่ใช่ว่างเหมือนว่าไม่มีอะไร มันว่างจากกิเลส แต่เต็มไปด้วยความฉลาด ด้วยปัญญา ฉะนั้นไม่ว่าจะทำอะไร ก็ทำด้วยปัญญา คิดด้วยปัญญา จะมีแต่ปัญญาเท่านั้น (พระโพธิญาณเถร. 2539: 83)

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องความว่างไว้ว่า “โลกุตระธรรมนั้นมารวมอยู่ที่หลักสัจจตา (สัจจตา) ...วัตถุประสงค์แห่งโลกโลกุตระธรรมก็คือ การระงับการเกิด ซึ่งหมายถึงการเกิดแห่งอตตตา เมื่ออตตตาไม่เกิดเสียแล้วทุกข์ก็ไม่เกิดนี่คือสัจจตา คือความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง” (คึกฤทธิ์ ปราโมทย์. 2544: 18-19)

เรื่องความว่างในพระไตรปิฎก

เนื้อหาต่างๆที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นมียุติด้วยกัน 2 ประเภท ประเภทหนึ่ง เป็นพระพุทธานุชาตคือ พระพุทธองค์ได้ตรัสด้วยพระองค์เองเป็นของจริง ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นเป็นคำที่พระสาวกในชั้นหลังกล่าว ส่วน “ตถาคตภาสิตา” คือเป็นคำที่ตถาคตกล่าว, ไม่ใช่เรื่องที่พระสาวกชั้นหลังกล่าว เช่นเรื่อง “สัจจตา” ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ธัมมทินนะอุบาสก ถึงเรื่องนี้ โดยมีหัวข้อเป็นใจความสำคัญๆ ว่า : เย เต สุตตนะตา, สุตธันแสดงเนื้อความจำกัดเหล่าใด ตถาคตภาสิตา - อันเป็นคำที่ตถาคตกล่าวแล้ว, คมภีร่าอยู่เหนือโลก, สัจจตปปฏิสัจจตป - ประกอบเฉพาะแล้วด้วยสัจจตา คือความว่าง, เต กาเลน กาลอุปสมปชช วิหริสสาม - เราจักเข้าถึงธรรมนั้นตลอดกาลโดยกาลแล้วเป็นอยู่; นี้หมายความว่า ธรรมที่แท้จริง ซึ่งกล่าวถึงเรื่องความว่างนั้นแหละทุกคนจะต้องเข้าถึงให้ได้ตลอดกาลโดยกาล! (พุทธทาสภิกขุ. 2550: 9-11) นอกจากนั้นเรื่องสัจจตปยังพบได้ในพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ อีกเช่น

พระไตรปิฎก เล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสกั สัจจตปวรรค 1. จุฬสัจจตปสูตร ความว่า

ดูกรอานนท์ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เราอยู่มากด้วยสัจจตปวิหิตธรรม เปรียบเหมือนปราสาทของมหาราชหลังนี้ ว่างเปล่าจากช่าง โคน ม้า และลาว่างเปล่าจากทองและเงิน ว่างจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ มีไม่ว่างอยู่ก็คือสิ่งเดียวเฉพาะภิกษุสงฆ์เท่านั้น ฉันทดูกรอานนท์ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่ใส่ใจสัญญาว่าบ้าน ไม่ใส่ใจสัญญาว่ามนุษย์ ใส่ใจแต่สิ่งเดียว เฉพาะสัญญาว่าป่า จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใสตั้งมั่น และนี่ก็น้อมอยู่ในสัญญาว่าป่า เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในสัญญาว่าป่านี้ ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่าบ้าน และชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์เลย มีอยู่ก็แต่เพียงความกระวนกระวายคือภาวะเดียวเฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้นเธอรู้ชัดว่า สัญญาที่ว่างจากสัญญาว่าบ้านสัญญาที่ว่างจากสัญญาว่ามนุษย์ และรู้ชัดว่ามีไม่ว่างอยู่ก็คือสิ่งเดียว เฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้นด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ใน

สัญญาอันเฉลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นอันยังมีอยู่ว่ามี ดูกรอานนท์ แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด บริสุทธิ์ ของภิกษุ นั้น ๆ

ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ 2. มหาสุญญตสูตร ความว่า

ดูกรอานนท์ ภิกษุ นั้นพึงดำรงจิตภายใน ให้จิตภายในสงบ ทำจิตภายในให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตภายในให้มั่น ในสมาธินิมิตข้างต้นนั้นแล เธอย่อมใส่ใจความว่างภายใน เมื่อเธอกำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในความว่างภายใน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุ ย่อมรู้ชัดต่ออย่างนี้ว่า เมื่อเรากำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในความว่างภายใน ด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเธอรู้สึกตัวในเรื่องความว่างภายในนั้นได้ ฯ ภิกษุ นั้นย่อมใส่ใจความว่างภายนอก ...ภิกษุ นั้นย่อมใส่ใจความว่างทั้งภายในและภายนอก ...ภิกษุ นั้นย่อมใส่ใจอาเนญชสมาบัติ เมื่อเธอกำลังใส่ใจอาเนญชสมาบัติจิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุ ย่อมรู้ชัดต่ออย่างนี้ว่า เมื่อเรากำลังใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ ด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเธอรู้สึกตัวในเรื่องอาเนญชสมาบัตินั้นได้ ฯ

ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนสุดตันตะเหล่าใด ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึก มีความหมาย ซึ่ง เป็นชั้นโลกุตตระ ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่; เธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่า เป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน จึงพากันเล่าเรียนไต่ถาม ทวนถามแก่กันและกันอยู่ว่า ข้อนี้เป็นอย่างไร? มีความหมายที่น้อย? ดังนี้. ด้วยการทำดังนี้เธอย่อมเปิดธรรมที่ถูกปิดไว้ได้, ธรรมที่ยังไม่ปรากฏ เธอก็ทำให้ปรากฏได้, ความสงสัยในธรรมหลายประการที่นำสงสัยเธอก็บรรเทาหลงได้. ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุบริษัทเหล่านี้ เราเรียกว่า บริษัทที่มีการลู่อ้างไปได้ด้วยการสอบถามแก่กันและกันเอาเอง, หาใช่ด้วยการชี้แจงโดยกระจ่างของบุคคลภายนอกเหล่าอื่นไม่; จัดเป็นบริษัทที่เลิศแล. (พุทธวจน. 2554: ออนไลน์; อ้างอิงจาก ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์: 352, พระไตรปิฎกบาลี สยามรัฐ 20/92/292)

พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ - ธรรมบท - อุทาน - อิติวุตตกะ - สุตตนิบาต โมฆราชปัญหาที่ 15 ความว่า

ดูกรโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของว่างเปล่าเกิด จงถอนความตามเห็นว่าเป็นตัวตน
เสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ด้วยอาการอย่างนี้
บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น ฯ
(พระไตรปิฎก 45 เล่ม.ม.ป.ป.: ออนไลน์; อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ.)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงเรื่องสุญญตา หรือความว่างไว้ในหัวเรื่อง **ปฏิบัติภา-**
ญาณทัสนวิสุทธินิเทศ อันเป็นเรื่องในส่วนวิปัสณาที่ถึงยอดด้วยอำนาจแห่งญาณ 8 และญาณที่ 9
ญาณในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ถึง 9 ชื่อมีดังนี้

ญาณที่ 1 คือ อุท্থัพพญาณ

ญาณที่ 2 คือ ภังคานุปัสสนาญาณ

ญาณที่ 3 คือ ภยตูปัฏฐานญาณ

ญาณที่ 4 คือ อาทีนวานุปัสสนาญาณ

ญาณที่ 5 คือ นิพิทานุปัสสนาญาณ

ญาณที่ 6 คือ มุญจิตุกัมมตาญาณ

ญาณที่ 7 คือ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ

ญาณที่ 8 คือ สังขารูปกชาญาณ

ญาณที่ 9 คือ สัจจานุโลมิกญาณ อันเป็นคำเรียกอนุโลมญาณ “เพราะเหตุนั้น พระ
โยคาวจรผู้ใคร่จะทำปฏิบัติภาณญาณทัสนวิสุทธินั้นให้ถึงพร้อม จึงควรทำความเพียรในญาณเหล่านั้น
โดยทำอุท্থัพพญาณ (ญาณที่ 1) ที่พ้นจากอุปกิเลสเป็นข้อต้น” (คือการทำช้านั่นเอง)

ในญาณที่ 8 คือ สังขารูปกชาญาณ ได้มีการอธิบายเกี่ยวกับการกำหนดสุญญตา (สุญญตา)
ไว้หลายอย่างเช่น กำหนดสุญญตา 2 เจื่อน, กำหนดสุญญตา 4 เจื่อน, กำหนดสุญญตาโดยอาการ 6,
กำหนดสุญญตาโดยอาการ 8, สุญญตาโดยอาการ 10, สุญญตาโดยอาการ 12, สุญญตาโดยอาการ 42
(คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2548: 128-270)

นั่นหมายความว่า ความว่างสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งขณะหลับตาด้วยอำนาจของญาณ ใน
องค์สมาธิเป็นใหญ่ และขณะลืมตาในอาการของการใช้ชีวิตประจำวันได้ด้วยอำนาจของสติ และ
สัมปชัญญะด้วยความรู้สึกตัวทั่วพร้อมเป็นปัจจุบันขณะ

เรื่อง “สุญญตา” หรือ “ความว่าง” นอกจากมีปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทแล้ว ยังพบใน
คัมภีร์ฝ่ายมหายาน กลุ่มมหายานิก หรือสุญญตาวาท (ศูนยตาวาท) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่า “ธรรมอันเกิด
จากเหตุปัจจัย เราว่าเป็นสูญ เป็นสมมุตินาม เป็นมหายานิกอรรถ บุคคลมองเห็นภาวะสุญญตา (สุญญ-
ตา) ได้ด้วยปัญญา ปัญญาคือสิ่งเดียวกันกับสุญญตา การรู้เห็นข้อเท็จจริงใดๆ ในแง่จิตวิสัยเรียกว่า
ปัญญา ถ้าในแง่ของวิถิตวิสัยสุญญตา การเข้าสู่สุญญตาจะต้องใช้ปัญญา สุญญตามิได้หมายถึงความดับ
สิ้น แต่เป็นการเพ่งมองของปัญญาโดยปราศจากตัวเรา เพื่อให้จิตใจเข้าสู่ภาวะของความว่าง ความ
ไม่มีอะไร มองโลกด้วยความสดชื่นน่าอยู่ ปราศจากความเสียใจ น้อยใจ และผิดหวัง ใช้ชีวิตอยู่เหนือ
ความสุขทุกข์ เหนือความยากดีมีจน เหนือบาปบุญคุณโทษ เหนือความหลง ความไม่หลง มีความ
เป็นอยู่ตามทีควรจะเป็นยอมรับได้ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะสภาวะใดๆ สามารถดำรงชีพได้อย่างมีความ
สบายใจมีความสงบตลอดเวลา จึงจะถือว่าเป็นแนวคิดแบบสุญญตา” (สุวัณณ์ จันทรวงศ์. 2540:
158)

นิกายเซ็น ถือว่าสิ่งที่มีแสงสว่างไม่มีประมาณ หรือมีอายุอันคำนวณไม่ได้ นั่น มีแต่ความว่าง หรือสิ่งที่เรียกว่า **ความว่าง**. แต่อาจจะเรียกโดยชื่ออื่น ได้อีกหลายชื่อ เช่น เรียกว่า “จิต”, ว่า “พุทธะ” หรือ “ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ” หรือเรียกว่า “ธรรมะ” เป็นต้น (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 44)

การทำงานด้วยความว่าง

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า เรื่องความว่าง (สัจธรรม) ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา สามารถแก้ปัญหาต่างๆของมนุษย์ได้จริง ดังคำกล่าวที่ว่า “ปัญหาต่างๆของฆราวาสต้องแก้ด้วยสัจธรรม; ความเป็นไปในชีวิตประจำวันของฆราวาส จะต้องถูกควบคุมอยู่ด้วยความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องอันเกี่ยวกับ สัจธรรม เขาจะทำอะไรไม่ผิด คือไม่เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ก็เพราะมีความรู้ในเรื่อง **สัจธรรม** เข้ามาคอยกำกับอยู่ด้วยส่วนหนึ่งเสมอ. ถ้าผิดจากนี้แล้ว ฆราวาสก็คือพวกที่ต้องหัวเราะและร้องไห้สลับกันไป มีมีที่สิ้นสุด ไม่น่าชื่นใจ แต่น่าสมเพชสงสารมากกว่า.” (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 50)

“พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง เป็นคำรวบยอด คือคำว่า สัจธรรม ซึ่งแปลว่าความเป็นของว่าง. คำว่าว่างในที่นี้ ก็คือความว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน. คำๆนี้ก็กินความรวบยอดไปถึงหมด ทั้งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ที่ว่าว่างจากตัวตนนี้หมายถึงว่างจากสาระที่เราควรไปยึดถือเอาด้วยกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ว่าของเรา. การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงว่างจากความหมายหรือสาระที่ควรเข้าไปยึดถืออันเป็นตัวพุทธศาสนาแท้ เป็นหัวใจหรือใจความสำคัญ ที่เป็นจุดศูนย์กลางของการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ...รวมความว่า ลักษณะที่เห็นว่าว่างจากความเป็นตัวตนหรือว่างจากความหมายที่สมควรแก่การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมอบกายถวายชีวิตจิตใจเข้าไปยึดถือเอา นี้เรียกว่า เห็นความว่าง ที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ. 2535: 32-33) “ความว่าง” นั้นหมายถึงความที่จิตไม่มีความรู้สึกใดๆ ว่าเป็น “ตัวกู” หรือ “ของกู” นี้เลยนั่นเอง; ว่างจากตัวกูและของกูโดยสิ้นเชิง แม้จะมีอะไรปรากฏอยู่ก็ไม่ใช่ “ตัวกู-ของกู” สักอย่างเดียว; ไม่มีการกระทบกระทั่งแก่จิตใจ แม้แต่ลักษณะไหนหมด; นี้แหละคือภาวะความว่าง. จิตก็สักว่าจิตตามธรรมชาติ: มันว่างเพราะไม่มีอะไรมากระทบมัน หรือแต่ต้องมันแม้แต่ชนิดเดียว; เพราะมันเห็นสิ่งทั้งปวงทุกสิ่งโดยความเป็นของว่างไปหมด. เพราะมันหมดอวิชชาแล้วไม่มีความยึดถืออะไรว่าเป็น “ตัวกู-ของกู” อีกต่อไปมันจึงไม่กระทบกันกับอะไร และไม่มีอะไรมากระทบมัน มันจึงเป็นจิตที่ว่าง (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 339) อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สามเรื่องนี้รวมกันเป็นสัจธรรม เห็นสัจธรรมได้เพราะเห็นอทิปปัจจยา ว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเป็นตนอันแท้จริง มันเป็นไปตามกระแสแห่งอทิปปัจจยาเท่านั้น จะเอาตัวตนที่ไหน เพราะฉะนั้นจึงเป็นสัจธรรม คือว่างจากตัวตน (ประมวลธรรมท่านพุทธทาส: 419) โดยท่านพุทธทาสได้สรุปเรื่องความว่างเป็นคำกลอนดังนี้

จงทำงาน	ทุกชนิด	ด้วยจิตว่าง
ยกผลงาน	ให้ความว่าง	ทุกอย่างสิ้น
กินอาหาร	ของความว่าง	อย่างพระกิน
ตายเสร็จสิ้น	แล้วในตัว	แต่หัวใจ

(พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ: 200)

จากคำกลอนดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า ให้เรา **ทำงานทุกอย่างด้วยความว่าง** คือไม่ไปยึดผลงานเอามาเป็นของตัวเอง ทำงานด้วยจิตที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ไม่เจืออยู่ด้วยตัวกู-ของกู ผลได้มาก็ยกให้ธรรมชาติ คำว่า “ผลงาน” มันไม่ใช่ผลเฉพาะขณะนั้น มันหมายถึงสิ่งต่างๆที่ยังคงมีอยู่ต่อไปด้วย เช่นทรัพย์สมบัติ หรืออะไรที่เขาถือว่าเป็นทรัพย์ของบุคคลนั้น. ภาษาธรรมะนี้ บุตรภรรยา สามี ก็ถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติ; แม้เป็นฆราวาสมีภรรยาก็เหมือนไม่มีภรรยา, มีทรัพย์สมบัติก็เหมือนไม่มีทรัพย์สมบัติ คำว่า **ยกผลงานให้แก่ความว่าง** มันก็กินความมาถึงการที่จะไม่ถือว่าทรัพย์สมบัติใดๆเป็นของเรา, เรามีอยู่, มีทรัพย์สมบัติเหล่านั้นอยู่: ซึ่งล้วนแต่เป็นผลงานทั้งสิ้นนั้น ต้องถือว่าได้ยกให้แก่ความว่างเสียแล้ว **การกินอาหารของความว่าง** ซึ่งเป็นวิธีที่พระกิน วิธีที่พระฉัน. ให้นึกถึงบัพจเวกขณฺ์ นั้นอยู่เสมอไปว่า: สิ่งที่ถูกกินก็ดี สิ่งที่ถูกกินก็ดีก็เป็นความว่าง เป็นของว่าง ตัวผู้ที่กินนั้นก็เป็นอย่างว่าง เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล. สิ่งที่ถูกกินก็เป็นของว่างหรือเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; การกินก็เลยกลายเป็นความว่าง เพราะไม่มีตัวที่กินและตัวที่ถูกกิน คือมีความว่างอยู่ตลอดเวลา สำหรับการ **ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวแต่หัวใจ** นั้นคำว่าตายในที่นี้หมายถึงตายอีกชนิดหนึ่ง คือตายโดยที่ร่างกายไม่ต้องตาย, ชีวิตยังไม่แตกดับแต่ก็ตาย: หมายถึงตายอีกชนิดหนึ่ง, ก็คือตัวกู-ของกู ตายหมด, **นิพพาน** นั่นคือตายเสียก่อนตายหรือตายเสียก่อนแต่ร่างกายตายนี้ก็คือกิเลสที่เป็นตัวต้นเหตุให้รู้สึกว่ามีตัวกู-ของกู นั่นแหละตาย. กิเลสนี้ต้องตายเสร็จก่อนร่างกายตาย จึงจะเรียกว่า **นิพพาน** (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ: 72-127)

การตายก่อนตายของท่านพุทธทาสนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวไว้ว่า “ดูกรอาวุโส คนที่ทำการกิริยาตายแล้วนี้ใด กายสังขารทั้งหลายของคนผู้นั้นดับไป อายุก็สิ้น ไออุ่นก็สงบ อินทรีย์ทั้งหลายก็แตก (ส่วน) ภิกษุเข้าสัญญาเวทิตินโรชนีใด กายสังขารทั้งหลายของภิกษุนั้นรำงับดับไป วจีสังขารทั้งหลาย...จิตสังขารทั้งหลายก็รำงับดับไป (เหมือนกัน) แต่อายุยังไม่สิ้น ไออุ่นยังไม่สงบ อินทรีย์ทั้งหลายยังไม่แตก” (ม.ม. 12/552)

คำว่า “ตัวกู-ของกู” ที่ท่านพุทธทาสใช้นั้นเป็นความรู้สึกทางจิต หรือภาวะทางจิต มีชื่อโดยภาษาบาลีว่า “อหังการ” และ “มมังการ” แต่ชื่อเช่นนี้เป็นชื่อเรียกทางจริยธรรมหรือทางศาสนาใช้ ถ้าเป็นคำธรรมดาหรือคำทางจิตวิทยาจะเรียกว่าอัตตา แปลว่าตัวตน (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 113-114)

ท่านพุทธทาสนับเป็นพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องในระดับโลก ได้รับการยอมรับจากองค์การสหประชาชาติให้เป็นบุคคลดีเด่นแห่งปี เมื่อปีพ.ศ. 2538 และได้รับการยกย่องให้เป็นนักการศาสนาชั้นนำของโลกจากคณะผู้จัดทำหนังสือเอ็นไซโครปีเดียปริเตนนิต้า ในฐานะผู้

ประกาศศาสนาให้โลกเข้าใจ (สุวรรณหา เหลืองชลธาร. 2541: 217) ท่านพุทธทาสมีการบรรยายธรรมเรื่องความว่างไว้อย่างมากมาย เช่น หลักสัจธรรมเก้าประการ (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 49) สัจธรรมคือแดนดับ “ตัวกู - ของกู” (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 335) การทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.ฉ: 1) ฯลฯ จนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจนมีผู้นำคำสอนของท่านไปรวบรวมใหม่ และถูกนำไปตีพิมพ์เป็นเนื้อหาในวิชาพุทธศาสนา เช่น

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์ ได้มีการจัดพิมพ์คำสอนของท่านพุทธทาสในเรื่องที่เกี่ยวกับความว่าง เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบ สำหรับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ในชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย มีใจความดังนี้

แนวคำสอนของท่านพุทธทาสมีหลากหลาย แต่อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือคำสอนพุทธธรรมบริสุทธิ์ (Textual Buddhism) และคำสอนพุทธธรรมประยุกต์ คำสอนพุทธธรรมบริสุทธิ์ได้แก่แนวคำสอนที่เป็นแก่น หรือหัวใจของพระพุทธศาสนา เช่นเรื่องสัจธรรม หรือจิตว่าง เรื่องอนัตตา เรื่องความไม่มีตัวตนถ้อยมั่น และเรื่องนิพพาน ฯลฯ * เนื่องจากคำสอนเรื่อง “อนัตตา” เป็นคำสอนสำคัญและทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น ดังนั้นท่านพุทธทาสจึงได้พยายามอธิบายความหมายของอนัตตาซึ่งปรากฏอยู่ในผลงานระยะแรกเลยทีเดียว คือในปี พ.ศ. 2482 ได้เรียบเรียงเรื่อง “อนัตตาของพระพุทธเจ้า” ขึ้น ทำนองเป็นการชี้แจงความเข้าใจผิดที่เกิดขึ้นแก่คนบางกลุ่มในประเทศไทย ท่านได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า “สำหรับอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น มีหลักกว้างๆว่า ไม่เห็นว่ามีอัตตาหรือตัวตนในทุกๆสิ่ง หรือเห็นว่าสิ่งนั้นหรือส่วนนั้นเป็นอัตตาตัวตนก็หาไม่ สิ่งที่น่าจะเห็นว่าเป็นตัวตนที่สุดก็คือ สิ่งที่ไม่เป็นมายา เกิดมีอยู่เองโดยไม่ต้องมีอะไรปรุงแต่ง ไม่มีอะไรเข้าไปแตะต้อง หรือทำอะไรเรียกตามภาษาธรรมว่า **อสังขตธรรม** (นิพพาน) ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เรียกว่า **สังขตธรรม** อย่างหลังนี้เป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงหรือก่อรูปมันขึ้นและต้องตั้งอาศัยอยู่บนสิ่งอื่น มันจึงเป็นเพียงมายาหรือชั่วคราว ได้แก่ โลกหรือโลกียธรรมทั้งหลายทั้งฝ่ายกายและฝ่ายจิต สำหรับอสังขตธรรม หรือนิพพานนั้น ชวนให้คิดว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนที่สุด เพราะมันมีตัวของมันเองปรากฏในบัณฑณะที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ถึงกระนั้นสิ่งนั้นก็มิใช่ตัวมันหรือตัวใคร ทั้งที่มีตัวปรากฏอยู่อย่างมิใช่เป็นมายาเหมือนสิ่งอื่น” จากคำสอนเรื่องอนัตตา ข้อเท็จจริงของสิ่งนี้ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องสัจธรรมหรือจิตว่าง และนี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนา จิตว่างหมายถึงความว่างจากตัวตน (ตัวกู - ของกู) หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการว่างจากกิเลสนั่นเอง ท่านพุทธทาสอธิบายให้เห็นว่าจิตของคนเราสามารถที่จะว่างได้ว่า “เมื่อเห็นสิ่งต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรา ที่เกี่ยวข้องอยู่กับเรานี้เป็นของว่าง หรือเห็นทั้งโลกเป็นของว่างเสียเลย อย่างพระพุทธเจ้าว่าจะดีกว่า เมื่อทุกอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรา หรือทั้งโลก พึงเห็นว่าเป็นของว่างจากตัวตน” (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2552: 94-95)

ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร ได้รวบรวมธรรมะบรรยายของท่านพุทธทาสขึ้นใหม่โดยย่อเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงเรื่องสัจธรรม ที่แล้วมามากจะเข้าใจผิดกันว่าเป็นเรื่องสูงเกินไปไม่เกี่ยวกับฆราวาส เพราะไม่เคยได้ยินได้ฟังพระพุทธรักษาข้อนี ฉะนั้นขอให้จดจำไว้ให้แม่นยำว่า แม้

แต่ฆราวาสก็ต้องศึกษาให้รู้ และปฏิบัติเรื่องสุญญาตาไม่ใช่เฉพาะบรรพชิต...ถ้าเราต้องการจะได้รับความรู้และธรรมะเต็มและสูงสุด และของพระพุทธเจ้าจริง ไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญาตาคือความว่าง...ธรรมะที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญาตา คือ ธรรมชั้นสูงสุดลึกซึ้งเหนือโลกเหนือความตายเป็นอันเดียวกันกับอมตธรรมอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตาย คืออะไร? มีพุทธภาษิตมหาบรรพชิต สยุดตนิคาย พระไตรปิฎก เล่ม 19 หน้า 10 ความสิ้นโรคะ โทสะ โมหะ คืออมตธรรม หมายความว่า ธรรมที่ไม่ตายหรือธรรมที่ทำให้ความไม่ตาย ถ้ามีโรคะ โทสะ โมหะเมื่อใด นั่นเรียกว่าความตายคือว่าเป็นผู้มีชีวิต ความทุกข์ มีตัวตน และต้องเป็นไปตามความรู้สึกรู้สึกว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อใดหมด รากะ โทสะ โมหะ (หมดโมหะ คือ หมดความงมงาย ความหลง) เมื่อนั้นไม่เกิดความรู้สึกหลงใหลว่ามีตัวตนอีกต่อไป มันจึงไม่ตาย เพราะว่าเมื่อไม่มีตัวตนแล้ว อะไรจะตายเล่าการเข้าใจว่า สุญญาตา คือสูญเปล่าไม่มีอะไรนี่ เป็นความว่างที่สุดของพุทธบริษัทสมัยนี้ เพราะว่าเรื่องนี้สุญญาตาเป็นเรื่องหัวใจ เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา เป็นเรื่องสูญเปล่าไม่มีอะไร พุทธศาสนาก็เป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ ไม่มีสาระอะไรจริงเป็นจิตว่าง เพราะว่างจากรากะ โทสะ โมหะ โดยวิธีใดประการใด ก็เรียกว่าจิตว่างได้ภาวะที่ว่าจากตัวตนโดยสิ้นเชิงถึงที่สุดนี้เรียกว่านิพพาน (ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. 2549)

ในปัจจุบันประเทศไทยมีการนำหลักทางพุทธศาสนามาใช้เพื่อแก้ปัญหา และยกระดับจิตใจของมนุษย์ เพราะเชื่อว่าสังคมโดยรวมจะดีขึ้นได้ย่อมเกิดจากการที่บุคคลมีคุณธรรม และจริยธรรม ทั้งจากนโยบายของภาครัฐที่ดำเนินงานโดย กระทรวงศึกษาธิการ กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม และสถาบันการศึกษาทั้งในโรงเรียนของรัฐและเอกชนตั้งแต่ระดับปฐมวัย จนถึงระดับอุดมศึกษา ผลงานการวิจัยของนิสิต นักศึกษาเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน และเพื่อพัฒนาจริยธรรมสำหรับมนุษย์ การตั้งองค์กรอิสระขึ้นเพื่อเผยแพร่ การจัดกิจกรรม และการทำวิจัยเพื่อศึกษาและดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เป็นต้น

องค์กรที่จัดตั้งขึ้นเช่น ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) ที่เรียกโดยย่อว่า สปร. มีวัตถุประสงค์และหน้าที่ที่สำคัญคือการสร้างนวัตกรรมและองค์ความรู้ด้านคุณธรรมและจริยธรรม โดยมีการจัดทำกิจกรรมขึ้นอย่างมากมาย เช่น การจัดตั้งเครือข่ายการวิจัยทางการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศแบบบูรณาการ การจัดโครงการอบรมธรรมปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจผู้ต้องขัง การให้ทุนสำหรับโครงการวิจัย เช่น การวิจัยนำร่องการใช้ตัวบ่งชี้คุณธรรม จริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา ของ นางลักษณ วัชรชัย บุษพา เมฆศรีทองคำ และธีรวัฒน์ ฆะราช ซึ่งเป็นงานวิจัยระดับประเทศ และโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรการอบรมและกระบวนการแนวจิตตปัญญา เรื่อง นิเวศน์ภาวนา (Eco-Quest) นพลักษณ์ เพื่อการพัฒนาคน (Enneagram) การทำงานเชิงอาสาสมัคร (Volunteer Spirit) งานพลังกลุ่มและความสุข (Work Community and Happiness) การเผชิญความตายอย่างสงบ (Toward Dying Peacefully) และจิตตศิลป์ (Contemplative Art) ฯลฯ โดยเฉพาะจิตตศิลป์ คือการใช้ศิลปะ และดนตรี เพื่อทำให้เกิด

สติและสมาธิ ซึ่งเป็นการพัฒนาคุณธรรมขั้นพื้นฐาน โดยมีฐานความคิดที่ว่า การสร้างสรรค์งานศิลปะ แต่ในอดีตล้วนแล้วแต่รับใช้ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิต่างๆ ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ทั้งสิ้น เส้นทางของความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานศิลปะเดินทางไปในทิศทางเดียวกับศาสนา สะท้อนความคิดความรู้สึกของผู้ทำงานและขัดเกลาให้มีจิตที่ละเอียดอ่อน รับผิดชอบความรู้สึก ด้านคุณธรรม จริยธรรม (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม. 2551: 18)

สพร. มีศูนย์เครือข่ายหรือในการดำเนินงานอยู่ทั่วประเทศ และมีกรร่วมมือกับกลุ่มแกน นำวิถีพุทธ เช่น โรงเรียนทอสี โรงเรียนรุ่งอรุณ สถาบันอาศรมศิลป์ และ โรงเรียนสาธิตแห่ง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถานที่บ่มเพาะความรู้ในด้านต่างๆ ให้กับเด็กที่จะเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต ทฤษฎีทางพุทธศาสนาจึงถูกนำไปใช้ในโรงเรียนมากกว่าวัดและบ้าน โดยการนำเสนอสาระในตอนนี้นำผู้วิจัยนำเสนองานวิจัยที่ใช้แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเพื่อสำรวจ แก้ปัญหาและพัฒนายกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น

6. งานพุทธศิลป์ และ พุทธศิลป์สมัยใหม่ในประเทศไทย

ศิลปะคือ นวัตกรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาแต่ครั้งโบราณกาลความหมายของศิลปะมัก ถูกรับรู้จากคนทั่วไปในลักษณะที่เป็นรูปธรรมหรือขึ้นตรงกับรูปแบบ (form) ซึ่งเป็นตัวกำหนดวิธีรับรู้ (ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5) และกระบวนการในการสร้างผลงาน อาทิ ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ หรือศิลปะการละคร เป็นต้นแต่ในขณะเดียวกัน ศิลปะยังอาจมีความหมายในเชิงนามธรรม ซึ่งหมายถึงความคิด วิธีการมองโลกและชีวิต การให้คุณค่าและความหมายของสิ่ง ที่ปรากฏอยู่แล้วหรืออาจจะเป็นจินตนาการถึงอุดมคติที่ยังไม่ปรากฏซึ่งในที่นี้ มักแทรกตัวอยู่ในบริบท ที่กว้างขวางกว่ารูปแบบของศิลปะในความหมายแรก หรือสุนทรียภาพ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ ศิลปะจะสามารถถูกนำมาตีความหรือให้คำจำกัดความได้อย่างหลากหลายและกว้างขวาง แต่คุณค่า ร่วมประการหนึ่งของศิลปะที่มนุษย์ส่วนใหญ่ให้การยอมรับก็คือ ศิลปะช่วยจรรโลงจิตใจของมนุษย์ให้ เป็นผู้มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้ง และเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสามารถในการให้คุณค่าและการสร้าง ความหมายของมนุษย์ที่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ บนโลกใบนี้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ศิลปะ เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์และการแสดงออกทางศิลปะก็คือสัญชาตญาณของมนุษย์นั่นเอง

ศิลปะคือกระจกส่องสะท้อนและเป็นสะพานเชื่อมโยง ภาวะภายใน (หรือภาวะจิตไร้สำนึก) สู่การรับรู้ในระดับจิตสำนึกของผู้สร้างสรรค์งาน ... ศิลปะในบริบทของการพัฒนามนุษย์ ถือกำเนิด ขึ้นมาเป็นเวลานาน ทั้งที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น วิชาศิลปะศึกษาในโรงเรียน หรือ ศิลปะบำบัดในโรงพยาบาล และที่ไม่เป็นทางการ เช่น ศิลปะสาธารณะกุศล ศิลปะชุมชน เป็นต้น นัก การศึกษาและผู้ทำงานในสายพัฒนามนุษย์ต่างเห็นพ้องกันว่าศิลปะมีคุณค่าและประโยชน์ในหลาย มิติโดยเฉพาะในแง่ที่เป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์สามารถดึงศักยภาพความสร้างสรรค์และพลังชีวิต ภายในตนออกมา รวมทั้งเป็นกระจกส่องสะท้อนภาวะภายในตนของทั้งผู้สร้างและผู้รับผลงาน เพื่อ

นำไปสู่ความเข้าใจและการยอมรับ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการก้าวข้ามข้อจำกัดของตนเองและก้าวเข้าสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต่อไป (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม. 2551: 14)

อัสสาทะของศิลปะ

ท่านพุทธทาสได้เขียนเรื่อง “อัสสาทะของศิลปะ” คือ ส่วนดี คุณค่า ข้อที่น่าพึงพอใจ เสน่ห์ หรือรสรอยยั่วชวนของศิลปะ ซึ่งเป็นเรื่องของศิลปะที่มีความสอดคล้อง เชื่อมโยงกันได้กับกับ พระพุทธศาสนาไว้ หลายเรื่อง มีดังนี้

1. ศาสนาคือศิลปะ

เราจะต้องมีชีวิตของเราเป็นตัวเดียวกับกับธรรมะ โดยไม่ต้องมีการพูดหรือมีการอะไร. ชีวิตที่ดี การงานที่ดี ศาสนาก็ดี ศิลปะก็ดี หรืออะไรก็ดี ให้หลอมเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นธรรมะ, ให้ชีวิตนั้นมันขึ้นอยู่กับธรรมะ, ให้การงานนั้นเป็นการงานอยู่ด้วยธรรมะ, ให้ศาสนาคือการประพฤติปฏิบัติ กาย วาจา ใจ ตามระเบียบศาสนานั้น. อย่าเป็นเปลือกของธรรมะ ให้เป็นธรรมะจริง ๆ.

อนึ่งสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ ที่เรานิยมกันนัก ว่าศิลปะ ศิลปินอย่างนี้; ให้มันเป็นศิลปะอยู่ตรงที่ การทำที่ฉลาดที่สุด น่าดู ดงงามที่สุด, ตรงที่สามารถใช้ชีวิตนี้ไม่ให้เป็นทุกข์เลย, ให้มันงามอยู่ ตรงที่ไม่มีความเศร้าหมอง หม่นหมอง เร่าร้อนเลย; นั่นแหละคือความงามอย่างยิ่ง. เมื่อรู้จักทำอย่างนี้ก็เป็นศิลปะหรือศิลปินอย่างยิ่ง, เป็นศิลปะ ศิลปินของชีวิต. เพราะฉะนั้นศาสนาก็คือศิลปะ, พุทธ ศาสนาแท้ ๆ ก็คือศิลปะ; เพราะว่าเป็นอนุบายอันหนึ่งที่ทำให้ชีวิตนี้งามอย่างยิ่ง, มีปรากฏการณ์ ออกมาเป็นความงามอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรงามเสมอเหมือน แล้วประณีตละเอียดเป็นงานฝีมืออย่างยิ่ง ในการที่จะทำอย่างนั้นได้ คือการเดินทางไปตามทางสายกลางดังที่ได้อธิบายแล้วแต่ก่อน ๆ นั้น นั่นแหละคือศิลปะอย่างยิ่ง. ถ้าให้ระบุก็คืออริยมรรคมีองค์แปดประการ นั่นแหละคือศิลปะสูงสุดของ ทั้งหมดของมนุษย์ หรือของสิ่งที่มีมนุษย์จะรู้จักได้. ศาสนาก็คือศิลปะ เพราะฉะนั้นการงานของเราเมื่อ หนึ่งอยู่ด้วยศาสนา ด้วยธรรมะแล้วมันก็เป็นการงานศิลปะ, ชีวิตก็เป็นชีวิตศิลปะ. มองดูในแง่ชีวิตก็เป็นชีวิต มองดูในแง่การงานก็เป็นการงาน มองดูในแง่ศาสนาก็เป็นศาสนา มองดูในแง่ศิลปะก็เป็นศิลปะ; ที่นี้มันมากนัก หลอมเป็นสิ่งเดียวกันเสียดีกว่า เป็นธรรมะ, ธรรมะ, ธรรมะ, คำเดียวพอ.

นี่เราจะมีอะไรเป็นของตัวเองอย่างนี้ เราจะได้เอาตัวรอดได้ เราอย่าไปเดินตามฝรั่ง ไปเสียตะพึด, เพราะว่ามันไม่เหมือนกัน; และกล่าวได้ว่า ฝรั่งยังไม่รู้ธรรมะที่จะดับทุกข์ได้ดีไปกว่า เรา เพราะฉะนั้นเราอย่ายกเขาเป็นผู้นำทางวิญญาณของเรา, เราดูเขาแต่ที่จะใช้แก้ปัญหาในทาง วัตถุและเท่าที่จำเป็นเท่านั้น. ส่วนใหญ่ใจความเราจะต้องใช้ของเราเอง; ถ้าเราไปหลงวัฒนธรรม ตะวันตกทุกแขนงทุกอย่างนั้น ก็คือกระโดดลงเหวที่มีตึกที่สุดและไกลจากธรรมะยิ่งขึ้นไปทุกที; มันคน ละอย่างคนละแบบ.

2. Buddhist Art of Life

ธรรมะนี้ ถ้าคนเรามีจิตใจเป็นศิลปินแล้ว จะดูธรรมะเป็นศิลปะได้ และจะหลงใหลได้มากเหมือนกัน เพราะว่าถ้าใครไปเข้าใจตัวธรรมะหรือการปฏิบัติธรรมะชนิดที่น่าอัศจรรย์ที่สุด คือที่เปลี่ยนจิตใจของคนเราจากสภาพที่ไม่งดงาม ให้มาสู่สภาพที่งดงาม มันจะจับอกจับใจที่สุด. ถ้าเราครองชีวิตอยู่ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่ามีชีวิตอย่างศิลปะที่แท้จริง คือศิลปะแห่งการครองชีวิตชนิดที่เยาะเย้ยทำลายต่อความทุกข์ ความตาย หรืออะไรก็ได้ เพราะคำว่าศิลปะมีความหมายอย่างกว้างขวาง ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งส่อแววของศิลปะ เราอาจสนใจได้ในฐานะที่เป็นศิลปะ จึงเกิดมีคำว่า Buddhist Art of Life ขึ้น ซึ่งเป็นที่สนใจของพวกเขาฝรั่งยิ่งกว่าที่เราสนใจกันอยู่ในเมืองไทย. การที่เราไม่สนใจคำบอกเล่าของพวกเขาเมืองไทย ก็ดูเหมือนจะเป็นเพราะเราไม่มีหัวใจในการที่จะแสดงให้เห็นศิลปะของชีวิตแบบนี้ ซึ่งพวกพุทธศาสนาอย่าง Zen ของญี่ปุ่นนั้นทำได้ดีกว่าอย่างนี้เป็นต้น. ดังนั้นพุทธศาสนาเหลี่ยมนี่ก็เป็นเหลี่ยมที่ล่อใจอยู่มาก ทำให้ฝรั่งสนใจต่อเหลี่ยมนี้ จนไม่เข้าถึงตัวแท้ของพุทธศาสนาโดยเร็วก็ยังมี.

3. ธรรมะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง

ธรรมะมีลักษณะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง สูงสุดกว่าที่พวกกวีแต่ง โดยที่ไม่ต้องมีตัวกวีเป็นคน. ถ้าจะให้มีส่วนผู้แต่ง ผู้แต่งก็ต้องเป็นพระเจ้า หรือว่าธรรมชาติหรืออะไรแล้วแต่จะเรียก; จะต้องพิจารณาโดยหลักของกวีนิพนธ์ว่า มันมีอะไรบ้าง แล้วเรื่องธรรมะนี้มีความเป็นอย่างนั้น มากกว่าอย่างนั้นเสียอีก.

ธรรมะมีความไพเราะ มีความสัมพันธ์ เป็นรูปโครงที่ดีมาก มีความไพเราะแต่กลับไพเราะมากกว่ากวีนิพนธ์ที่คนแต่ง. ทำไมใครไม่รู้รู้สึกไพเราะ? คนส่วนมากรู้สึกง่วงนอน; ให้อ่านหนังสือกวีนิพนธ์ตามธรรมดา คนทั่วไปก็ง่วงนอน, บางคนก็อ่านไม่รู้เรื่อง, นี่ก็คือความที่เข้าไม่ถึง แม้แต่กวีตามธรรมดาแต่งง่าย ๆ คนก็ยังเข้าไม่ถึง. ทีนี้ บทกวีของพระเจ้าอยู่ในรูปของธรรมะนี้ ก็ยังเข้าไม่ถึง; ฉะนั้นมันจึงชวนง่วงนอน มากกว่าบทกวีตามธรรมดา. แต่ถ้าเข้าถึงก็จะมีรสอร่อย มีหูตาที่เบิกฝั่ง หรือว่าสนุกสนานอยู่ตลอดเวลาได้เหมือนกัน.

คนบางคนกลับเห็นไปเสียว่า ธรรมะไม่มีลักษณะของกวีนิพนธ์ หรือศิลปะหรืออะไรทำนองนั้น ก็ต้องยกไว้ให้เป็นความงมงายของคนเหล่านั้นเอง. ฉะนั้น จึงขอรับรองทุกคนว่า ขอให้พยายามมองให้เห็น ในข้อนี้ หรือว่าเข้าใจถึงในข้อนี้ ก็จะเกิดความสนุกสนานในความเป็นกวีนิพนธ์ของธรรมะ; ไม่ใช่เพียงแต่เรื่องที่ว่าเอาไปใช้เป็นความรู้สำหรับพูด ๆ กัน หรือว่าสั่งสอนกัน หรือใช้เป็นส่วนหนึ่งของอาชีพ หรือแม้ที่สุดแต่ต้องการจะเอาไปใช้เพื่อความดับทุกข์โดยตรง ในวงแคบ ๆ นี้ก็ยังไม่คุ้มกับความประเสริฐของธรรมะ.

กวีนิพนธ์ของกวีทั้งหลายในโลกนั้นเป็นเรื่องเล่น เป็นเรื่องสนุก เป็นเรื่องเพลิดเพลินสำหรับคนที่ไม่มีอะไรจะทำอย่างนั้น; กวีนิพนธ์อย่างนี้ก็ไม่มีความอะไร เป็นกวีนิพนธ์เสพติดเหมือนยาฝิ่นกัญชา. ฉะนั้น ขอให้มองในอีกแง่หนึ่งว่า กวีนิพนธ์ธรรมะนี้ ไม่ต้องเป็นอย่างนั้นก็ไม่ได้; ธรรมะมี

ความไพเราะเหลือประมาณ: มีความตั้งใจ มีอะไร มีรสที่มันชวนให้เสพติดเหมือนกับฝิ่น เหมือนกัญชา; แต่ว่าไม่จำเป็นจะต้องเสพติดเหมือนกับฝิ่นหรือกัญชา ก็ยังได้เหมือนกัน. ความพันทูกษ์ หรือ ความที่ดับทูกษ์เสียได้นี้ เป็นยอดสุดของความเป็นกวี หรือว่าเป็นกวีนิพนธ์.

ที่นี้ก็อยากจะชี้ให้เห็นถึงข้อที่ว่า สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยสุญญตา เป็นกวีกตา เป็นกาเวยยา นี้คือธรรมชาติประเภทที่เป็นกวีนิพนธ์ เป็นกาพย์กลอน สวยด้วยอักขระและพยัญชนะ อย่างนี้ก็อีกแบบหนึ่ง; นี่เป็นแบบที่พระพุทธเจ้าตรัสปฏิเสธออกไปว่า เป็นฝีมือของสาวกในชั้นหลังทำ. แล้วพวกคุณก็จะเข้าใจผิด หรือเกลียดกวีนิพนธ์ลามปามไปถึงบทกวีของพระเจ้า.

ที่แท้ ตัวธรรมชาติจริง ๆ ก็เป็นกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องสุญญตามันก็เป็นยอดของกวีนิพนธ์ของพระเจ้า. ถ้าเราไปศึกษาเรื่องสุญญตาให้ละเอียดละออจะพบความเป็นกวีนิพนธ์ทุกกระเปียดนี้; แต่ว่าไม่ใช่อย่างกวีเดี๋ยวนี้แต่ง หรือว่ากาพย์กลอนยั่ววนความรู้สึก อย่างที่พวกกวีเดี๋ยวนี้เขาแต่ง ซึ่งติดเป็นยาเสพติดเหมือนกับฝิ่น แล้วก็เลิกกันเท่านั้นเอง เพราะดับทูกษ์ไม่ได้. ส่วนธรรมะนั้น เป็นสิ่งที่มีความไพเราะ หรือมีอะไรทำนองกวีนิพนธ์เต็มตัว แต่แล้วก็ ดับทูกษ์ได้และไม่เสพติด.

ธรรมะต้องเป็นกวีนิพนธ์ทางวิญญานที่ลึกซึ่งยิ่งขึ้นไป. ขอให้สนใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้บ้างว่าธรรมะนี้เป็นกวีนิพนธ์โดยไม่ต้องมีกวีเป็นผู้แต่ง; ถ้าจะสมมติว่ามีผู้แต่ง ก็ต้องเป็นของพระเจ้า หรือเป็นของธรรมชาติ; เพราะฉะนั้นต้องลึกซึ่งกว่ากวีนิพนธ์ที่คนแต่ง.

สิ่งที่เรียกว่ากวีนิพนธ์ หรือความหมายของกวีนิพนธ์อย่างที่คนแต่งนี้ไปยืมมาจากความรู้สึกเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นความประทับใจของกวีนิพนธ์ที่พระเจ้าแต่งหรือธรรมชาติแต่ง; นี่ก็เลยนำสงสาร ที่เราต้องการแต่เพียงความไพเราะทางตัวอักขระทางพยัญชนะ ทางคำพูด ซึ่งไม่ใช่ความไพเราะในทางสาระอะไรที่เป็นสิ่งลึกซึ้ง. แต่ความไพเราะงดงาม อย่างที่บรรยายด้วยตัวหนังสือไม่ได้ แม้จะเขียนเป็นกาพย์กลอนก็ยังไม่ได้นั้นต่างหาก ที่ควรสนใจ; หมายความว่ากวีนิพนธ์ไม่ถึงค่าของธรรมะนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านยกคำพูดที่เป็นลักษณะของเรื่องที่ไม่เนื่องด้วยสุญญตา ว่า เป็นกวี เป็นกาพย์กลอน เป็นสิ่งที่กวีทำในชั้นหลัง เป็นเรื่องนอกคอกไป เรียกกันอย่างไรก็ตามจะชอบเรียกกันว่าโลกียกวีนิพนธ์นั้น ไม่เหมือนกันได้กับโลกุตตรกวีนิพนธ์. แต่เนื่องจากพวกเราสมัยนี้ รู้จักสิ่งนี้เรียกว่ากวีนิพนธ์ดี จึงเอามาเทียบให้ฟัง ให้มีความมีค่าอะไรในทางความไพเราะนี้มาก จนเกิดความพอใจ สนใจ รู้สึกดูดีมีใน กวีนิพนธ์ของพระเจ้า. ดังเช่นที่สัตบุรุษทั้งหลาย มีความดูดีมีพอใจในธรรมะ แล้วก็ดับทูกษ์ได้ ไม่ต้องเสพติดซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ เหมือนกับกวีนิพนธ์ประเภทที่เป็นวัตถุของกามารมณ์ชนิดหนึ่ง คือกามารมณ์ทางจิตใจ.

4. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ 1

อย่างต่ำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art) ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แยกกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคน ให้น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส น่าบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาตมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้มีได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกลวงทำนอง Artificial แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ตามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่นให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน หรือการดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครดูแล้วจะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะมี ความงดงามในเบื้องต้นด้วยศีลบริสุทธิ์สะอาดดี; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้น เพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม 3 ประการในลักษณะเช่นนี้แล้วถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีวิตอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปะอันนั้นจะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้อยินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีพชีวิตมากออกไป ๆ โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ก็ไม่พ้นที่จะเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา เพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความ สะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดนั้นแหละ เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา. อาตมาสังเกตเห็นชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิตหรือ Art of Life โดยนัยนี้กันเป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุขให้คนทั้งหลายดู. แต่ถ้ากล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่านั้นแหละเป็นตัวแท้ของศาสนา.

ในที่สุด อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วนพิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้นั้น มันมีแง่ดีอยู่ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความบันเทิงรื่นตามทางของธรรมะ ไม่เหงาหงอย ไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือเกิดความหวาดกลัว ดังที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดยส่วนเดียวแล้ว ชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากต้นเหตุต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่คิดจะทำอะไร จะเหมือนกับเป็นอัมพาต มือตายตีนตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรงชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีพของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิงรื่นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งที่เขาเข้ามาแวดล้อมตน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาในฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมืดมัวสับสนปรกปรก ร้อนแก่ผู้นั้นขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงรื่นสำหรับคนทั่วไป ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงควรมีพรรณนะประจำตัวอยู่พรรณนะหนึ่งเสมอไป ในการที่จะมอง

พระพุทธรูปศาสนา ในฐานะเป็นโรงมหรสพของวิญญูณ เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับ โรงมหรสพทั่ว ๆ ไปซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิเลส.

ข้อที่ว่า พระพุทธรูปศาสนา ซึ่งมีสำนักงานอยู่ตามสมาคม หรือวัดวาอารามต่าง ๆ ตั้งอยู่ในฐานะเป็น โรงมหรสพทางวิญญูณ นั้น ก็คือว่าธรรมชาติในพระพุทธรูปศาสนาจะให้ความเพลิดเพลินชนิดที่จิตใจหรือวิญญูณต้องการเป็นสิ่งที่นับได้ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นด้วยเหมือนกัน: คนที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสยังต้องการอาหารทางตา อาหารทางหู อาหารทางจมูก อาหารทางลิ้น อาหารทางกาย เหล่านี้ แสวงหากันไปตามที่สมควรนั้นก็ถูกแล้ว; แต่ยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ลึกและไม่ต้องการอาหารชนิดนั้น. สิ่งนี้คือวิญญูณซึ่งเป็นอิสระหรือบริสุทธิ์ ต้องการความบันเทิงเรริงรื่นที่เป็นอาหารทางธรรมชาติ นับตั้งต้นไปแต่ความยินดีปริดาที่รู้สึกว่าได้ทำอะไรอย่างถูกต้อง เป็นที่น่าพอใจของผู้รู้หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย มีความสงบหรือระงับในใจชนิดที่กิเลสมาเรียกรังไม่ได้ มีความเห็นแจ่มแจ้งรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ทะเยอทะยานในสิ่งใด มีอาการเหมือนกับลงนั่งได้ ไม่ต้องวิ่งไปวิ่งมาเหมือนคนทั้งหลายชนิดที่ท่านให้คำเปรียบไว้ว่า “กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ” ซึ่งคิดดูเถอะจะมีความสงบได้อย่างไร. “กลางคืนเป็นควัน” นั้น คือนอนไม่หลับกระสับกระส่าย มือก่ายหน้าผากคิดจะแสวงหาอย่างนั้นอย่างนี้ คิดจะกระทำเพื่อให้ได้เงินได้ลาภ ได้สิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้ อันเป็นควันกลุ่มอยู่ในใจเพราะมันยังมีดั่งคำ ลูกไปไหนไม่สะดวก ต้องทนนอนอดควันอยู่. พอถึงเวลารุ่งขึ้นก็ออกเดินหรือขึ้นรถยนต์สุดแต่จะช้ายานพาหนะใด ๆ วิ่งว่อนไปตามความต้องการของ “ควัน” ที่อดไว้แต่เมื่อคืน. นี้เรียกว่า “กลางคืนเป็นควันกลางวันเป็นไฟ” เหล่านี้ เป็นลักษณะของการที่จิตใจไม่ได้รับความสงบไม่ได้รับอาหารทางธรรม แต่เป็นการที่กระหายไปตามอำนาจของกิเลสค้นหาโดยส่วนเดียว — เรียกว่าเป็นผู้ที่ยิ่งกว่าตกนรกทั้งเป็นลักษณะที่กลางคืนอดควันนั้นก็หมายความว่าร้อนกลุ่มอยู่แล้วตลอดคืน; กลางวันเป็นไฟนั้น ก็หมายความว่า ลูกโพล่ง ๆ คือทั้งร้อนทั้งใหม่อะไรไปในตัวเสร็จตลอดทั้งวันอีก, แล้วจะหาความสงบเยือกเย็นอย่างไรได้, ถ้าคนเราต้อง “กลางคืนอดควัน กลางวันเป็นไฟ” ไปจนตลอดชีวิต ตลอดชาติแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง ขอให้คิดดู. เขาเกิดมาทนทุกข์ทรมานจนตลอดชีวิต คือนับตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเข้าโลงไปที่เดียว แล้วก็ไม่มีสติปัญญาที่จะระงับดับไฟ ดับควัน นั้นเสียได้. เขาจะต้องอาศัยสติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธรูปเจ้า สำหรับจะช่วยแก้ไขให้เขาบางจากลักษณะที่เรียกว่า “กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ” นั้น ลงตามส่วนจนกระทั่งว่ากลางคืนก็พอมีเวลาที่ไม่อดควัน กลางวันก็มีเวลาที่ไม่ลุกเป็นไฟ เมื่อเขาได้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริงมากขึ้นเท่าไร ควันหรือไฟก็ลดน้อยลงเท่านั้น

ถ้าเรามองเห็นความจริงคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่ตนกำลังละโมภจะเอา จะเป็นอย่างไรแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว ก็จะได้รับแต่ความเยือกเย็นในทุก ๆ กรณี เมื่อความเยือกเย็นที่แสนจะเย็น ชนิดที่ว่าไม่ต้องรดน้ำ ไม่ต้องอาบน้ำ ก็ยังเย็นยิ่งกว่าการรดน้ำ การอาบน้ำ แชน้ำเป็นความบันเทิงเรริงรื่นของวิญญูณส่วนลึก ได้รับความเพลิดเพลินเป็นความพอใจตามทางธรรม

อาตมาจึงชี้ทรรศนะที่ให้ช่วยกันมองจนเห็นว่า พุทธศาสนานี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโรงมหรสพของฝ่ายจิต หรือ Spiritual Theatre ดังกล่าวแล้ว.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญาก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลปก็ได้ แม้ที่สุดแต่จะจัดเป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างต่ำ และเป็นสังฆกรรมหรือเป็นโมกขธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ตรงที่รู้จักมองพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่างชนิดไขว่กันคือไม่ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแต่เพียงสำหรับรู้ สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่างเดียวบ้าง แต่ก็จะกิเลสอะไรไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง, หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายวิญญาณอย่างเดียวเท่านั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตามความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่า พุทธศาสนาทุกประการ.

5. พุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะ 2

พุทธศาสนา ยังจะดูกันในฐานะที่เป็นศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์อันใดอันหนึ่งก็ได้ คือเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ มีหลักหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ พร้อมทั้งเหตุผลที่แสดงตามแบบวิธีของวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ของโลก ประเภทหนึ่ง. หรือถ้าจะดูไปอีกแง่หนึ่ง ในฐานะที่เป็น art ที่เราชอบเรียกกันว่า ศิลปะ ซึ่งดูเหมือนคำว่าศิลปะในภาษาไทยนั้น ไม่ค่อยจะเท่าเทียมกันกับคำว่า art ในภาษาสากล เพราะคำว่า Art นั้น อาจจะมาใช้กันได้สนิทสนมกับวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ทุกชั้นในพุทธศาสนา ในฐานะเป็นวิชา หรือหลักปฏิบัติที่ประณีตงดงามมาก : อย่างการบำเพ็ญวิปัสสนา จะเป็นสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ตาม ดูด้วยสายตาของ Artist ก็จะเป็น Art ชนิดหนึ่งโดยตรง คือเป็นวิธีปฏิบัติ หรือแสดงออกซึ่งความงดงามน่าเลื่อมใส น่าจับใจ ในการกระทำของมนุษย์ จะมีความเป็นอยู่ชนิดที่ได้เปรียบผู้อื่น หรือมีความสุข ได้รับประโยชน์ ได้รับกำไร จากการเป็นมนุษย์อยู่ในโลกนี้มากกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น เราจะเห็นพวกชาวตะวันตกได้พิจารณาหรือมองดู หรือเขียนพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็น Art นี้ กันมากที่สุด.

6. พระอรหันต์เป็นยอดสุดของศิลปิน.

ว่า “ไม่มีความทุกข์เลยแก่เรา” นั้นแหละยอดสุดของทั้งหมดแหละ; คือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง. อะไร ๆ จะมีอย่างไร จะเป็นไปอย่างไร ไม่มีความทุกข์แก่เรา: เรานั้นคือใคร? เรานั้นก็คือผู้ที่มีความรู้ถึงที่สุด. ดำรงจิตใจไว้ให้ถูกต้อง ดำเนินการกระทำให้ถูกต้อง จนไม่มีอะไรเป็นความทุกข์เกิดขึ้น นั่นแหละคือพระอรหันต์; ท่านเป็นผู้รู้เรื่องสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง ว่ามันต้องเป็นไปอย่างไร, และเมื่อเป็นไปอย่างนั้นแล้ว ทำอย่างไรจึงจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมา. เป็นความลึกซึ้งละเอียด เรียกว่าเป็นงานฝีมือ หรืองานศิลปะอย่างยิ่งยวด ที่ว่าจะอยู่กันอย่างไรกับสิ่งเหล่านี้มันไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ขึ้นมาเลย. เราควรจะเรียกพระอรหันต์ว่าเป็นยอดของศิลปิน, ยอดสุดของศิลปิน; คือท่าน

มีวิชา มีปัญญา มีฝีมือ มีอะไรที่จัดการกับสิ่งเหล่านี้ ในจักรวาลนี้ จนไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมาแก่ท่าน. ความทุกข์ไม่เกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะท่านมีสติปัญญาสามารถ มีอะไร.

แต่เราไม่มองกันเช่นนั้น; และก็ไม่ได้เรียกพระอรหันต์ว่า เป็นยอดของศิลปิน, ทั้งที่มันมีส่วนที่จะมอง แล้วมีความจริงเป็นอย่างนั้น, เราก็มองกัน พูดกันสั้น ๆ หรือมองกันสั้น ๆ ว่าเป็นผู้ไม่มี ความทุกข์เลย. แต่การที่จะไม่มีความทุกข์เลยนั้นมันยากเท่าไร, มันละเอียดลึกซึ้งเท่าไร, มันลึกกลับเท่าไร, จะต้องฝึมือในการจัดการทำสักเท่าไร; ถ้าไปมองในแง่ที่นั้น พระอรหันต์ก็เป็นยอดของศิลปิน. (กลุ่มพุทธทาสศึกษา. ม.ป.ป.ก: ออนไลน์)

ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย พ.ศ. 300-700

ในประเทศอินเดียมีการสร้างสัญลักษณ์ทางความเชื่อในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตตั้งเห็นได้จากภาพหินสลัก รูปบัวบาน อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ ที่สร้างขึ้นในสมัยสมัยสูงคะ ประมาณ พ.ศ.300 - 400 ภาพหินสลักรูปต้นโพธิ์สมัยอันธระประมาณพ.ศ. 400-500 อันเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และภาพสลักหินรูปสฤปเป็นสัญลักษณ์แห่งการปรินิพพาน แบบอมราวดี สมัยอันธระประมาณ พ.ศ. 400 - 700 ซึ่งในภายหลังได้รับอิทธิพลจากกรีกการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นการเปลี่ยนรูปแบบการสร้างสัญลักษณ์และรูปเคารพทางพุทธศาสนาในประเทศอินเดียโดยสิ้นเชิง ซึ่งสอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสได้รวบรวมและอธิบายไว้ว่างานพุทธศิลป์ในยุคแรกเกิดขึ้นในแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนา คือประเทศอินเดีย ซึ่งเนื้อหาจะเป็นภาพพุทธประวัติที่แกะสลักจากหินสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 300 - 700 ก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย มีเนื้อหา ดังนี้

ในประเทศอินเดีย มีภาพพุทธประวัติในหินสลักอยู่ประเภทหนึ่งซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นพุทธประวัติยุคแรกที่สุดในโลก และน่าสนใจที่สุด หรือมีค่าที่สุดในโลกด้วย, คือชุดที่ได้จำลองเอามาพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้จำนวนหนึ่งนั่นเอง, และเป็นภาพพุทธประวัติที่ยังไม่เคยมีในประเทศไทยเรา.

ที่ว่าเป็นครั้งแรกในโลกนั้น หมายความว่า ก่อนหน้าพุทธประวัติชุดนี้ ยังไม่เคยมีใครที่ไหนได้ทำภาพพุทธประวัติขึ้น ไม่ว่าในประเทศไหนในโลก. พุทธประวัติชุดที่กล่าวนี้ เริ่มทำขึ้นในประเทศอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 300 เศษ ถึง พ.ศ. 600 เศษ เป็นระยะเวลาสามร้อยปีเท่านั้น โดยเป็นภาพพุทธประวัติที่ไม่ยอมทำรูปพระพุทธรูปองค์อยู่ยุคหนึ่ง, หลังจาก พ.ศ. 600 เศษเป็นต้นมาก็มีการทำภาพพุทธประวัติในยุคที่สอง คือมีพระพุทธรูปและมีเรื่องมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ก่อนหน้า พ.ศ. 300 เศษขึ้นไปทางหลัง ก็ยังค้นไม่พบว่าได้มีการสลักภาพพุทธประวัติไว้ ณ ที่ใดเลย.

ที่น่าสนใจที่สุดหรือมีค่าที่สุดนั้น ก็เพราะมุ่งแสดงพระพุทธรูปในทางนามธรรมยิ่งกว่าทางรูปธรรม, แสดงความสูงในทางจิตใจของพุทธบริษัทแห่งยุคนั้น ยิ่งกว่าในยุคนี้, จึงไม่ทำรูปของพระพุทธรูปในลักษณะที่เป็นรูปมนุษย์ ซึ่งเป็นการแสดงความเขลาและความขลาดออกมาในที่สุด, แต่ได้แสดงด้วยสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นเฉพาะเหตุการณ์นั้น ๆ ในพระชนม์ชีพของพระองค์ อย่างมีความหมายลึก ซินที่รูปภาพคนแสดงเช่นนั้นไม่ได้ ซึ่งจะได้วิจารณ์กันต่อไปตามสมควร.

ภาพประกอบ 3 ท่านพุทธทาสกับภาพสลักพุทธประวัติ
ที่มา: กลุ่มพุทธทาสศึกษา. (ม.ป.ป.ช). ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก. ออนไลน์.

เป็นที่เชื่อกันว่า พุทธศาสนาได้แผ่ออกไปนอกประเทศอินเดียแล้ว ตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือตั้งแต่ พ.ศ. 200 เศษ จนถึง 300, สู่ประเทศใกล้เคียงเช่นลังกาเป็นต้น แต่ก็ไม่มีใครพบว่าได้มีการทำภาพพุทธประวัติยุคก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศนั้น ๆ เลย เพิ่งจะปรากฏมีในยุคที่มีพระพุทธรูปแล้วทั้งนั้น. แม้ทางประเทศสุวรรณภูมิ ซึ่งรวมดินแดนแห่งประเทศไทยเราอยู่ด้วยส่วนหนึ่งนี้ ก็ไม่ปรากฏว่ามีหินสลักพุทธประวัติแห่งยุค ไม่ยอมทำพระพุทธรูปนั้นเลย. แม้ที่นครปฐมและบริเวณใกล้เคียงโดยรอบ จะขุดพบหินสลักภาพธรรมจักรจำนวนหนึ่ง ก็เป็นแบบสมัยคุปตะ อันเป็นเวลาล่วงมาถึง พ.ศ. 1000 เศษแล้ว และเต็มไปด้วยพระพุทธรูปแบบคุปตะนั่นเอง, ดังนั้นจึงกล่าวว่า ยังไม่เคยเป็นที่รู้จักกันในประเทศไทยเรา สำหรับ "ภาพพุทธประวัติแบบไม่มีพระพุทธรูป" นี้, จึงควรสนใจกันเสียสักคราวหนึ่ง เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา และเข้าใจพุทธศาสนาของตนยิ่งขึ้น.

เมื่อความสำคัญของภาพพุทธประวัติชุดนี้อยู่ที่การไม่ยอมทำรูปพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ (anthropomorphic image) แต่พยายามทำเป็นสัญลักษณ์ (symbol) ไปเสียทั้งนั้น ดังนั้นแล้วปัญหาย่อมเกิดขึ้นว่า ทำไมจึงไม่ยอมทำ? ถ้าเราตอบคำถามข้อนี้ได้ เราจะเข้าใจอะไรมากมายหลายอย่าง ในทางศิลปะ โบราณคดี ประวัติของศาสนา กระทั่งหลักธรรมะในชั้นสูงเช่นเรื่องความไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน เป็นต้น.

ในขั้นแรกที่สุด เราจะต้องทราบกันเสียก่อนว่า ประเทศอินเดียในยุคพุทธกาลหรือยุคอุปนิษัทนั้น มีวัฒนธรรมทางจิตใจหรือทางศาสนาชั้นสูงถึงขนาดที่ประณามรูปเคารพ (Idol) กันเสียแล้ว ไม่บูชารูปเคารพในลักษณะของคนเขลาและคนฉลาดกันแล้ว ในหมู่ศาสนิกบริษัทของพุทธศาสนา และศาสนาอื่นในระดับเดียวกัน, แม้ที่เป็นขั้นต่ำ ก็สมควรที่จะบูชาต้นไม้ ป่า ภูเขา แม่น้ำ ภูเขาบอบบางชนิดที่เป็นหยูกยา สวนศักดิ์สิทธิ์ เจดีย์ศักดิ์สิทธิ์ กระทั่งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฟ้า ลม เป็นต้น กันมากกว่าที่จะบูชารูปเจี๊วด, ถึงแม้ในการบูชาด้วยสัตว์มีชีวิตเช่นสรวงพระเป็นเจ้า ก็มุ่งแต่จะเผาให้เป็นควันส่งไปเป็นต้น, ไม่มีรูปเจี๊วดสำหรับป้ายโลหิตที่ปาก เหมือนที่ทำกันอยู่ในสมัย

ปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นการถอยหลังเข้าคลองอย่างยิ่ง, กลับไปสู่ยุคปาเถื่อนสมัยวัฒนธรรมโมเฮนโชดาโร และแอแรปป์า แห่งลุ่มน้ำสินธุเมื่อ 2,000 กว่าปีก่อนพุทธกาล หรือร่วมห้าพันปีมาแล้ว ซึ่งเต็มไปด้วยรูปเจวิดดินเผา. สรุปความว่า ในยุคอุปนิษัตของอินเดีย (ประมาณตั้งแต่ 200 ปีก่อนพุทธกาล ลงมาถึง 200 ปีหลังพุทธกาล) นั้น รู้จักนั่งเข้าฌาน นั่งสมาธิวิปัสสนา เพื่อค้นหาความจริงในด้านนามธรรม หรือความสูงในทางวิญญาณกันทั่วไปแล้ว จึงประณามการไหว้รูปเจวิดกันแล้วในหมู่ชนที่มีวัฒนธรรม.

พระพุทธองค์ทรงบังเกิดขึ้นในยุคอุปนิษัตนี้ ทรงค้นคว้าและสั่งสอนในเรื่องความสูงทางวิญญาณ หรือทางนามธรรม. คำสอนของพระองค์นี้มีเนื้อหาสาระอยู่ที่การบังคับตัวเองหรือกิเลส. ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ได้ทรงย้ำอยู่แต่เรื่องการทำความเพียรเพื่อเป็นที่พึ่งของตัวเอง โดยไม่ต้องเกี่ยวกับคนอื่นนอกจากตน, แม้ว่าพระองค์จะทรงช่วยสาวกให้พ้นจากความทุกข์ได้ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ พระองค์ก็ได้ทรงประสงค์ที่จะให้ใครก็ถือว่าพระองค์เป็นพระเป็นเจ้า ผู้ช่วยสัตว์นอกเหนืออำนาจธรรมชาติ, พระองค์ทรงขอร้องให้สาวกทุกคนมองหา “ผู้นำ” ที่ดีวัชระ, และมองตนเองในฐานะเป็นสวณะที่พึ่ง, แต่มหาชนส่วนใหญ่ในกาลต่อมา เป็นคนเขลาและขลาด จึงรู้สึกว้าวมืดมนเป็นของยาก ไม่อาจจะเกี่ยวข้องด้วยได้, จึงหันมาติดใจในตัวพระองค์ ถือพระองค์ว่าเป็นพระเจ้า ยิ่งกว่าที่จะถือว่าพระองค์เป็นมนุษย์ที่เป็นพระศาสดา; และมองไปแต่ในทางที่ว่า พระกรุณาของพระองค์นั้นสำคัญยิ่งไปกว่าความมั่นใจในการพยายามปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ของตัวเอง เพื่อตัวเอง ด้วยตัวเอง, ดังที่พระองค์กำชับไว้อย่างแน่นแฟ้น แม้ในวาระสุดท้ายที่เสด็จปรินิพพาน ในฐานะที่เป็นพินัยกรรมแก่สาวกทั้งหลาย. ความหวังแต่จะให้พระองค์ทรงเป็นผู้ช่วยให้รอด (Saviour) เสียเรื่อยไปนี่เอง ได้นำไปสู่ลัทธิที่บูชาพระองค์อย่างพระเจ้า; ในขั้นแรกก็กราบไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันเกี่ยวกับพระองค์ด้วยความรู้สึกเช่นนั้นไปก่อน จนกระทั่งยึดมั่นในพระสารีริกธาตุของพระองค์นานาชนิด เพราะความเขลาและขลาดมาก จนไม่รู้ว้าอะไรเป็นอะไร และมีความพอดีหรือถูกต้องเพียงไหนอย่างไร ยิ่งขึ้นทุกที ในที่สุดก็กล้าทำพระพุทธรูปขึ้นบูชาในลักษณะที่เป็นการถอยหลังเข้าคลองของตนเอง ในทางธรรมะหรือทางวิญญาณ, จนกรูกรังไปด้วยพิธีรีตองทางวัตถุธรรมเกินกว่าความจำเป็น คือเกินกว่าที่จะเป็นเพียงสัญลักษณ์หรือ Symbol เพื่อการน้อมระลึกในทางนามธรรมเท่านั้น, และทับถมปิดกั้นธรรมะที่จะช่วยให้รอดได้จริงยิ่งขึ้นทุกที จนมีผู้กล่าวว่า “พระพุทธรูปบังพระพุทธรเจ้า” ขึ้นมาด้วยเหตุนี้

ที่นี่ เราจะย้อนกลับไปถึงความรู้สึกอันเกี่ยวกับรูปเคารพในประเทศอินเดีย ในสมัย พ.ศ. 300 ถึง 600 กันใหม่ เพื่อศึกษาดูว่าในระยะกาลนั้น มหาชนมีความรู้สึกในเรื่องนี้กันอย่างไร

หลักฐานเท่าที่ปรากฏอยู่จริงในหินสลักต่าง ๆ นั้น ค้นพบได้จากที่ 3 แห่งคือ ที่สถูปการหุต ก่อนไปทางทิศเหนือ, ที่กลุ่มสถูปสาญจี ทางภาคกลาง, และกลุ่มสถูปอมราวดี ทางอินเดียใต้, ซึ่งมีหินสลักภาพพุทธประวัติอยู่ด้วยกันมากมาย สำหรับสถูปการหุตนั้น ถูกทำลายสูญหายไปเสียมาก เมื่อเจ้าหน้าที่ทางโบราณคดีไปพบ เหลืออยู่ประมาณ 1 ใน 4 และได้นำมาเก็บรักษาไว้ใน Indian Museum ที่กัลกัตตาทั้งหมด แม้แต่ชิ้นใหญ่ ๆ เช่นซุ้มประตูขนาดมีความสูงตั้ง 3 วา, จึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องไปดูที่ในป่า ณ ที่เดิม สำหรับสถูปสาญจินั้น นับว่าโชคดีมาก ที่อะไร ๆ ก็

ยังคงอยู่ในที่เดิม จนกระทั่งสามารถจัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถานขึ้นโดยเฉพาะ ณ ที่นั่นเอง ควรจะไปดูอย่างยิ่ง สำหรับสถูปกลุ่มอมราวดีทางอินเดียได้นั้น น่าสังเวชที่ชาวบ้านพบก่อนเจ้าหน้าที่ รื้อแผ่นสวยงามไปขาย จนกระทั่งกระจัดกระจายไปตามที่ต่าง ๆ กระจุกในต่างประเทศ และตกเป็นของบริษัทยาการค้าของฝรั่งก็มีไม่น้อย แต่ในที่สุดชิ้นที่สวยงามประมาณ 200 ชิ้น ก็ไปรวมกันอยู่ได้ที่บริติชมิวเซียม ในประเทศอังกฤษ โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่ทางโบราณคดีประเทศนั้น, ส่วนที่เหลืออีกมากมายนั้นถูกนำไปรวมรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งรัฐมัตราส, จัดเป็นอมราวดีเกลเลอ-รีที่ใหญ่โตทีเดียว มีทั้งยุคที่ยังไม่มีพระพุทธรูปเลย, และยุคที่มีบ้างไม่มีบ้าง กระจุกที่มีพระพุทธรูปเต็มที เพราะอาณาจักรอันธระแห่งยุคอมราวดีนี้ ตั้งอยู่นานถึง 700 ปี จึงได้มีภาพพุทธประวัติทุกยุค และทุกแบบ ซึ่งน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง สำหรับที่การหุดนั้นมีแต่ยุคที่ไม่ทำพระพุทธรูป, ส่วนที่สาญจินั้นโดยส่วนใหญ่ต้องถือว่าเป็นยุคก่อนมีพระพุทธรูปด้วยเหมือนกัน เพิ่งจะมีพระพุทธรูปและสิ่งต่าง ๆ ในสมัยคุปตะเพิ่มขึ้นบ้าง ไม่เป็นส่วนสำคัญอะไรเลย และไม่มีใครเรียกพระพุทธรูปเหล่านั้นว่าพระพุทธรูปแบบสาญจิกันเลย, ถือว่าเป็นศิลปกรรมแบบสาญจิกันแต่เฉพาะที่ทำในสมัยก่อนมีพระพุทธรูป หรือสมัยสูงคะ กันทั้งนั้น

จากความใหญ่โตมหึมา, ความมากมาย, และความประณีตบรรจงในการกระทำ ตลอดถึงความเสียสละอดทน อันจะสังเกตเห็นได้จากศิลปวัตถุชิ้น ๆ ทำให้รู้สึกว่าการบูชาพระพุทธรูปแห่งสมัยนั้น (พ.ศ. 001-600) ไม่มีความรู้เรื่องพระพุทธรูปกันเสียเลยจริง ๆ และไม่มีใครเคยทำพระพุทธรูปขึ้นเลยในขณะนี้ ประชาชนทั่วไปก็ดี พวกช่างหรือศิลปินก็ดี, กษัตริย์หรืออิสรชนก็ดี ตลอดถึงคณะสงฆ์และพุทธบริษัททั่วไปก็ดี มันคงอยู่ในคติที่ว่าองค์พระศาสดาหรือ “พระภควัน” นั้น ไม่ใช่สิ่งที่อาจจะแสดงได้ด้วยรูปของมนุษย์, สิ่งที่อาจจะแสดงได้ด้วยรูปของมนุษย์นั้น เป็นเพียงเปลือกนอกของสิ่งที่เรียกว่าพระศาสดาที่แท้จริง อันจะเป็นที่พึ่งของเราได้ ถ้าเราแสดงภาพของพระภควันด้วยรูปร่างมนุษย์เช่นนั้น เราก็เป็นคนดูพระภควัน หรือแสดงพระภควันในลักษณะที่เป็นของเท็จหรือของปลอมออกมา, เพราะว่าใครจะไปทำภาพของหน้าตาแขนแขนของพระองค์ให้เหมือนของจริงได้, หรือว่าใครจะแสดงอารมณ์ (mood) อันแท้จริงที่พระพักตร์ของพระพุทธรูปนั้นให้เหมือนของจริงหรือถูกต้องได้, ย่อมทำไปตามอารมณ์ของผู้ทำเอง จนมีมากแบบมากชนิด น่าเกลียดน่าชังก็มี เป็นเจ้าชู้ไปก็มี, บูดบึ้งไม่สมกับความเป็นพระภควันไปก็มี มากมายเหลือที่จะกล่าวได้, ยิ่งพยายามยิ่งขึ้นเท่าไร ก็จะมียิ่งไกลไปเท่านั้น เพราะทำด้วยมานะทิฐิของตัวเอง ไม่ได้ทำด้วยจิตว่างเหมือนจิตของพระภควันเอง, และโดยแท้จริงนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าอารมณ์ในลักษณะที่เป็น mood นั้น จะมีไม่ได้เลยแก่องค์พระภควันที่แท้จริง, จะมีแม้เพียงบางอย่างที่นามรูปอันเป็นชั้นผิวนอกเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับพระภควันที่แท้จริงเลย เมื่อเขารู้จักแยกพระภควันองค์จริง ที่เขาถือเอาเป็นที่พึ่ง ออกจากเปลือกนอกที่ปรากฏแก่คนทั่วไปได้ดังนี้ เขาจึงไม่ทำพระภควันนั้นให้เป็นรูปมนุษย์ มีหน้าตาแขนแขนอย่างนั้น อย่างนี้แต่ประการใด

ปัญหาเกี่ยวกับสัญลักษณ์

พวกที่ทำพระพุทธรูปขึ้นมา ก็จะหาทางออกว่า แม้ที่ทำเป็นองค์พระพุทธรูปขึ้นมา ก็มุ่งให้เป็นเพียงสัญลักษณ์ (Symbol) ไม่ใช่ประสงค์จะทำเป็นรูปเหมือน (idol); ดังนั้นแม้จะมีอารมณ์ (mood) อะไรแสดงอยู่ในหน้าตานั้นบ้าง ก็ให้ถือเป็นเพียงสัญลักษณ์พอให้รู้ประวัติของพระพุทธรูปองค์ใดก็แล้วกัน ข้อนี้ยิ่งพูดไปก็ยิ่งเห็นว่าเป็นการหาทางออกอย่างขำ ๆ คู ๆ ยิงขึ้น, เพราะว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้วโดยแท้จริงนั้น ย่อมพ้นจากการกระตุ้นหรือการปรุงแต่งโดยประการทั้งปวง จึงไม่มีแบบหรือรูปของอารมณ์ (mood) ใด ๆ ที่เป็นของจริงสำหรับท่าน มีแต่ที่เปลือกนอกรดั่งที่กล่าวแล้ว; การไปแสดงสัญลักษณ์ของสิ่งซึ่งเปลือกนอกที่มีใช้พระองค์จริงนั้น จะมีประโยชน์อะไร, มิกลายเป็นการบ้าบอยิ่งขึ้นไปอีกหรือ

พวกที่ทำภาพพุทธประวัติในหินสลักที่สาญจี ภารहुต และอมราวดีนั้นแหละ เป็นพวกที่ทำภาพพระพุทธรูปในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์อย่างแท้จริง, และเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกต้องถึงที่สุดจริง ๆ ด้วย พวกนี้มีความเห็นที่ไม่มีสัญลักษณ์ใด ๆ ที่เหมาะสมสำหรับพระองค์นอกจากสัญลักษณ์แห่งความว่าง, ดังนั้น เราจึงได้เห็นบัลลังก์ที่ว่างเต็มไปหมดในภาพเหล่านั้น โดยไม่มีใครอยู่บนบัลลังก์ กระทั่งบนหลังม้าที่ออกผนวช ก็ได้มีใครนั่งอยู่บนนั้น ผู้ดูจะต้องเข้าใจให้ถูกต้องเสียด้วยว่า ไม่ใช่ตัวบัลลังก์นั้นเป็นสัญลักษณ์ หากแต่ว่า ความว่างจากตัวคนบนบัลลังก์นั้นแหละเป็นตัวสัญลักษณ์ เราอาจรู้หรือทายได้ทุกคนว่า บนบัลลังก์นั้นมีพระพุทธรูปประทับอยู่ แต่องค์แท้ของพระพุทธรูปนั้น คือความว่างจากบุคคลอันอยู่ในลักษณะซึ่งเราไม่สามารถจะแสดงด้วยภาพ หรือแบบหรือรูปใดได้ นอกจากความว่างนั่นเอง ส่วนองค์ไม่แท้หรือเปลือกนอก จนกระทั่งองค์ปลอมนั้น เราอาจจะแสดงด้วยภาพอะไรก็ได้ตามใจผู้ทำนั่นเอง

เราต้องระลึกไว้เสมอว่า หัวใจของธรรมะหรือตัวแท้ของพระพุทธศาสนานั้น อยู่ตรงที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นให้มีอะไรเป็นบุคคลขึ้นมา, ให้ออกจากบุคคล คือให้เป็นเพียงขั้น อายตนะหรือธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติ จนกระทั่งว่างไปในที่สุด จนอาจจะกล่าวได้ว่า คำว่า "คน" เสียให้หมดแล้วก็เป็นพระอรหันต์ ดังนี้ ข้อนี้หมายความว่าให้ทำลายความรู้สึกที่มั่นหมายว่าเป็นบุคคลนั้นเสียโดยสิ้นเชิง จนรู้สึกว่างจากคน ว่างจากตัวตน ว่างจากของตน โดยทุก ๆ ประการ, เรียกโดยภาษาธรรมขั้นสูงสุดว่า หมดอัสมีมานะ หมดอหังการมมังการ โดยทุก ๆ ประการนั่นเอง พระพุทธรูปทรงเป็นเช่นนี้ก่อนใครทั้งหมด และทรงสอนความเป็นเช่นนี้ ดังนั้นสัญลักษณ์ที่ควรคู่ของพระองค์ ก็คือความว่างนี่เอง ผู้ที่ทำภาพหินสลักที่ภารहुตและสาญจี ยังมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้คืออยู่ จึงให้ทำสัญลักษณ์ของพระองค์เป็นภาพบัลลังก์ว่างเปล่าเป็นหลักเกณฑ์ทั่วไป ยิ่งกว่านั้น ส่วนมากยังแถมมีต้นโพธิ์ หรือต้นไม้อื่นที่เกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นของพระองค์ เช่นต้นไทร เป็นต้น มุงหรือปกอยู่เหนือพระแท่นอีกด้วย ซึ่งหมายความว่าบนพระแท่นนั้นภายใต้ร่มไม้ นั้น พระองค์ประทับอยู่ เป็นการแสดงทั้งสัญลักษณ์และเรื่องราวของพระองค์พร้อมกันไปในการเดียว

ที่นี้ยังมีสัญลักษณ์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งบางทีก็ทำว่างไว้บนพระแท่นนั้น คือรูปตรีรตนะ มีลักษณะเป็นดอกบัวบานอยู่ในวงกลมคือความว่าง และมีเปลวแสงสว่างออกมาจากวงกลมนั้น อัน

เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายดีเป็นพิเศษจนกลายเป็นเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ไปในที่สุด เมื่อพระแท่นและต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์แสดงความหมายทางร่างกายเนื้อตัว ตรีรัตนะนี้ก็แสดงความหมายทางคุณธรรมหรือจิตใจโดยตรง อย่างสูงสุดหรือถึงที่สุดด้วยกันทั้งนั้น ทั้งหมดนี้เป็นลักษณะเฉพาะของแบบสาณูจีและภารหุต

สำหรับแบบอมราวดีนั้น ยังก้าวไกลออกไปอีกก้าวหนึ่ง คือทำสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์เพิ่มขึ้นอีกแบบหนึ่ง คือ ทำเป็นเสาสูง มีไฟล้อมรอบตัว ที่ยอดเสามีเครื่องหมายตรีรัตนะ ที่โคนเสามีรอยพระบาทคู่หนึ่ง นี่นับว่าเป็นความคิดก้าวหน้าต่อมาของยุคอมราวดีเอง, ดูก็แยบคายดีมาก และใคร ๆ ที่เป็นพุทธบริษัทก็พอจะอธิบายได้เองแล้วว่า สิ่งเหล่านี้ที่เอามาประกอบกันเข้าเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์นั้น แต่ละสิ่งมีความหมายว่าอย่างไร ทั้งหมดนั้นมุ่งแสดงคุณธรรมทางนามธรรม มิได้มุ่งแสดงทางวัตถุร่างกาย, ดูแล้วทั้งสวยทั้งศักดิ์สิทธิ์ ดูแล้วเพิ่มความรัก ความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธรองค์ ยิ่งกว่าดูพระพุทธรูปหลายแบบที่เดียว เพราะทำให้ซาบซึ้งในคุณธรรมของพระองค์ลึกกว่ากันนั่นเอง

เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ในเรื่องราวอันเกี่ยวกับการไม่ยอมทำรูปเหมือน เช่นพระพุทธรูป แต่ทำสัญลักษณ์แห่งความว่างและอื่น ๆ แทนนี้ เราจะนึกได้ด้วยสามัญสำนึกว่า แม้ในบุคลลธรรมดาที่เป็นบุคลลสำคัญของชาติ เช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นต้นนี้ ในสมัยที่เราได้ฟังแต่พระเดชพระคุณของท่าน เรารู้สึกจับใจซาบซึ้งด้วยความรัก ความเลื่อมใส นับถือบูชาอย่างไร, ทั้ง ๆ ที่เราทลายไม่ถูกว่าพระพักตร์ของท่านเป็นอย่างไร, ครั้นเราทำรูปของท่านขึ้นในลักษณะรูปเหมือน ความประทับใจที่เคยมีอย่างซาบซึ้งนั้น มันซัดลงอย่างไรและเพียงไร, และยิ่งจินตนาการเข้า มันจะเปลี่ยนไปอย่างไร, หรือว่าเมื่ออนุสาวรีย์นั้นกร่อนไปตามกาลเวลา (เช่นพระพุทธรูปหักเคลื่อนไปตามที่ต่าง ๆ) เราจะมีความรู้สึกอย่างไร เพราะยากที่ใครจะยอมเชื่อได้ว่าอนุสาวรีย์ของบุคคลนั้นทำได้เหมือนตัวจริง เพราะไม่มีใครเคยเห็นท่าน ในบรรดาคนที่มิชีวิตอยู่ ต้องเดาต้องสันนิษฐาน ดังนั้นจึงเกิดความลังเลขึ้นในใจของผู้เห็นทุกราวที่เห็น ความลังเลนั้นเอง ย่อมจะบั่นทอนความรู้สึกประทับใจอย่างซาบซึ้งในตอนที่เรา ยังไม่ได้ทำรูปเหมือนของท่านขึ้นมา ทีนี้เราขยับใกล้เข้ามาถึงรูปถ่ายที่เหมือนจริง ๆ ของคนจริง ๆ ของใครคนหนึ่ง ที่เราเคยประทับใจในคุณธรรมของเขา ในขณะที่เรายังไม่เคยเห็นรูปถ่ายของเขา, รูปถ่ายที่เราได้รับมานั้น จะทำลายความรู้สึกบางอย่างแทบสิ้นเชิง ในทางความสูงหรือศักดิ์สิทธิ์ชนิดที่บรรยายเป็นตัวหนังสือหรือคำพูดไม่ได้, แม้ว่าจะได้ทำให้เกิดความรู้สึกอย่างอื่นขึ้นมา แทนอีกทางหนึ่ง มันก็ไม่มีค่าเท่ากับรู้สึกอันแรกนั้น ทีนี้ขยับใกล้เข้ามาอีกถึงตัวคนจริง ๆ, นักการเมือง หรือนักพูดบางคน ตลอดถึงครูอาจารย์ เมื่อเรายังไม่เคยเห็นตัวท่านหรือนั่งใกล้ท่าน เรา รู้สึกอย่างหนึ่ง ในทางความนิยมชมชอบ จนบรรยายไม่ได้, ครั้นเห็นตัวจริงเข้า กระทั่งเสพบกกันเข้า ความรู้สึกอันนั้นจะเปลี่ยนไปทันที ทั้งที่ท่านไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเลย เพียงแต่เราไปเห็นหมวดที่นำเกลียดของท่านเข้า หรือกลิ่นตัวที่ท่านไม่ค่อยจะอาบน้ำบ่อยเหมือนพวกเรบ้าง, ฯลฯ เราก็จะสูญเสียความรู้สึกอันแรกไปทันที ในลักษณะที่ขาดทุน ไม่ใช่เป็นกำไร, ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อเรายังไม่เคยเห็นท่านนั้น เราได้รับ "หัวใจ" ของท่าน พอเราเห็นท่าน เราก็ติดใจที่ "เปลือก" ของท่าน, และเรา

ยังไม่มีจิตใจสูงพอที่จะแทงทะลุเปลือกนั้นเข้าไป เราจึงสูญเสียกลิ่นหอม (essence) ในหัวใจของท่าน และได้ "กลิ่นเหม็น" ที่ร่างกายอันปฏิญ์ของท่านเข้ามาแทน ความหมายอันลึกซึ้งที่ฟังได้จากสัญลักษณ์อันลึกซึ้งนั้นเป็นเหมือน "กลิ่นหอม"; ส่วนลักษณะของคณาธรรมดาสามัญทั่วไปอันจะได้จากภาพเหมือนของท่านนั้น คือ "กลิ่นเหม็น" ดังนั้นบุคคลในยุคที่มีปัญญาอย่างยุคอุปนิษัตของอินเดีย จึงไม่ยอมทำรูปเคารพหรือรูปเหมือน

เราจะดูกันต่อไปอีกนิดหนึ่ง คือเมื่อรูปเคารพเช่นพระพุทธรูป เป็นต้น บุปสลายลงไป มีคอหัก แขนขาด หูแหงน จมูกงิ้น เป็นต้น เราเห็นแล้วจะรู้สึกอย่างไร น้อย่างหนึ่ง, กับเมื่อรูปสัญลักษณ์ เช่น แท่นว่าง รูปธรรมจักร หรือรอยพระบาท เป็นต้น แตกหักแหงนหรือกระจัดกระจายไป เราจะรู้สึกเหมือนกันกับที่เห็นพระพุทธรูปบุปสลายนั้นหรือไม่ โดยที่แท่นย่อมต่างกันลิบลับ คือสัญลักษณ์ที่แตกหักนั้น ยังมีความศักดิ์สิทธิ์และความหมายอันให้ความรู้สึกแก่จิตใจอยู่เท่าเดิม ส่วนรูปเคารพนั้นให้ความทุเรศ ให้ความบั่นป่วนรวนเรแก่จิตใจ ถ้าหักออกในส่วนที่ทำให้ดูน่าเกลียด เราก็จะรู้สึกเกลียดดังนี้ เป็นต้น, ดังนั้น คนที่ฉลาดในด้านจิตใจ จึงพากันไม่นิยมทำรูปเคารพ และห้ามการทำรูปเคารพมาแล้วตั้ง 3,000 กว่าปี เพิ่งจะมาถอยหลังเข้าคลองกันอีกเมื่อยุคหลังนี้

ที่นี้ ในระดับสูงสุด คือการทำสัญลักษณ์นั้น ถ้าทำเป็นภาพอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นรูปหรือแบบขึ้นมา ก็ต้องเผชิญกับความขำระตเป็นธรรมดา ดังนั้นคนที่ฉลาดที่สุดจึงใช้ "ความว่าง" เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์ เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่รู้จักขำระตหรือเปลี่ยนแปลงได้แม้แต่ชนิดเดียว นับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ยอดสุดของสัญลักษณ์ทั้งหลาย เมื่อไม่มีอะไรจะกระทบกระทั่งต่อ "ความว่าง" ได้ฉันใด ก็ย่อมไม่มีอะไรที่จะกระทบกระทั่งพระภควันพระองค์จริง อันเป็นอนันตกาลได้ฉันนั้น ดังนั้นพุทธบริษัทในอินเดีย สมัย พ.ศ. 300-600 จึงไม่ยอมทำรูปเคารพแก่พระพุทธรองค์, แต่ได้ทำสัญลักษณ์ในขั้นที่ฉลาดที่สุด คือความว่างแทน

เมื่อพูดถึงความเคารพหรือไม่เคารพ เราก็ทราบกันอยู่ทั่วไปแล้วว่า เมื่อเราเคารพผู้ใด เราไม่บังอาจแม้แต่จะเรียกชื่อท่าน เราต้องเลี่ยงไปหาคำอย่างอื่นแทน ซึ่งไม่ใช่ชื่อตัวของท่าน, ในทำนองเดียวกันนี้ การที่เราจะไปปั้นหรือแกะสลักหน้าตาหัวหูของท่าน หรือใช้คนงานผู้หญิงขึ้นเหยียบเพื่อตบุงตบไบหรือเหล็กสกัดตกแต่งรูปปั้นของท่าน ย่อมจะมีความหมายยิ่งไปกว่าการเรียกชื่อตัวของท่าน เราควรที่จะเลี่ยงไปหาสัญลักษณ์หรือการทำอย่างอื่นแทน หรือไม่ทำอะไรเสียเลย ย่อมจะเป็นความเคารพกว่า, ด้วยเหตุนี้ชนชาติฮิบรู เมื่อสามพันปีมาแล้ว ก็ไม่ยอมทำรูปเคารพ, กระทั่งยุคอุปนิษัตในอินเดียก็ไม่ยอมทำรูปเคารพที่เป็นภาพเหมือนหรือรูปคน ยิ่งไปแกะสลักให้สวยเข้าเท่าไร ก็จะเป็นองค์ปลอมเข้าเท่านั้น, ยิ่งทำให้เหมือนเข้าเท่าไร ก็ยิ่งต้องเดามากเข้าเท่านั้น, ยิ่งเดามากก็ยิ่งเป็นองค์ปลอมมากเข้าเท่านั้น, จึงสู้ให้เป็นองค์จริงอยู่ที่ตัวคุณธรรมของท่านไม่ได้ จะไม่ถูกเปลือก และได้รับ "กลิ่นเหม็น". ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม รับช่วงลัทธิไม่ยอมทำรูปเคารพมาจากศาสนายิวของชาวฮิบรู มาถือกันอย่างเคร่งครัด แต่ไม่เท่าไรศาสนาคริสต์นิกายก็ละทิ้งอุดมคติอันนี้เสีย ไปนิยมทำภาพพระเจ้า ภาพพระเยซู และแม่พระขึ้นมาใหม่ กลายเป็นมีรูปเคารพไป แทนที่จะมีแต่ทางเขนอันเป็นสัญลักษณ์ที่ประเสริฐอยู่แล้ว; คงอยู่แต่ศาสนาอิสลามเท่านั้นในโลกนี้ ซึ่งยังคงชื่อตรงต่ออุดมคติขื่อนี้ได้ โดยไม่ยอมทำหรือมีรูปเคารพชนิดไหนหมด, สมมติว่าถ้า

พระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมาเห็นในเวลานี้ ก็คงจะทรงชมเชยอิสลามมิกชนในข้อนี้ พร้อมกับทรงสั่งพระเศียรต่อพุทธศาสนิกชน พวกที่ทำรูปของพระองค์ขึ้นมาวางขายตามทางเท้าริมถนนมีปริมาณปีป ๑ ถึง ๑ ลัง ๑ นั้นทีเดียว. ด้วยเหตุที่การทำรูปเหมือน ไม่เป็นการแสดงความเคารพต่อท่านเจ้าของรูปนั่นเอง พุทธบริษัทในยุค พ.ศ. 300-600 จึงไม่ยอมทำโดยประการทั้งปวง, แล้วมาดกตื้นกัน ในสมัยทำพระพิมพ์และพระเครื่อง ซึ่งเป็นการแสดงความเขลาและความขลาดออกมาจนกระทั่งถึงที่สุดก็ไม่ว่าจะไปทางไหนกัน จึงจะเข้าถึงพระพุทธรูปองค์จริง ซึ่งเรียกว่าพระภาควันตลอดมาในที่นี่.

แม้พระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่หายากในเวลานี้เท่าที่มีอยู่ในโลกนี้ ในประเทศอัฟกานิสถาน อินเดียทุกภาคและทุกยุค ลังกา ธิเบต มองโกเลีย จีน ญี่ปุ่น เขมร ลาว ไทย กระทั่งอินโดนีเซียเป็นที่สุดนั้น มีกันประเทศละหลาย ๆ แบบ เพราะหลาย ๆ ยุค และยังมีฝีมือดี ฝีมือปานกลาง และฝีมือเลว เป็นเหตุให้มีสารพัดอย่าง แสดงอารมณ์หรือ mood ต่าง ๆ กัน จนกระทั่งที่นาเกลียดหน้ากลัวก็มี ถ้าจะนำมารวมได้ในทีเดียว แล้วบอกให้ใครเลือกไหว้ที่ถูกต้องที่เหมือนพระองค์จริง ๆ แล้ว เขาก็จะเวียนหัวและเป็นลมตายไม่ได้ไหว้กันเท่านั้นเอง, และถ้าสมมติว่าพระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมาเห็นขุมขุมพระพุทธรูปในลักษณะเช่นนี้ด้วยพระองค์เอง ใคร ๆ ก็ต้องเชื่อว่าพระองค์จะทรงสายพระเศียร ตรีศอะไรไม่ได้ แม้แต่จะทรงระบุว่าขึ้นไหนเป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นต้น. นี่แหละคือผลสะท้อนที่เกิดขึ้นอย่างแตกต่างกัน ในระหว่างการทำรูปเคารพและการไม่ยอมทำรูปเคารพ ของพุทธบริษัทสมัยปัจจุบันกับพุทธบริษัทแห่ง พ.ศ. 300-600

สรุปความที่กล่าวมาแล้วอย่างยืดยาวนี้แล้ว ก็พอจะทำให้ผู้อ่านเรื่องนี้หยั่งทราบได้เองว่า พุทธบริษัทแห่งยุคที่ไม่ยอมทำพระพุทธรูปนั้น เขามีความรู้สึกกันอย่างไรในเรื่องนี้, และไม่มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะทำพระพุทธรูปขึ้น มิใช่ว่าเขาจะจนปัญญาหรือไร้ฝีมือในการทำพระพุทธรูปนั้น ดังเราจะเห็นได้ว่าเขาสามารถทำหินสลักอันงดงามนั้น ซึ่งยากกว่าการทำพระพุทธรูปโดยตรงเป็นไหน ๆ, หากแต่เขาต้องการจะแสดงความรู้สึกที่สูงกว่า เป็นอุดมคติกว่า เข้าถึงพระภาควันองค์จริงได้ง่ายกว่า เพราะไม่ผูกพันกับวัตถุนิยม (Materialism) แต่ประการใดนั่นเอง.

ทั้งหมดนี้เป็นการตอบปัญหาที่ว่า ทำไมจึงไม่ยอมทำพระพุทธรูปหินสลักเหล่านี้ ทั้งที่เป็นเรื่องพุทธประวัติโดยตลอด, ก่อนแต่จะจบคำนำนี้ ขอทำความเข้าใจกันบางอย่างคือ

พ.ศ. ที่อ้างถึงในคำอธิบายได้ภาพเหล่านี้ กำหนดเอาตามที่เห็นว่าเหมาะสมสำหรับคนทั่วไป ที่มีใจนักโบราณคดี เช่นกำหนดสมัยสาญจิไว้เป็น พ.ศ. 400-500 นั้น เล็งถึงส่วนใหญ่หรือที่เป็นจุดกลาง อาจจะขยายออกไปได้ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง เพราะสาญจินั้นสร้างครั้งแรกตั้งแต่สมัยอโศก พ.ศ. 200 เศษ, แล้วเสริมสร้างให้ใหญ่โตขึ้นในสมัยสูงคะ ใน พ.ศ. 300-400 และยึดเยื้อมาจนถึง พ.ศ. 500 เศษ, ดังนั้นจึงถือเอาจุดศูนย์กลางที่ พ.ศ. 400-500 ภาพบางภาพเป็นของรุ่น พ.ศ. 500 หรือ 500 เศษก็มี. สำหรับภาพการหุดนั้น มีส่วนที่จะกล่าวได้ว่า เป็นของในระยะ พ.ศ. 300-400 แท้ จะมีเศษจาก 400 ก็ไม่มากนัก ส่วนภาพแบบอมราวดีนั้น กำหนดให้ง่าย ๆ ว่า 400-700 โดยประมาณที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุดแล้ว, เพราะในตอนหลังคือ พ.ศ. 600-700 นั้น มีทำทั้งที่มี

พระพุทธรูป และไม่มีพระพุทธรูปปนเปกันไป, แต่ก็ต้องนับรวมไว้ในประเภทที่ไม่มีพระพุทธรูปนี้ด้วย.

สำหรับคำที่เรียกของบางอย่างที่มีชื่อเรียกหลายคำก็เอาแต่คำเดียว ดังเช่นหม้อปฐมนชฎะนั้น บางทีเรียกภัทรชฎะบ้าง อย่างอื่นบ้าง ในที่นี้เรียกปฐมนชฎะอย่างเดียว, จะเรียกให้ผิดกันตามรูปร่างก็เกินความจำเป็นในที่นี้, เพราะเป็นเรื่องปลีกย่อยเกินไป, จะทำให้กินเนื้อที่การอธิบายมากออกไปโดยไม่คุ้มค่า

จำนวนจุดหรือจำนวนกลีบของดอกบัว เป็นต้น ที่เข้าใจว่าเล็งถึงอะไรบางอย่างนั้น ถ้ายึดถือไปในการทำงานหรือศักดิ์สิทธิ์ก็กลายเป็นมิใช่พุทธศาสนาไปทันที, แต่ถ้ามีความมุ่งหมายจะใช้ประโยชน์ในทางสอนธรรมะ หรือเพื่อแพร่หลายอุดมคติบางอย่างแล้ว เรื่องก็จะกลายเป็นคติเชื่อโชคลางมาเป็นสัญลักษณ์ทางวิทยาศาสตร์ไป ในฐานะที่ธรรมะที่ดับทุกข์ได้โดยตรงนั้น ก็เป็นวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน, เราอาจจะดัดแปลงไสยศาสตร์หรือ superstitious ให้กลายมาเป็นวิทยาศาสตร์ได้ด้วยเหตุนี้. ทั้งนี้เพราะว่าจำนวนเลขศักดิ์สิทธิ์หรืออะไรทำงานนี้ เป็นคติโบราณในการทำงานของขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อและทำกันไปโดยไม่รู้ความหมายหรือความมุ่งหมายของสิ่งเหล่านั้น, แต่อย่าลืมนึกว่าหินสลักเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ทำโดยพุทธบริษัทที่กำลังรุ่งเรืองด้วยพุทธธรรมที่ยังใหม่หรือบริสุทธิ์อยู่ จึงไม่มีทางที่จะเป็นเรื่องราวของขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ไปได้ อย่างน้อยที่สุดก็ต้องเป็นการตัดความหมายของจำนวนเลขศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ เสียใหม่ ให้กลายมาเป็นหลักธรรมที่จำเป็นแก่มนุษย์จริง ๆ ไปเสีย, เพราะประชาชนชอบใช้หรือยึดถือจำนวนเลขศักดิ์สิทธิ์อยู่ก่อนแล้ว.

การแสดงธรรมหรือแสดงประวัติด้วยภาพนี้ มีผลลึกซึ้งกว่าการแสดงด้วยตัวหนังสือ หรือด้วยคำพูด ตรงที่จะทำให้เกิดการประทับใจลึกซึ้งกว่า, เพลิดเพลินกว่า และโดยไม่รู้สึกรัดขึงกว่า, มีการถ่ายทอดทางจิตใจได้ง่ายกว่า ถ้าหากว่าการกระทำนั้น กระทำโดยศิลปินที่ถึงขนาดจริง ๆ, ดังนั้นเราจึงควรสนใจที่จะศึกษาธรรมะด้วยภาพกันเสียบ้าง และสมมุติเล่นน้อยนี้ก็เกิดขึ้นเพื่อความมุ่งหมายอันนี้.

ในที่สุดนี้ ขอแสดงความขอบคุณแด่มิตรสหายหลายท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือในการจำลองภาพชุดนี้ที่สวนโมกขพลาราม และการถ่ายทำทุกระยะและทุกตอน จนประสบความสำเร็จตามลำดับ ๆ ตลอดถึงท่านที่ให้หยิบยืมหนังสือและรูปภาพที่หาได้โดยยากบางอย่าง, ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

โมกขพลาราม ไซยา

โมกขพลาราม ไซยา

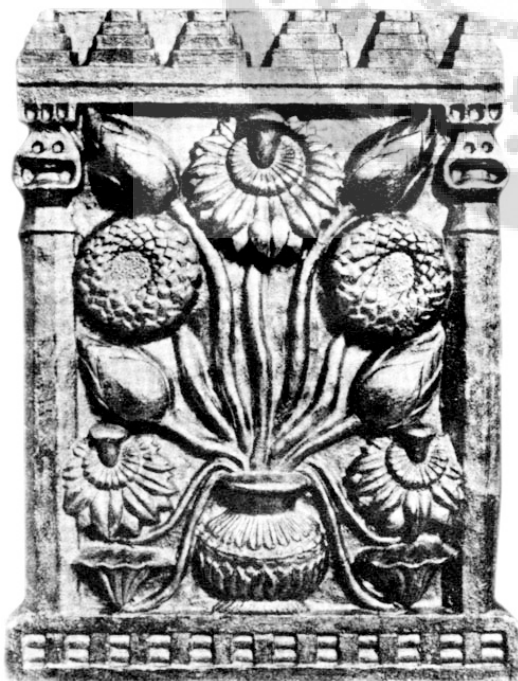
25 ธันวาคม 08

(พุทธทาสภิกขุ. 2552: คำนำ)

ตัวอย่างภาพพุทธประวัติจากหินสลัก

ภาพประกอบ 4 สัญลักษณ์การประสูติ
 ภาพบัวบาน มีรัศมีฉัพพรรณรังสีล้อมรอบ มีจำนวนกลีบและเกสร
 เป็นต้น เป็นจำนวนเลขศักดิ์สิทธิ์ (จากหินสลัก แบบการหุด สมัยสูงคะพ.ศ. 300-400)

ภาพประกอบ 5 สัญลักษณ์การประสูติ 2
 ภาพกอบัว ดอกบานเต็มที่ ในหม้อ
 ปูรณฆฏะ เต็มด้วยน้ำ ซึ่งหมายถึง
 พระธรรม, บัวหมายถึงพระองค์เอง.
 (จากหินสลัก แบบสาญจี สมัยสูงคะ
 พ.ศ.400-500)

ภาพประกอบ 6 ภาพการตรัสรู้ของพระสิทธัตถะ ในสมัยพวกเรานี้ เขียนเป็นภาพคนนั่งโคนต้นไม้ริมแม่น้ำมีอาทิตย์เวลารุ่งอรุณ, ส่วนภาพในหินสลักชิ้นแรกของโลก ได้สลักเป็นภาพดังภาพข้างบนนี้, คือบนบัลลังก์ก็มีเครื่องหมายซึ่งเรียกว่า"ตรีรัตนะ" อยู่โคนต้นไม้โพธิ์ซึ่งมีกิ่งแยกออกเป็น 3 ทางมีฉัตรกันข้างบน มีเทวดาถือมาลาขนานบสองข้างมีคนบูชาข้างละสอง รวมเป็น 4 คนมีห้าฝนดอกไม้ของทิพย์. ทั้งหมดนั้นมีความหมายอย่างหนึ่งๆโดยเฉพาะซึ่งล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ไม่ใช่ภาพเหมือน (จากหินสลัก แบบสาญจี สมัยสูงคะ พ.ศ.400-500)

ภาพประกอบ 7 ภาพปางปรินิพพาน (แสดงภาพพระพุทธรองค์ด้วยสัญลักษณ์ คือสถูปรูปบาตรคว่ำ) มีการถวายบังคมพระบรมศพ และการบรรเลงด้วยเครื่องบรรเลงรูปร่างแปลก มีบางอย่างซึ่งชาวอินเดียยอมรับว่า ในบัดนี้หาของจริงดูไม่ได้แล้ว ยังมีอยู่แต่ในภาพเช่นนี้. แถมมีภาพเทวดามีปีก ซึ่งจะตองถกกันดูว่าใหม่หรือเก่ากว่าเทวดาแบบฝรั่ง หรือใครเอาอย่างไร. (จากหินสลักแบบสาญจี สมัยสูงคะ พ.ศ.400-500)

ที่มา: พุทธทาสศึกษา. (ม.ป.ป.ก). ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก: ออนไลน์.

กำเนิดพระพุทธรูป

ศิลปกรรมทางศาสนาเป็นงานฝีมือช่างที่เกิดขึ้นมานานแล้วก่อนที่พุทธศาสนาจะเกิดขึ้น ในช่วงระหว่าง 200 ปี ภายหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าในประเทศอินเดียกลับไม่มีการสร้างรูปเคารพแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าขึ้น ... ทั้งนี้มีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะช่วงระยะเวลา นั้น บรรดาพุทธศาสนิกชนยังไม่นิยมรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบพิธีใดๆ เพราะต่างก็มุ่งเน้นไปที่การศึกษา พระธรรมโดยสันโดษ จึงยังไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องสร้างรูปเคารพขึ้นแต่อย่างใด (วิไลรัตน์ ยั่งรอด. 2552:10; อ้างอิงจาก Partapaditya Pal. 1984: 131)

หลังจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วถึง 2-3 ศตวรรษ หรือเมื่อมีการสังคายนาพระไตรปิฎกเกิดขึ้น ส่งผลให้การถ่ายทอดวิทยาการทางด้านพุทธศาสตร์มีรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป ขณะที่ดำรงมุงถ่ายทอดพุทธประวัติและชาดกต่างๆ แต่ในการถ่ายทอดหลักจริยศาสตร์กลับพบว่า ศิลปะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดที่ได้ผลกว่า พุทธศิลปะจึงได้แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว จนเกิดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ดำรงคงอยู่และสืบต่อกันมาเป็นเวลาหลายพันปีกระทั่งถึงในปัจจุบัน ในยุคที่พุทธศาสนารุ่งเรือง วัดนอกจากจะเป็นแหล่งรวมสรรพวิชาแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการสอนจริยธรรมให้แก่ผู้คนผ่านงานพุทธศิลป์ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญ อาทิเช่น จิตรกรรมฝาผนัง รูปแกะสลัก วรรณคดีและศิลปะอื่น ๆ หากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี อาจถือได้ว่าวัดในพุทธศาสนาเป็นต้นกำเนิดศิลปะวิทยาการแห่งโลกตะวันออกและเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก (พระ วิไลโกทะ อริยะเทวะ. 2551: ออนไลน์)

ราวพุทธศตวรรษที่ 3 จึงพบว่าเริ่มมีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นโดยนักวิชาการพบว่าผลงานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด คือภาพสลักพุทธประวัติในช่วงสมัยที่เรียกว่า ศิลปะอินเดียโบราณได้แก่ภาพสลักหินประดับอยู่ที่รั้วรอบมหาสถูปสาญจีและถ้ำหุบในรัฐมัธยประเทศ ศิลปะอินเดียโบราณมีลักษณะโดดเด่นอยู่อย่างหนึ่ง คือการไม่สร้างภาพพระพุทธรูปเจ้าในรูปมนุษย์ แต่จะใช้รูปสิ่งของหรือรูปภาพอื่นๆ มาเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้า (ดูในตารางที่ 1)

ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 6 ช่างอินเดียโบราณในแคว้นคันธาระ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ได้ริเริ่มสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้าในรูปร่างมนุษย์หรือ “พระพุทธรูปเจ้า” ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยได้รับอิทธิพลในด้านรูปแบบมาจากศิลปะกรีก-โรมัน การริเริ่มทำพระพุทธรูปนี้ยังส่งอิทธิพลไปสู่การทำภาพพุทธประวัติตอนต่างๆ ซึ่งแต่เดิมเคยแทนด้วยสัญลักษณ์ ก็ได้ค่อยๆปรับเปลี่ยนมาทำรูปพระพุทธรูปเจ้าในรูปร่างมนุษย์ตามไปด้วย (วิไลรัตน์ ยั่งรอด. 2552: 10)

ครั้นเมื่อกระแสการสร้างพระพุทธรูปได้แพร่หลายไปทั่วอินเดีย คณะสงฆ์บางนิกายที่เคยปฏิเสธการบูชารูปเคารพ จึงต้องคล้อยตามกระแสนิยมนี้ส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบพระพุทธรูปขึ้นเรื่อยๆ บางแห่งก็ผสมผสานเข้ากับคติในท้องถิ่น เช่นศิลปะอมราวดีทางภาคใต้ของอินเดีย ได้สร้างพระพุทธรูปนาคปรกขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีลัทธิบูชานาค (วิไลรัตน์ ยั่งรอด, 2552: 13; อ้างอิงจาก ผาสุข อินทราวุธ. 2548. สุวรรณภูมิ: จากหลักฐานด้านโบราณคดี หน้า 159

ตาราง 1 สัญลักษณ์ที่สื่อความหมายทางพุทธศาสนา
ที่มา: วิไลรัตน์ ยंत्रรอด. (2552). *คู่มือพุทธประวัติ*. หน้า 30

ภาพ	สื่อถึง	เนื่องจาก
ดอกบัว	การประสูติ	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ แม้กำเนิดขึ้นจากโคลนตม แต่กลับผลิตดอกที่งดงาม
สถูป	การปรินิพพาน	มีความนิยมสร้างสถูปเป็นอนุสรณ์แก่ผู้วายชนม์ที่มีความสำคัญ
เสาด้านไม้	พระพุทธเจ้า	เป็นสัญลักษณ์การเชื่อมโยงโลกและสวรรค์
รอยเท้า	พระพุทธเจ้า	เป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลและการก้าว่างของเทพเจ้า
จักร	การแสดงธรรม	หมายถึงพระอาทิตย์ เทพเจ้าที่มีความสำคัญในคติโบราณ

หลังจากนั้นจึงได้มีการปรับเปลี่ยนให้ภาคมาเป็นผู้คุ้มครองพระพุทธเจ้าจนต่อมาเมื่อพุทธศาสนาได้เผยแผ่ออกไปตามดินแดนต่างๆ อย่างกว้างขวาง ก็ส่งผลให้งานพุทธศิลป์ถูกเผยแพร่ตามไปด้วย โดยเข้าไปผสมผสานกับศิลปะของท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนาสร้างสรรค์กลายเป็นรูปแบบเฉพาะที่ท้องถิ่น รวมทั้งยังมีการเพิ่มเติมหรือเน้นความสำคัญของพุทธประวัติบางตอนแตกต่างกันออกไปตามความนิยมของตนด้วย ภาพพุทธประวัติในท้องถิ่นต่างๆ จึงมีเนื้อหาทางสังคมและวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น สอดแทรกเข้าไปอยู่เสมอ แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือเครื่องแต่งกาย และรูปร่างหน้าตาของบุคคลที่แตกต่างกัน กล่าวได้ว่า งานพุทธศิลป์เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงบางอย่างในพุทธศาสนา นั่นคือ ประการแรก เป็นสัญญาณบอกให้รู้ว่า งานศิลปะเริ่มกลายเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเรื่องราวพุทธประวัติอีกทางหนึ่งนอกเหนือไปจากการถ่ายทอดแบบเดิม ซึ่งนิยมใช้การบอกเล่าปากต่อปาก (มุขปาฐะ) ประการต่อมาคือ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับพระพุทธศาสนาที่ขยายไปในวงกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากรวณะกษัตริย์ ซึ่งมีกำลังทรัพย์สามารถอุปถัมภ์งานพุทธศิลป์ให้เจริญขึ้นได้ นอกจากนี้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่นิยมศึกษาพระธรรมกันแบบสันโดษ มาเป็นการร่วมชุมนุมมีกิจกรรมร่วมกันหรือมีการจาริกแสวงบุญ ซึ่งจะต้องมีการทำพิธีบูชารูปเคารพ รวมถึงใช้ภาพพุทธประวัติเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ร่วมกันด้วย (วิไลรัตน์ ยंत्रรอด. 2552: 13)

พุทธศิลป์ในประเทศไทย

ความหมายของคำว่าพุทธศิลป์ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้อธิบายความหมายไว้ว่า พุทธเจดีย์ น. เจดีย์เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี 4 ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ รศ.สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และ

สถาปัตยกรรมในลัทธิมหายาน และเถรวาท พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เจดียที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดียเกี่ยวกับพระพุทธรูป 4 อย่างคือ 1. ธาตุเจดีย บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 2. บริโภคเจดีย คือสิ่งหรือสถานที่พระพุทธรูปเจ้าเคยทรงใช้สอย 3. ธรรมเจดีย บรรจุพระธรรม คือพุทธรูป 4. อุทเทสิกเจดีย คือ พระพุทธรูป; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและเป็นที่ยอมรับของสังคม เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงอธิบายพุทธรูปมีเนื้อความว่า ในสมัยนั้นพุทธรูปรับนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดียในพระพุทธศาสนาจึงมี 4 ประเภท คือ ธาตุเจดีย บริโภคเจดีย ธรรมเจดีย และอุทเทสิกเจดีย เกิดในภายหลัง พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ ท่านได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับพุทธรูปมีเนื้อความสรุปได้ว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการศึกษาที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุศิลปะของชาวพุทธกลายเป็นเรื่องโบสถ์เจดียและพระพุทธรูปสวยๆ คำว่า พุทธศิลป์ มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาศาสตร์ใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่าพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของพิเศษแบบชนชาติไทยศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็ภาพถ่ายเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งเป็นศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธ-ศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปะหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรม ด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธรูป

นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ศิลป์ให้ความสำคัญกับพุทธรูป หรือ ศิลปะของพระพุทธรูปในสมัยต่าง ๆ ว่าเป็นสิ่งบ่งบอกอารยธรรมและสะท้อนวัฒนธรรม สังคมการปกครอง และคติความเชื่อในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี พุทธศิลป์ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันได้จำแนกตามยุคสมัยต่าง ๆ ดังนี้ ศิลปะยุคทวารวดี พบที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ศิลปะยุคศรีวิชัย พบที่บริเวณภาคใต้ ศิลปะยุคลพบุรี พบที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ศิลปะยุคเชียงแสน-ล้านนา พบบริเวณภาคเหนือตอนบน ศิลปะยุคสุโขทัย พบที่บริเวณภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางตอนบน ศิลปะยุคอู่ทอง พบที่บริเวณภาคกลาง ศิลปะยุคอยุธยา พบที่บริเวณภาคกลาง ศิลปะยุครัตนโกสินทร์ พบที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ในทางโบราณคดีแล้ว มีคำกล่าวกันว่าพระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทย หากต่างยุคกันแล้ว พุทธลักษณะจะเป็นตัวบอกถึงยุคได้ หรือแม้แต่หน้าตา จะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางโบราณคดีเพียงเห็นหน้าพระพุทธรูปก็บอกถึงยุคได้แล้ว บางยุคพระพุทธรูปจะมีหน้าตาอวบอ้อม เนื่องจากคนยุคนั้นบ้านเรือน

สงบสุข บางยุคหน้าตาตุตัน เนื่องจากอยู่ในยุคแผ่กระจายอำนาจ หรือบางยุคพระพุทธรูปหน้าตาผอมเรียว เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม

ศ. ดร. สันติ เล็กสุขุม ได้กล่าวว่าศิลปะและงานช่างของไทย มีความเป็นมาเช่นเดียวกับดินแดนอื่นในเอเชียอาคเนย์ คือ ได้รับวัฒนธรรมศาสนาอันมีปอเกิดในประเทศอินเดีย ซึ่งได้ก่อให้เกิดระบบกษัตริย์ มีพัฒนาการด้านระบบระเบียบการปกครอง เชื่อมโยงเครือข่ายแคว้นแคว้นโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน และด้วยพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ได้ก่อให้เกิดงานช่างในศาสนา โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 และตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา (สันติ เล็กสุขุม. 2544ข: งานช่างในศาสนา) ซึ่งคำกล่าวของ ศ.ดร. สันติ เล็กสุขุม มีความสอดคล้องกับ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุลที่กล่าวว่า ศิลปะที่พบในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 สมัยกว้างได้แก่ ศิลปะโบราณก่อนที่ชนชาติไทยจะรวมตัวกันเป็นอาณาจักรและมีการปกครองแบบนครรัฐ และศิลปะสยามของชนชาติไทย สมัยแรกแบ่งออกเป็น ศิลปะทวารวดี เทวรูปรุ่นเก่า ศิลปะศรีวิชัย และศิลปะลพบุรี สมัยหลังแบ่งออกเป็น ศิลปะเชียงแสน ศิลปะสุโขทัย ศิลปะอู่ทอง ศิลปะอยุธยา และศิลปะรัตนโกสินทร์ (สุภัทรดิศ. 2522: 1)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ศิลปะที่เกิดขึ้นในประเทศไทยได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมาจากประเทศอินเดีย ต่อมาได้ถูกพัฒนาให้เป็นงานศิลปะแบบประจำชาติไทยด้วยเทคนิคและความชำนาญเชิงช่าง โดยในอดีตผู้ที่ผลิตผลงานออกมาจะถูกเรียกว่าช่างและผลงานที่ทำออกมาก็จะถูกเรียกว่างานช่าง เช่น งานช่างไม้ หรืองานช่างสิบหมู่ ต่อมาในภายหลังไทยได้รับอิทธิพลด้านภาษาจากตะวันตกจึงเปลี่ยนจากคำว่า “ช่าง” เป็นคำว่า “ศิลปะ” ที่มาจากคำว่า “Art” ในภาษาอังกฤษ งานช่างหรืองานศิลปะไทยในอดีตมีหน้าที่เพียงรับใช้ศาสนา คือทำหน้าที่เป็นสื่อเพื่อเผยแผ่ความเชื่อ จากอำนาจของเจ้าผู้ครองนครนั้นๆ และงานช่างหรือศิลปะในประเทศ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ยุค คือ

1. ศิลปะโบราณ: ก่อนอาณาจักรของชนชาติไทย

1. ศิลปะทวารวดี
2. ศิลปะศรีวิชัย
3. ศิลปะลพบุรี

2. ศิลปะสยาม: ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

4. ศิลปะเชียงแสน
5. ศิลปะสุโขทัย
6. ศิลปะอู่ทอง
7. ศิลปะอยุธยา
8. ศิลปะรัตนโกสินทร์

1. ศิลปะโบราณ: ก่อนอาณาจักรของชนชาติไทย

พุทธศิลป์ยุคทวารวดี Dvaravati Art

ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ถือเป็นยุคต้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย นิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยสำริด (Bronz) หรือหินทรายปางเทศนา นั่งห้อยพระบาท และที่สำคัญคือนิยมสร้างรูปสัญลักษณ์ตัวแทน เช่น ธรรมจักรกับกวางหมอบศิลา

ภาพประกอบ 8 ธรรมจักรกับกวางหมอบศิลา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งสังเกตได้ว่าในสมัยนั้นยังมีการใช้สัญลักษณ์แทนความหมายในพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งในสมัยหลังจากนี้ก็ไม่ปรากฏการสร้างรูปธรรมจักรกับกวางหมอบศิลาอีกเลย

พุทธศิลป์ยุคศรีวิชัย Srivijaya Art

มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 อยู่ทางภาคใต้ ของไทย บริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน นิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธรูป เนื่องจากสร้างตาม ลัทธิมหายาน

ภาพประกอบ 9 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำริด สูง 63 ซม. พบที่วัดพระบรมธาตุไชยา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14-15 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร การสร้างพระโพธิสัตว์ได้รับอิทธิพลมาจาก พุทธศาสนานิกายมหายาน

พุทธศิลป์ยุคลพบุรี Lopburi Art

ศิลปะของยุคนี้จะมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างจากสำริด (Bronze) หรือหินทราย เป็นต้น พระพุทธรูปแบบลพบุรีคือ พระพักตร์สั้นออกเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีพระเนตรโปน พระโอษฐ์แบะกว้าง พระเกตุมาลาทำเป็นกลีบบัวซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ องค์ พระนาสิกใหญ่ ขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระพระกรรณยาวย้อยลงมาและมีกมลประดับด้วยเสมอเนียมสร้างพระพุทธรูปขนาดปรก

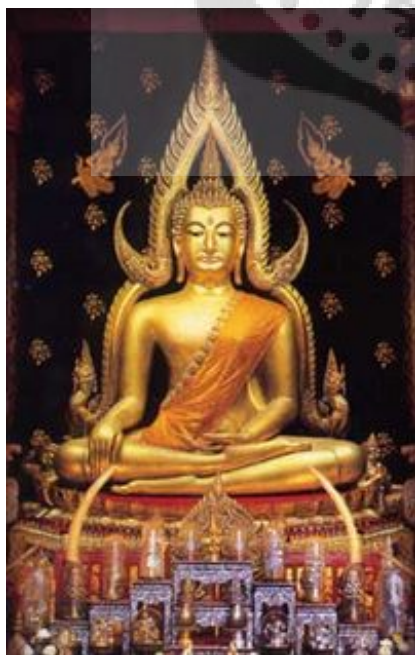
2. ศิลปะสยาม: ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

พุทธศิลป์ยุคเชียงแสน-ล้านนา Chiang Saen-Lanna Art

ศิลปะในยุคนี้อยู่อยู่ทางตอนเหนือของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 16-21 พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างจากสำริด สำหรับพระพุทธรูปในยุคนี้ที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน เช่น พระพุทธสิหิงค์

พุทธศิลป์ยุคสุโขทัย Sukhthai Art

ศิลปะในยุคนี้พวกเราในยุคนี้จะเริ่มจะคุ้นเคยกันอย่างมาก จะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นศิลปะยุคสูงสุดในคุณค่าความงามของศิลปะไทย พัฒนาการทางศิลปะตั้งแต่ขอมลพบุรี ผสมผสานศิลปะลังกาและศรีวิชัยทางใต้มาเป็นศิลปะสุโขทัยแท้พระพุทธรูปของยุคนี้ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก คือ พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก หรือ หลวงพ่อทองคำ วัดสุโขทัยไตรมิตร กรุงเทพมหานคร

ภาพประกอบ 10 พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก ในสมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระขนาดใหญ่ แนวคิดในการสร้างพระเปลี่ยนไป คือสร้างพระพุทธรูปจากคติเรื่องลักษณะของมหาบุรุษ สำหรับเรื่องพุทธประวัติจะพบได้เฉพาะผนังวิหาร ที่ทำจากปูนปั้นและ ภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังแบบสีเอกรงค์เท่านั้น ซึ่งรูปแบบดังกล่าวส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน

พุทธศิลป์ยุคอุทอง U-Thong Art

ศิลปะในยุคนี้จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-20 พระพุทธรูปนิยมสร้างมาจากสำริด (Bronze)

พุทธศิลป์ยุคอยุธยา Ayutthaya Art

พุทธศิลป์ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูมากที่สุด เนื่องจาก อยุธยามีอายุยาวนานถึง 417 ปี ดังนั้นจึงมีการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ยุคนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-24 ศิลปะอยุธยาแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือศิลปะอยุธยาตอนต้น ศิลปะอยุธยาตอนกลาง และ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย

พุทธศิลป์ยุครัตนโกสินทร์ Rattanakosin Art

ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคปัจจุบัน ถือว่าศิลปะที่เกิดขึ้นจะมีอายุเริ่มที่พุทธศตวรรษที่ 25 พระพุทธรูปนิยมสร้างกันด้วยเนื้อหาลาย ๑ อย่าง เช่น เงินทองคำ สำริด หรือชินเป็นต้น ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาแนวความคิดในเชิงเหตุผล สืบเนื่องจากวิทยาการตะวันตก ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากโบราณหลายอย่าง เช่น ลักษณะอุดมคติของมหาบุรุษในการสร้างพระพุทธรูปกลายเป็นสรีระของมนุษย์ธรรมดา กล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธรูปในทัศนะสมจริง หรือคล้ายมนุษย์จริง และภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นภาพเขียนฝีมือขรัวอินโข่ง จิตรกรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนขึ้นเพื่อเป็นปริศนาเนื่องด้วยคุณของพระรัตนตรัย 3 ประการ มีทั้งหมด 16 ตอน

ภาพประกอบ 11 ปริศนาธรรม ตอนที่ 15 เป็นรูปดอกบัวใหญ่ บานเต็มอยู่ที่กลางสระ มีหมู่ผึ้งกำลังเข้าบริโภครสหวานที่เกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น และมีหมู่ชนยืนชมอยู่ที่ริมสระ ที่นี้มีความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งดอกบัวอันบานแล้ว พระธรรมเปรียบดั่งรสหวานเกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น พระสงฆ์ผู้เข้าไปบริโภคพระธรรมเปรียบดั่งหมู่ผึ้งอันเข้าไปบริโภครสหวานนั้น (สำนักพระราชพิธีการ. 2528: 31)

ลักษณะที่ขรรวอินโขงเขียนเป็นภาพฝรั่งที่เป็นตัวละครในการแสดงปรีชาธรรม ซึ่งงานเขียนชุดนี้นับว่าเป็นงานพุทธศิลป์แบบร่วมสมัยยุคแรกที่มีการเผยแพร่ในสังคมไทยก่อนที่ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ และศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี จะมาสร้างแนวทางการเรียนรู้งานช่างตามทฤษฎี และวิธีการตะวันตกอย่างเป็นระบบในสถาบันการศึกษาจนพัฒนาเป็นการสร้างสรรค์ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย

พุทธศิลป์สมัยใหม่

อำนาจ เย็นสบาย กล่าวไว้ในวงการศิลปะทุกวันนี้ ศิลปกรรมแนวประเพณีร่วมสมัย ถือได้ว่าเป็นช่วงที่กำลังได้รับความสนใจจากกลุ่มศิลปินผู้สร้างสรรค์ และจากผู้ดูโดยทั่วไป การได้รับความสนใจหรือเกิดความตื่นตัว โดยเฉพาะในกลุ่มของศิลปินนั้น หากพิจารณาอย่างกว้าง ๆ ย่อมมีมูลเหตุมาจากหลายกรณี เช่น สำนึกในการค้นหาความเป็นตัวของตัวเอง (อันเป็นผลกระทบมาจากขบวนการแสวงหาบางกลุ่มในสังคม) แรงจูงใจจากวงการธุรกิจระดับธนาคารที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการประกวดแข่งขัน รากฐานความคิดที่ต้องการอนุรักษ์และพัฒนา ความรักและความรู้สึกท้าทายต่อการเป็นผู้คิดศิลปะแนวประเพณีเพื่อเป็นตัวแทนแห่งยุคสมัย ฯลฯ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นก็มิได้หมายความว่า ศิลปินทุกคนที่สนใจตื่นตัวจะต้องขึ้นอยู่กับเหตุผลดังกล่าวเสมอไปทุกคน อย่างไรก็ตาม เมื่อใดที่เราพูดถึงศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัยผลงานศิลปะแนวหนึ่งที่ปรากฏอยู่และมีการพูดถึงกันอยู่เสมอก็คือ “พุทธศิลป์” แน่แน่นอน เมื่อเราพูดถึงพุทธศิลป์ตามความเข้าใจแบบทั่วไปคำตอบที่คล้ายคลึงกันก็คือ งานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมได้แก่สถาปัตยกรรมโบสถ์วิหารวัดวาอาราม ประติมากรรมพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือปรีชาธรรม ฯลฯ นั่นเป็นความเข้าใจที่เข้าใจกัน และถ้าพูดถึงพุทธศิลป์ในแง่ร่วมสมัยปัจจุบัน ความเข้าใจของคนทั่วไปก็คือ ผลงานการสร้างสรรค์ที่ศิลปินได้พัฒนาขอบเขตของเรื่องราว รูปแบบ การแสดงออก ตลอดจนเทคนิควิธีการขึ้นมาใหม่ ซึ่งถ้าเราจะสรุปอย่างหยาบ ๆ ในด้านเรื่องราว มีความสมจริงตามที่ตามองเห็นมากขึ้น ให้เสรีภาพในการคิดจินตนาการนอกกรอบความคิดดั้งเดิม ส่วนรูปแบบการแสดงออก เทคนิควิธีการ ศิลปินจำนวนไม่น้อยอาศัยวิทยาการบางอย่าง แนวคิดบางอย่างจากซีกโลกตะวันตกมาพัฒนาปรับปรุงผลงานของตน เช่น ผลงานบางชิ้นของถวัลย์ ดัชนี, วรฤทธิ์ ฤทธาคณี, สุรสิทธิ์ เสาวคง, ปรีชา เกาทอง, สมหมาย พันธุ์บ้านแหลม, ดำรง วงศ์อุปราช และ กิลเบิร์ต ลอย ฯลฯ

แม้ศิลปินบางท่านอาจจะปฏิเสธ โดยถือว่าผลงานของตนเป็นงานต้นฉบับชนิดปลอดอิทธิพลใดๆ ศิลปินก็มีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธได้โดยสมบูรณ์ แต่ในสายตาของคนอีกกลุ่มหนึ่ง มิได้ถือว่าวิทยาการเป็นเรื่องของความเลวร้าย เป็นเรื่องของการทำลายคุณค่า ต่อเมื่อนำวิทยาการซึ่งถ่ายทอดกันได้ตามลักษณะสังคมเปิดมาประกอบงานสร้างสรรค์แล้ว ตัวผลงานศิลปะอันเป็นผลรวมของหลายสิ่งหลายอย่างส่งผลกระทบต่อผู้ดูในแง่ของความรู้สึกนึกคิดในแง่ของความงดงาม หรือในแง่ของการส่งเสริมความเป็นมนุษย์ ฯลฯ มากน้อยเพียงใดต่างหาก ถึงกระนั้น แนวทางพุทธศิลป์ที่

ศิลปินนำมาสร้าง และจัดอยู่ในกลุ่มศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัยก็ยังมีกลุ่มความคิดอีกกลุ่มหนึ่งตั้งข้อสงสัยเอาไว้ เขาสงสัยว่า พุทธศิลป์ร่วมสมัยมีความหมายเพียงความเข้าใจแบบที่กล่าวตามข้างต้นเท่านั้นหรือ แตกต่างไปจากนั้นไม่ถือว่าเป็นงานพุทธศิลป์หรือ งานพุทธศิลป์จำเป็นด้วยหรือที่จะต้องอยู่ในกรอบของวัด พระพุทธรูป ภาพ พุทธประวัติ จริยวัตรของภิกษุสงฆ์ พิธีกรรมทางศาสนา สัญลักษณ์ของอดีตที่นำมาจัดองค์ประกอบใหม่ ฯลฯ แล้วผลงานบางชิ้นอย่างผลงานภาพพิมพ์ชื่อ "สังฆาร" ของสันต์ สารานบริรักษ์ ประติมากรรมชื่อ "ปลายวิถีแห่งชีวิต" ของสิทธิเดช แสงหิรัญ ประติมากรรมชื่อ "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" ของ นนทิวรรณ จันทนะพะลิน จิตรกรรมชื่อ "ไปไม่ลืม" ของวิเชียร วงศ์สกุลลักษณ์ ฯลฯ ซึ่งมองไม่เห็นวัด ไม่เห็นพระ ไม่เห็นพิธีกรรม ไม่เห็นพุทธประวัติ เหล่านี้จะเป็นพุทธศิลป์ร่วมสมัยได้หรือไม่ น่าจะดี คือคำตอบของคนกลุ่มความคิดที่ตั้งข้อสงสัย เหตุผลของเขาก็คือ พุทธศิลป์ความหมายของเขา เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับผู้ตื่นแล้ว โดยตีความผ่านพุทธธรรม และพุทธธรรมอันเป็นหนังสือเล่มสำคัญของพระราชวรมุณี ได้แยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ กับจริยธรรมหรือการรู้จักกฎธรรมชาติ แล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีกนัยหนึ่งเป็นความรู้ในการประยุกต์สัจธรรม กล่าวกันเฉพาะสัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องทันสมัยตลอดกาล พระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นในไตรลักษณ์ว่าด้วยหลักอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา เพียงหลักอนิจจตา หรือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ผลงานศิลปะของสันต์ ของนนทิวรรณ ของวิเชียร ตามที่กล่าวมาก็พูดได้ว่า ศิลปินสร้างงานโดยอาศัยรากฐานความคิดดังกล่าว เหล่านี้คือการตีความพุทธศิลป์โดยอิงหลักพุทธธรรมที่แตกต่างไปจากเดิม และเป็นเรื่องนำมาซึ่งการถกเถียงในหมู่นักศิลปะผู้ใฝ่รู้ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การตีความพุทธศิลป์ที่แตกต่างกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ระหว่างปัจจุบันกับปัจจุบัน ซึ่งมีอยู่หลายกลุ่มความคิดนั้น จำเป็นที่เราจะต้องแยกส่วนที่เป็นการตีความออกจากส่วนที่เป็นความงาม เพราะความงามอันเป็นความสามารถชัดเจนของศิลปินในการสร้างสรรค์ศิลปะย่อมปรากฏตัวขึ้นได้ในผลงานศิลปะทุกกลุ่มที่ตีความแตกต่างกัน นั่นก็หมายความว่า ไม่ว่าศิลปินจะสะท้อนสัจธรรม หรือตรงข้ามกับสัจธรรม ย่อมไม่ใช่เงื่อนไขชี้ขาดว่าศิลปินจะสะท้อนด้านใดออกมาในผลงาน

ทุกวันนี้ มีศิลปินจำนวนมากไม่น้อยในบ้านเมืองของเรากำลังตื่นตัวให้ความสนใจต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัยกันมากขึ้น โดยมีพุทธศิลป์ในหลายความหมาย หลายความเข้าใจรวมอยู่ด้วย ตั้งแต่การตีความพุทธศิลป์เจือปนพราหมณ์ การตีความพุทธศิลป์ที่รูปแบบพิธีกรรม จริยวัตรตามให้เห็น และอีกหลายนัย จนถึงการตีความแบบเจาะลึกพุทธธรรม แล้วอาศัยวิทยาการใหม่ ๆ มาพัฒนาผลงานของตนเป็นจุดร่วมในการแสดงออกในทางศิลปะ (พุทธศิลป์คืออะไร. Online; อ้างอิงจากอำนาจ เย็นสบาย. "ตีความพุทธศิลป์ด้วยความสงสัย". สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ 31 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม 2527: 30-31)

ภาพประกอบ 12 ชื่อภาพ “ปลายวิถีแห่งชีวิต”
ศิลปิน สิทธิเดช แสงหิรัญ

ปลายวิถีแห่งชีวิต (รางวัลเกียรติคุณอันดับ 1 เหรียญทอง จากการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2493) เป็นผลงานประติมากรรม รูปแบบเหมือนจริงภาพชายชรา ตามอดที่มีร่างกายชubbผอม และเหี่ยวย่น กำลังเดินเปลือยกายคลำทางไปข้างหน้าอย่างระมัดระวัง ไบหน้าแห่งนงเขยขึ้นสู่เบื้องบน มือทั้ง 2 ข้างยกขึ้น เพื่อคลำทางและทำท่าโบกไปมาในความว่างเปล่า ส่วนขาสองข้างที่ผอมบางดูไร้ซึ่งเรียวแรงและน้ำหนักนั้น อยู่ในลักษณะค่อยๆ อย่างก้าวไปข้างหน้าอย่างช้าๆ และเต็มไปด้วยความระมัดระวัง เป็นผลงานที่ทำให้ความรู้สึก คล้ายเป็นอุทาหรณ์ที่ชี้ให้เห็นถึงความจริงที่ปรากฏ รายละเอียดเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สร้างความสะเทือนใจ และความเวทนาสงสารขึ้นในใจของผู้ที่ศนาเป็นอย่างยิ่ง

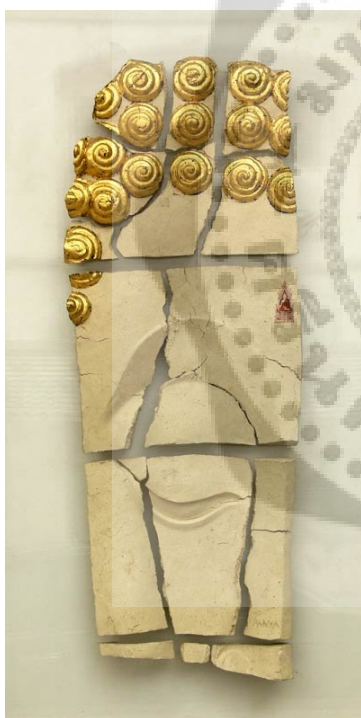

ภาพประกอบ 13 ชื่อภาพ “อัปนาสมาธิ” 2546
ศิลปิน นนทิวรรธน จันทนะผะลิน

ศิลปินได้กล่าวว่า “การสร้างสรรค้งานประติมากรรมของข้าพเจ้าแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบทางความคิด รูปแบบที่ 1 เป็นรูปแบบที่สร้างสรรค้งานจากความพอใจส่วนตัว รูปแบบที่ 2 เป็นรูปแบบที่

สร้างสรรค์จากความพอใจส่วนตัวมาสู่ความเป็นเหตุและผลที่มีความสืบเนื่องผูกพันกัน รูปแบบที่ 3 พัฒนาสู่การเน้นเนื้อหาสาระของการแสดงออก”

การสร้างสรรค์ผลงานในเนื้อหา “ความว่าง” ชุดนี้ เป็นการเริ่มต้นแนวความคิดในรูปแบบที่ 3 ที่ต้องการสื่อความหมายในสาระจากคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เป็นที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐสุดของมวลมนุษย์ในเวลาที่ข้าพเจ้าบรรยายธรรมด้วยการสร้างสรรค์โดยสื่อทางประติมากรรม ในขณะเดียวกัน ประติมากรรมที่ข้าพเจ้าสร้างสรรค์ที่สื่อความหมายในทางธรรมก็มีส่วนพัฒนาความคิดและจิตใจของข้าพเจ้าไปพร้อมๆกัน ชีวิตที่ถูกโหมกระหน่ำด้วยระลอกคลื่นแห่งอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดวันแล้ววันเล่า เมื่อเป็นผู้มีดวงตาเห็นธรรมย่อมปรารถนาแสวงหาบรรดาแห่งความหลุดพ้น มรรคแห่งความรู้ทางอารมณ์และความคิด และดำเนินไปตามเส้นทางนี้จะนำไปสู่ “ความว่าง” ซึ่งเป็นฐานสำคัญที่จะนำไปพบกับแสงสว่างแห่งปัญญาที่จะนำไปสู่ความเป็น “พุทธ” คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในที่สุด (โครงการส่งเสริมศิลปะไทย. ม.ป.ป.: ออนไลน์.)

ภาพประกอบ 14 ชื่อภาพ “Anywhere Anytime Anyhow”
ผลงานศิลปะของปัญญา วิจินธนสาร ในงานนิทรรศการ
“Anywhere Anytime Anyhow”

ชาธิป สุวรรณทองได้กล่าวถึงผลงานของ ปัญญา วิจินธนสารว่า เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในวงการศิลปะร่วมสมัยทั้งไทยและสากล เขาเป็นหนึ่งในกลุ่มศิลปินร่วมสมัยจากประเทศไทยที่ร่วมเขียนจิตรกรรมฝาผนังวัดพุทธประทีป วัดไทยในกรุงลอนดอน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นยุคแรกๆ ของการฝากผลงานจิตรกรรมไทยไว้ในต่างประเทศ

เขายังเป็นที่ยอมรับในฐานะศิลปินร่วมสมัยที่สร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมแนวไทยประเพณี และต่อยอดไปถึงการใช้รากฐานศิลปะไทยมาสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัยได้อย่างงดงาม รวมไปถึง

บทบาทของอาจารย์สอนศิลปะในคณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

อ. ปัญญา ยังได้ฝากผลงานการขึ้นสำคัญคือการออกแบบและตกแต่งภายในสนามบินสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะผลงานจิตรกรรมฝาผนังขนาดใหญ่ สูง 4 เมตร ยาว 35 เมตร บอกเล่าเรื่องราวของความ เป็นไทยในดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นผลงานที่กล่าวกันว่าหากประเมิน 'มูลค่า' คงเป็นเงินนับพันล้านบาท ผลงานของ อ.ปัญญาที่นำมาจัดแสดงใน นิทรรศการ “Anywhere Anytime Anyhow” ครั้งนี้ ถือได้ว่าเป็นการ 'กลับ' ประสบการณ์การสร้างสรรคทางศิลปะที่ยาวนาน นับย้อนไปได้ตั้งแต่วันเวลา ของการเป็นนักเรียนศิลปะจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสรรคผลงานด้วยแนวทางจิตรกรรม เทคนิคสีฝุ่น สีอะครีลิคบนผ้าใบ สีน้ำมันบนผ้าใบ ศิลปกรรมแก้ว และการประสานวัสดุเหลือใช้ต่างๆ ให้กลายมาเป็นผลงานศิลปะแบบร่วมสมัย

ในช่วงสิบปีหลังนี้ แนวทางการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะของ อ.ปัญญามักเน้นหนักไปที่ ประเด็นของการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาและพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้า ซึ่งได้กลายเป็นหลักยึดในการดำเนินชีวิตของศิลปินมาโดยตลอด จากความเชื่อที่ว่า สิ่ง สำคัญในชีวิตคนเรามีใช้การคงอยู่ของเราในปัจจุบัน หากแต่เป็นสภาวะแห่งจิตวิญญาณที่แฝงอยู่ ในกาย ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการกล่อมเกล่าให้ละเอียดอ่อน รู้ผิดรู้ชอบ และรู้ตื่นจากมายาในโลกีย์ สภาพทั้งปวง ผลงานของปัญญาในนิทรรศการ “Anywhere Anytime Anyhow” จึงคล้ายกับเป็นการ ทบทวนแนวทางการสร้างสรรค์ผลงานที่ผ่านมา อย่างมีความหลากหลายของแนวทางในการทำงาน ในแต่ละช่วงเวลา เพื่อทบทวนถึงรูปแบบทางศิลปะในอดีตก่อนจะพัฒนาไปสู่การสร้างสรรคผลงาน ชุดใหม่ ๆ ในอนาคต (ชาธิป สุวรรณทอง. 2552: ออนไลน์)

วิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดหลังสมัยใหม่ (บ้างก็เรียก กันว่า แนวคิดนอกคอก) มีพลังในการช่วยประยุกต์ใช้ธรรมะให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนไปของสังคม พุทธศิลป์ของแนวคิดหลังสมัยใหม่นี้กำลังเป็นที่สนใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะสังคมในโลกเสมือนที่ กำลังเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม บริบทของสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้พุทธศิลป์ในยุคต่าง ๆ ต้องกำกับด้วยการช่วยตีความหมาย วาทกรรมและการคิดใหม่ (Rethink) เพื่อสร้างความเข้าใจเชิง ลึกและความดื่มด่ำในพุทธศิลปะ (Buddhist Art Appreciation) ซึ่งจะช่วยให้ผู้คนเริ่มต้นสนใจค้นหา ธรรมะที่ซ่อนอยู่ภายใน นอกจากนี้วาทกรรมยังช่วยทำนุบำรุงผลงานพุทธศิลป์ให้คงอยู่ตลอดไป เพื่อ รับใช้งานด้านการสอนพุทธจริยศาสตร์ให้กับคนในสังคม ดังนั้นรูปแบบพุทธศิลป์และอำนาจในการ ประยุกต์ใช้ควรต้องมีความหลากหลาย เพื่อจุดประกายให้คนหันมาตระหนักเห็นถึงความสำคัญของ การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์ที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ (พระ วิเลโกทะ อริยะเทวะ. 2551: ออนไลน์)

7. อิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์

งานศิลปนิพนธ์เรื่องการศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ใน พระพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยได้รับอิทธิพลที่มีต่อผลการสร้างสรรค์งานศิลปะด้วยดินเผา (เซรามิกส์) อิทธิพลที่ได้รับจากงานศิลปกรรมนั้นมีที่มาจาก

- 7.1 อิทธิพลที่ได้รับจากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
- 7.2 อิทธิพลที่ได้รับจากงานศิลปกรรม
- 7.3 ศิลปินที่แสดงเนื้อหาที่เกี่ยวกับความว่าง

7.1 อิทธิพลที่ได้รับจากธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม

7.1.1 ก้อนหินตามธรรมชาติ

ภาพประกอบ 15 ก้อนหินและแหล่งน้ำตามธรรมชาติ (บ้านคลองมะเดื่อ จ.นครนายก)

7.1.2 การจัดสวนเซ็นในประเทศญี่ปุ่น

คำว่า “เซน” (Zen) มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ธยานะ” (Dhyana) และภาษาบาลีว่า “ฌาน” (Jhana) ที่แปลว่า “สมาธิ” คติแบบเซ็นเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งอิทธิพลต่อการจัดสวนหินและสวนทราย เพื่อให้เอื้อต่อการทำสมาธิ สวนเซ็นจึงเป็นสวนที่มีองค์ประกอบ (Element) น้อยมาก ซึ่งแนวคิดทางนามธรรมในการจัดสวนแบบญี่ปุ่น แสดงออกถึงความเป็นพื้นที่สงบ ความรักและเคารพในธรรมชาติ และเมื่อจิตใจสงบเราจะเห็นความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความไม่เที่ยงนั้น (ทุกขัง) ซึ่งความเป็นจริงเราไม่สามารถบังคับบัญชาได้ (อนัตตา) เมื่อเราเห็นและเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลทำให้สภาพจิตเกิดความไม่ยึดติดในสิ่งต่างๆ ที่ผ่านมา นี้แหละที่เรียกว่า “ความว่าง” อันเป็นแก่นแท้ ของพุทธศาสนา

ภาพประกอบ 16 สวนเซ็นญี่ปุ่น
ที่มา: สวนญี่ปุ่น. (2010). ออนไลน์.

สวนในที่ราบแบบแห้ง (Dry landscape gardens)

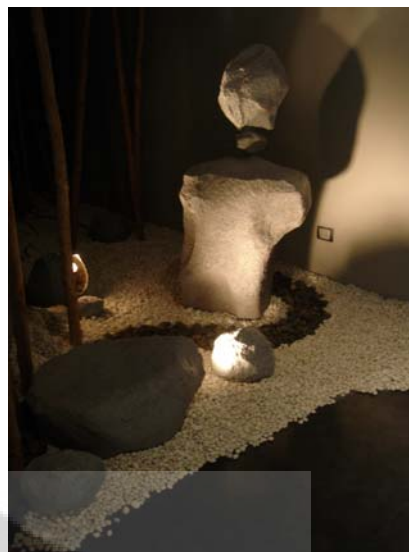
สวนชนิดนี้ สร้างตามปรัชญาของนักบวช นิกายเซน ในบริเวณลานวัดเพื่อทำสมาธิ พิจารณาความสงบทางจิต เฟื่องพิจารณารูปธรรม (สิ่งที่มีรูป) ของสรรพสิ่งที่มีชีวิต หรือสิ่งที่ไร้วิญญาณมาสู่นามธรรม (สิ่งที่ไม่มียุติ ไร้รูปร่าง) สวนแบบนี้มี พื้นที่ราบเรียบรอยด้วย ทراساتหรือกรวด สมมุติว่าเป็น "น้ำ" และมีก้อนหินวางไว้เป็นกลุ่ม ๆ สมมุติว่าเป็น "เกาะ" มีกำแพงหรือบ้านเป็นฉากหลังกรวดหรือทراساتที่ราบเรียบอาจใช้ไม้ปลายแหลมขีดเป็นเส้นโค้งไปมาเหมือนลูกคลื่นหรือระลอกน้ำ ห่างกันบ้าง ชิดกันบ้าง บางเส้นกระทบกับก้อนหิน เมื่อมองดูแล้วจะเกิดความรู้สึกว่ามีเกาะหรือโขดหินโผล่ขึ้นมาจากทะเลหรือมหาสมุทร ข้อสังเกตของสวนแบบนี้คือ ไม่มีต้นไม้เป็นส่วนประกอบ และปราศจากน้ำ ซึ่งแม้แต่สักหยดเดียวก็ไม่มี (การจัดสวนญี่ปุ่น. ม.ป.ป.: ออนไลน์)

7.1.3 สวนโมกข์กรุงเทพฯ

สวนโมกข์กรุงเทพฯสร้างขึ้นกลางสระน้ำใหญ่ด้านทิศเหนือ ของสวนวชิรเบญจทัศ หรือสวนรถไฟจตุจักร อันเป็นสถานที่พักผ่อนและออกกำลังกายของคนกรุงเทพฯ สวนโมกข์กรุงเทพฯเป็นศูนย์เรียนรู้และบริการด้านศาสนธรรม (Spiritual Fitness & Edutainment Center) เป็นที่รวบรวมเอกสารการศึกษา ค้นคว้า ตลอดจนถึงการเผยแพร่ของท่านพุทธทาส ที่มีมากกว่า 20,000 รายการ ทั้งที่เป็นหนังสือ บันทึกลายมือต้นฉบับ จดหมาย กว่า 600,000 หน้า ภาพกว่า 50,000 ภาพ เสียงบันทึกกว่า 1,900 กิกะไบต์ ตลอดจนถึงอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งสวนโมกข์พลาราม และคณะธรรมทาน อ.ไชยา ได้มอบให้มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ รับผิดชอบ รักษาและก่อให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณะ

นอกจากสวนโมกข์กรุงเทพฯจะถูกใช้เพื่อเป็นสถานที่รวบรวม ดูแลรักษา และจัดระบบบริการการศึกษา ค้นคว้าเอกสารต้นฉบับและสื่อการศึกษาและเผยแพร่ต่างๆของท่านพุทธทาสแล้ว ยังจะใช้เป็นสถานที่ให้บริการ ร่วมมือ สนับสนุนการศึกษา ค้นคว้าวิจัยพัฒนา เผยแพร่และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านศาสนธรรม และการจัดกิจกรรม เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาและจิตใจของผู้คนให้เจริญเติบโตจนกล้าแข็งในความถูกต้องดีงามอย่างรื่นรมย์ จนสามารถเป็นผู้ที่อยู่เย็นและเป็นประโยชน์ต่อสังคมยิ่งขึ้นไปอีก

หอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ หรือสวนโมกข์กรุงเทพฯ จะมีลักษณะคล้ายหอไตรขนาดใหญ่ เนื้อที่ประมาณ 8,000 ตารางเมตร แบ่งพื้นที่ภายในเพื่อใช้เป็นคลังเอกสารและสื่อ ห้องบริการหนังสือและสื่อธรรม ห้องค้นคว้าศึกษาวิจัยและพัฒนา ลานหินโค้ง และโถงใหญ่ โรงมหรสพทางวิญญาณเพื่อนิพพานชิมลอง ห้องประชุมสัมมนา สถานกิจกรรมและฝึกฝนปฏิบัติสมถวิปัสสนา ธรรมะพรวนาพิภร์ ห้องปฏิบัติการจดหมายเหตุและห้องบริการจัดการประสานภาคีภัณฑารักษ์ (Boonbox. ม.ป.ป.: ออนไลน์)

ภาพประกอบ 17 ก้อนหินภายในห้องจัดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

7.2 อิทธิพลที่ได้รับจากงานศิลปกรรม

แนวคิดเพื่อการสร้างสรรค์

7.2.1 ศิลปะเชิงแนวคิด (Conceptual art) คือศิลปะที่กรอบความคิด (concept) หรือ ความคิดที่เกี่ยวกับงานมีความสำคัญกว่าความงามและวัสดุที่ใช้ ฉะนั้นงานหลายชิ้นที่สร้างขึ้นที่บางครั้งก็เรียกว่า “ศิลปะจัดวาง” (Pibotgourou. 2553: Online)

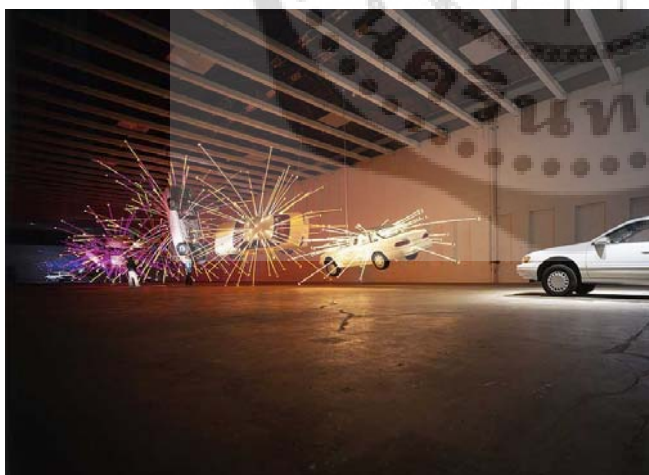
“สำหรับศิลปะคอนเซ็ปชวล (Conceptual art) ความคิดหรือมุมมองเป็นมิติที่ผลงาน... การวางแผนและการตัดสินใจเกิดขึ้นล่วงหน้าไปก่อน ผลงานจะออกมาหน้าตาอย่างไรค่อยมาว่ากันทีหลัง ความคิดกลายมาเป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดศิลปะขึ้นได้” จากคำกล่าวของ โซล เลอวิตต์ ศิลปินชาวอเมริกันในช่วงทศวรรษ 1960 เพื่ออธิบายให้เข้าใจถึงความหมายของ ศิลปะแบบคอนเซ็ปชวล ที่ให้ความสำคัญกับแนวความคิดในตัวผลงานศิลปะมากกว่าความสวยงามของวัตถุ ซึ่งนั้นไม่ได้หมายความว่าผลงานศิลปะจะหมดคุณค่าทางความงาม แต่เป็นการพัฒนาทางความคิดของผู้สร้างสรรค์ผลงานมากกว่าที่จะมองผลงานศิลปะเป็นเพียงความสวยงาม เพราะความงามเป็นรสนิยมเฉพาะบุคคล บางคนว่าสวย แต่อีกคนอาจมองว่าไม่สวย และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันก็เป็นอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความเข้าใจในผลงานศิลปะแตกต่างกัน

ศิลปิน โซล เลอวิตต์ ให้คำนิยามของ “ศิลปะเชิงแนวคิด” ว่าการสร้างศิลปะเชิงแนวคิด ความคิดหรือแนวคิดเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของการสร้างงาน เมื่อศิลปินใช้รูปลักษณ์ของศิลปะเชิงแนวคิดก็จะหมายความว่า การวางแผนและการตัดสินใจที่จะสร้างงานได้รับการทำไปแล้ว การสร้างงานจริงจึงเป็นการทำอย่างเป็นพิธีเท่านั้น ความคิดกลายมาเป็นเครื่องมือในการสร้างงานศิลปะ”

8.2.2 ศิลปะจัดวาง หรือ ศิลปะติดตั้ง (Installation art) หมายถึงประเภทของงานศิลปะที่มีที่ต้งเฉพาะจุด, เป็นงานสามมิติ ที่ออกแบบเพื่อที่จะแปรสภาพการรับรู้ของสิ่งแวดล้อม (perception of a space) โดยทั่วไปแล้ว “ศิลปะจัดวาง” จะหมายถึงศิลปะภายในตัวสิ่งก่อสร้าง ถ้าตั้งอยู่ภายนอกก็มักจะเรียกว่า “ศิลปะภูมิทัศน์” (Land art) และศิลปะสองประเภทนี้คาบเกี่ยวกัน ศิลปะจัดวางอาจจะเป็นได้ทั้งศิลปะที่ติดตั้งอย่างถาวรหรือเพียงชั่วคราวก็ได้ ศิลปะจัดวางได้รับการติดตั้งในการแสดงงานนิทรรศการศิลปะ เช่นในพิพิธภัณฑ์หรือหอศิลป์ หรือในบริเวณทั้งที่เป็นของส่วนบุคคลและของสาธารณชน ประเภทของงานก็ครอบคลุมตั้งแต่การใช้วัสดุที่พบโดยทั่วไป ที่มักจะเลือกสรรจากวัสดุที่ทำให้มีความกระทบอารมณ์ รวมไปถึงวัสดุสมัยใหม่เช่นวิดีโอ, เสียง, การแสดง, ความเสมือนจริงแบบเต็มตัว (Immersive virtual reality) และอินเทอร์เน็ต ศิลปะจัดวางหลายชิ้นเป็นศิลปะเฉพาะที่ (Site-Specific Art) ซึ่งหมายความว่าเป็งานที่ออกแบบให้ติดตั้งตรงตำแหน่งหรือสถานที่ที่สร้างงานศิลปะโดยเฉพาะเท่านั้น (Mattis. 2553: ออนไลน์.)

รูปแบบผลงานศิลปะ

ศิลปินชาวจีนชื่อ **Cai Guo-Qiang** ที่สร้างผลงานแบบ ศิลปะเชิงแนวคิด (Conceptual art) และศิลปะจัดวาง หรือ ศิลปะติดตั้ง (Installation art) ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของโลก ผลงานศิลปะของเขาได้มีการแสดงภายใน และต่างประเทศ ทั้ง เอเชีย ยุโรป และอเมริกา ฯ ผลงานภายในประเทศที่สร้างชื่อให้คนทั้งโลกรู้จักคือ การออกแบบพู่ที่จุดในพิธีเปิดกีฬาโอลิมปิกปี 2008 ที่ปักกิ่ง ประเทศจีน

ภาพประกอบ 18 ผลงานชื่อ "Inopportune: Stage One" 2004 ศิลปิน Cai Guo-Qiang ที่มา: Art 21. (n.d.). Guo-Qiang. (Online).

แนวความคิดของศิลปินในการสร้างผลงานชิ้นนี้มาจากเรื่องการก่อการร้ายที่สะเทือนใจจิตใจของเขา ในภาพผลงานนำเสนอเหตุการณ์ขณะที่รถระเบิด ศิลปินสร้างผลงานชิ้นนี้ในรูปแบบศิลปะติดตั้ง (Installation art) ให้เกิดความงามและจับใจเมื่อพบเห็นผลงานด้วยรูปแบบวิธีการนำเสนอของศิลปิน ในขณะที่รถถูกระเบิด

ภาพประกอบ 19 ผลงานชื่อ "reflection-a gift from iwaki" ศิลปิน Cai Guo-Qiang
ที่มา: andrea db. (2010). *cai guo-qiang: travels in the mediterranean*. (Online).

ผลงาน "reflection-a gift from iwaki" เป็นงาน installation art ที่ทำจากซากเรือโบราณ (excavated wooden boat) และ เครื่องเคลือบดินเผาประเภท พอร์ซเลน (porcelain) ผลงานสามารถแปรผันตามสถานที่ ขนาด 500 x 550 x 1500 ซม.

ภาพประกอบ 20 ผลงานชื่อ "view of the sunshine and solitude" ศิลปิน Cai Guo-Qiang
ที่มา: andy db. (2011). *cai guo-qiang: sunshine and solitude at MUAC, mexico city*. (Online).

ผลงานศิลปะที่สร้างชื่อให้กับ Cai Guo-Qiang ศิลปินชาวจีนผู้นี้คือ การที่เขาสร้างภาพจากดินปืน และกำมะถัน ที่เป็นวัสดุในการผลิตพลุไฟ เพื่อถ่ายทอดแรงบันดาลใจ จากการผสมผสานของวัฒนธรรมจีนโบราณ และศิลปะร่วมสมัย ไปสู่คำอธิบายที่ข้ามพ้นขีดจำกัดของกาลเวลา นับเป็นการแสดงผลงานศิลปะร่วมสมัยที่น่าตื่นตาตื่นใจ จากกระบวนการ เทคนิคที่ศิลปินจุดไฟให้เกิดการระเบิดขึ้นจนเกิดร่องรอยต่างๆ บนกระดาษ

Risto Hamalainen ศิลปินชาวสเปนได้สร้างผลงานศิลปะในรูปแบบศิลปะติดตั้ง (Installation art) ด้วยกระบวนการทางเซรามิกส์ ศิลปินสร้างสรรค์และแสดงผลงานในกลางแจ้งห่างไกลจากผู้คน เขาทำงานและมีชีวิตอยู่อย่างไม่เครียดด้วยเขาทำตัวให้กลมกลืนกับธรรมชาติ เขาใช้ดินแบบ สโตนแวร์ และเผาด้วยฟืนขนาดใหญ่ภายในเตาที่สร้างและออกแบบโดยศิลปินเซรามิกส์ชาวฝรั่งเศสชื่อ Bernard Dejongh

Risto Hamalainen สร้างสรรค์ผลงานประติมากรรมรูปแจกันทรงสูงวัดได้ 170 เซนติเมตร เมื่อรวมฐานทรงกลม ผิวภายนอกผลงานน่าตื่นตาตื่นใจด้วยรอยสนิมเกรอะ อันเป็นผลมาจากการใช้สารคอปเปอร์และกระบวนการเผาแบบรีดักชันที่เผาไหม้ไม่สมบูรณ์ จึงทำให้เกิดสีฟ้าเทอร์-คอยซ์ บนผลงานชุดนี้ Risto Hamalainen ได้แสดงผลงานนิทรรศการศิลปะจากเซรามิกส์เดี่ยวหลายครั้งในประเทศฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน และเดนมาร์ก

ภาพประกอบ 21 ผลงานชื่อ “Thrown and coiled, wood-fired sculptural vases”

ศิลปิน Risto Hamalainen, 2001

ที่มา: Asa Hellman Edited. (2004). *Ceramic Art in Finland*. p. 221.

กระบวนการทางเซรามิกส์

Primitive Pit firing คือกระบวนการสร้างเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมเมื่อหลายพันปีก่อนเกิดยุคอารยธรรมของมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้วิธีการนี้จะนำไปใช้ในพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบรรพบุรุษทั้งหลาย วิธีการทำ Primitive Pit firing ต้องมีความพิถีพิถันเป็นพิเศษทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมจนถึงการขุดตกแต่ง โดยเฉพาะการเผาเพื่อให้เกิดความแข็งแรงขึ้นมาเพื่อใช้ นั้น จะต้องขุดหลุมสำหรับใส่ภาชนะที่จะเผาให้ลึกประมาณ 30 นิ้ว หรือตามความเหมาะสมของขนาดภาชนะ หลังจากนั้นจึงนำกิ่งไม้, ฟาง และท่อนไม้สน สุมไว้ด้านบนให้ทั่วทั้งปากหลุม ฟืนที่ใส่ในหลุมจะถูกเผาจากด้านบน ไฟในการเผาจะเริ่มขึ้นอย่างช้าๆ และไฟค่อยๆ แรงขึ้นจนอุณหภูมิสูงเกือบ 1800 °c หรือมากกว่านั้น ในเวลา 6-8 ชม. หลังจากไม้ฟืนที่สุมไว้มอดลงจนเป็นถ่านไถลดับ จึงนำถ่านและขี้เถ้าทั้งหมดออกเพื่อให้ หลุมและภาชนะเย็นตัวลง วิธีการเผาแบบ Primitive Pit firing จะใช้เวลาประมาณ 3 วันจึงจะได้เครื่องปั้นดินเผาที่สมบูรณ์

ภาพประกอบ 22 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี Primitive Pit firing

ภาพประกอบ 23 กระบวนการเผาด้วยวิธี
Primitive Pit firing
ที่มา: Primitive Pit firing. (n.d.). (Online).

Smoke firing เป็นการพัฒนามาจากรูปแบบการเผาแบบ Primitive Pit firing แต่กระบวนและขั้นตอนการผลิตก็ต้องอาศัยความพิถีพิถันไม่แพ้กัน วิธีการเผาแบบ Smoke firing เป็นการสร้างสรรค์สีที่เป็นขาวอ่อน และสีดำเข้มได้ เพราะการเผาสามารถควบคุมให้ภาชนะจะถูกไฟได้หรือไม่ก็ได้ง่าย สำหรับเชื้อเพลิงที่ใช้ในการเผาที่มีความหลากหลาย เช่น กระจาด, ฟาง, หญ้าแห้ง, ใบไม้ ฯลฯ การเตรียม Smoke firing จะต้องมีตู้สำหรับนำภาชนะมาใส่เพื่อเผา บนพื้นที่ยกขึ้นมาจากอิฐแดง โดยจะทำการเป็นเหลี่ยม หรือวงกลมก็ได้ สูงตามความต้องการ อิฐที่นำมาก่อขึ้นจะต้องวางห่างกันอย่างหลวมๆ มีช่องว่างประมาณ 1/2 นิ้ว ตามแนวราบ เพื่อให้ลมผ่านเข้าไปข้างในได้ ภาชนะที่จะนำไปเผาอาจห่อด้วยกระจาด และวางฟางซ้อนขึ้นเป็นชั้น หลังจากนั้นจึงทำการเผา เมื่อไฟไหม้ฟางจนเกิดความร้อนถึงที่สุด ก็เอาฝาปิดด้านบนไว้จนกระทั่งวันหมด และความร้อนเย็นตัวลง

ภาพประกอบ 24 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี Smoke firing
ที่มา: Smoke firing. (n.d.). (Online).

Lori Duncan ชาวอเมริกันเป็นศิลปินที่ทำงานเซรามิกส์ เธอมีผลงานที่หลากหลายรูปแบบ และหนึ่งในผลงานของเธอคือการเผาชิ้นงานด้วยวิธีการแบบ Smoke firing

เธอกล่าวว่าวิธีการเผาแบบ Smoke firing สีสนที่ปรากฏออกมาแปลกตานั้นเกิดจากควันในการเผา โดยเราอาจใช้อย่างอื่นเข้าช่วยเช่น Metal oxides ประเภท copper carbonate โดยการทาลงบนภาชนะหรือชิ้นงานนั้นๆ วัสดุพวก เหล็ก หรือไม้ก็สามารถทำให้ชิ้นงานน่าสนใจขึ้น แม้กระทั่งสารอินทรีย์ที่ประกอบด้วยคาร์บอน (Organic) ก็ทำให้เกิดความงามได้เช่นกัน Smoke firing เป็นวิธีการเผาที่ไม่สามารถเลียนแบบหรือตั้งใจทาลวดลายให้เหมือนได้อีกครั้ง เป็นผลงานที่มีชิ้นเดียวซึ่งชิ้นงานก็จะมีเสน่ห์เฉพาะตัว ด้วยโทนหรือน้ำหนักของสีที่มีทั้งเข้มและอ่อนแตกต่างจากการเผาด้วยวิธีชุบเคลือบทั่วไปที่ผิวหน้าของชิ้นงานมีความเรียบเสมอกันภาชนะหรือชิ้นงานที่เผาแบบ Smoke firing ไม่สามารถนำมาใส่อาหาร หรือน้ำดื่มได้ เนื่องจากเนื้อของมันจะมีรูพรุนอยู่

ภาพประกอบ 25 Lori Duncan กับถังโลหะ
สำหรับการเผา Smoke firing

เธอกล่าวต่ออีกว่า ข้อสำคัญของการเผาแบบ Smoke firing การแตกของชิ้นงานเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและเป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวัง แต่หากโชคดี ชิ้นงานก็จะคงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ไม่แตกกร้าว และเป็นช่วงเวลาที่น่าตื่นเต้น เมื่อเธอหยิบชิ้นงานแต่ละชิ้นขึ้นมาจากกองขี้เถ้า แล้วเห็นผล (effects) ที่เกิดจากเผาบนชิ้นงาน ในแต่ละชิ้น รวมทั้งในขั้นตอนสุดท้าย คือการทำความสะอาดส่วนเกิน พวกขี้เถ้าทั้งหลายด้วยความระมัดระวัง

ภาพประกอบ 26 ภาชนะกับขี้เถ้าที่อยู่ในถัง
หลังการเผาด้วยวิธี Smoke firing
ของ Lori Duncan

ภาพประกอบ 27 ภาชนะที่ผ่านการเผาด้วยวิธี
Smoke firing ของ Lori Duncan

ที่มา: Lori Duncan. (n.d.). (Online).

7.3 ศิลปินที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับความว่าง

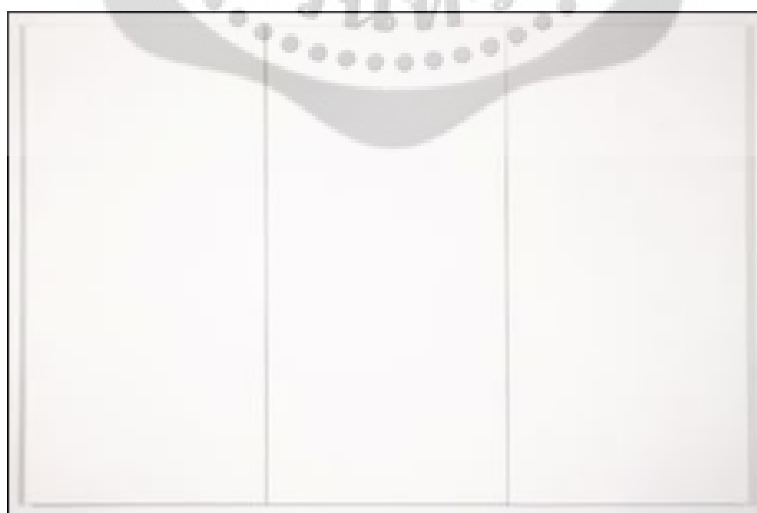
ศิลปะแห่งความว่าง

ในเมื่อนิยามความหมายดั้งเดิมของคำว่า “ศิลปะ” ได้กำหนดไว้ว่ามันคือสิ่งสร้างสรรค์อันเป็นผลงานของมนุษย์ที่ใช้สื่อสารอารมณ์ความรู้สึกภายใน แต่หากว่าผลงาน “ศิลปะ” ของศิลปินรายใดกลับกลายเป็นความว่างเปล่าปราศจากสาระหรือความหมายใด ๆ มันจะยังเป็นงาน ‘ศิลปะ’ อยู่หรือไม่?

คำถามเชิงปรัชญาศิลปะนี้ได้กลายเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงการ เมื่อศิลปินอเมริกันนามอุโฆษอย่าง Robert Rauschenberg ได้เปิดการแสดงผลงานทัศนศิลป์นามว่า The White Paintings ณ Black Mountain College รัฐ North Carolina เมื่อปี ค.ศ. 1951 และได้สร้างกระแสแปลกใหม่ให้กับวงการศิลปะในทันที ผลงานชุด The White Paintings นี้ไม่มีอะไรมากไปกว่าการแสดงผลงานที่ฉาบทาด้วยสีขาว โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นแถบริ้วหรือรูปทรงต่าง ๆ โดย

ปราศจากรูปร่างหรือสีอื่นใดอีกเลย ผืนผ้าใบสีขาวอันว่างเปล่านั้นสร้างความฉงนสนเท่ห์ในความไม่มีอะไรให้แก่ผู้เข้าชมการแสดงผลในครั้งนั้นเป็นอย่างมาก แนวคิดอันแปลกใหม่นี้ Robert Rauschenberg ได้พัฒนามาจากศิลปะในกลุ่ม Abstract Expressionism ที่ปล่อยให้ศิลปินเอเชียมาวาดละเลงกันตามอำเภอใจโดยไม่ต้องนำพารูปร่างหรือรูปทรงใด ๆ กันอีก แต่ใน The White Paintings นี้ Robert Rauschenberg ได้ก้าวไปอีกหนึ่งขั้นด้วยการหันหลังให้กับองค์ประกอบเชิงศิลปะของชิ้นงานแทบทั้งหมดจนเหลือเพียง concept หลักของการเป็น The White Paintings ที่ Robert Rauschenberg ตั้งใจเพียงเท่านั้น การลดทอนองค์ประกอบของ Robert Rauschenberg ในงานชิ้นนี้ถือเป็นรากฐานของศิลปะในกลุ่ม Minimalism ซึ่งจะได้รับความนิยมในเวลาต่อมา

Robert Rauschenberg ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับงานชิ้นนี้ไว้ว่า เขาไม่คิดว่าภาพต่าง ๆ ในชุด The White Paintings จะเป็นงานศิลปะ (ถึงแม้ว่ามันจะถูกจัดแสดงในฐานะงานศิลปะก็ตาม) หากเป็นเพียงประสบการณ์ทางการมองเห็นอย่างหนึ่งเท่านั้น โดยมันขึ้นอยู่กับผู้ชมแต่ละรายว่าจะมองภาพเหล่านี้ไปในทางใด ระหว่างความว่างเปล่าจนเกินไปหรือความขาวที่ถูกระบายจนแน่นเต็ม ผลงาน The White Paintings ของ Rauschenberg นับเป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้ John Cage นักประพันธ์ดนตรีหัวก้าวหน้าได้แต่งบทคีตนิพนธ์ชื่อ "4'33" ในปีต่อมา บทประพันธ์ชิ้นนี้ John Cage ประพันธ์ขึ้นสำหรับเครื่องดนตรีหรือวงดนตรีชนิดใดก็ได้ โดยนักดนตรีจะต้องนั่งเฉย ๆ ไม่บรรเลงตัวโน้ตใด ๆ เป็นระยะเวลา 4 นาที 33 วินาที ตามชื่อของบทประพันธ์ แนวคิดของคีตนิพนธ์บทนี้ต่อยอดมาจากดนตรีในกลุ่ม Chance Music ที่ John Cage เป็นหนึ่งในหัวหอกในช่วงปี 1950s สำหรับดนตรี Chance Music นี้ผู้ประพันธ์จะมุ่งเน้นการเลือกตัวโน้ตและจังหวะในการบรรเลงจากหลักความน่าจะเป็น โดยกำหนดให้ตัวโน้ตแต่ละตัวรวมทั้งความสั้นยาวของมันถูกเลือก

ภาพประกอบ 28 The White Painting ฉบับสามแถบรีวิ โดย Robert Rauschenberg

อย่างสม่ำเสมอวิธีการจับสลาก แต่ถึงแม้ว่าผู้บรรเลงจะเปิดโอกาสให้ทุกตัวโน้ตและจังหวะสั้นยาวต่าง ๆ มีโอกาสในการถูกเลือกใช้อย่างเท่าเทียมกันอย่างไร ผลลัพธ์ที่ได้มักจะถูกกลายเป็นเสียงแห่งความโกลาหลวุ่นวายหาความไพเราะไม่ได้อยู่นั่นเอง หากแต่ศิลปินแห่งวงการดนตรี Chance Music กลับมองว่า เสียงเหล่านี้ต่างหากที่สะท้อนถึงดนตรีธรรมชาติได้ดียิ่งกว่าสัมผัสเสียงแห่งการประดิษฐ์ประดอยของการเรียงร้อยทำนองตามขนบการประพันธ์แบบดั้งเดิมเสียด้วยซ้ำ

หัวใจสำคัญในการบรรเลงบทประพันธ์ 4'33" จึงไม่ได้อยู่ที่ “ความเงียบ” ของเสียงดนตรี หากแต่เป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังได้สนใจฟังเสียงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยไม่ตั้งใจจากผู้บรรเลงและหมู่ผู้ชม เช่นเสียงขยับตัว เสียงกระแอมไอ หรือเสียงกระซิบกระซาบพูดคุยกันเป็นต้น 4'33" ออกแสดงครั้งแรกในงานแสดงดนตรีสมัยใหม่ของ Woodstock Artists Association ณ กรุงนิวยอร์ก เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ. 1952 โดยมี David Tudor นักดนตรีแนว Avant-garde รับหน้าที่เป็นผู้บรรเลงด้วยเครื่องดนตรีเปียโน ความแหวกแนวแบบสุดโต่งของการแสดงในครั้งนี้ทำให้เหล่านักวิชาการดนตรีต้องหันกลับมาทบทวนนิยามความหมายของ ‘ดนตรี’ กันใหม่เลยทีเดียว

บทประพันธ์ 4'33" ของ John Cage นี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่โดยสำนักพิมพ์ Peters โดยใน score ของดนตรีนั้น John Cage ได้แบ่งบทประพันธ์ออกเป็นสามกระบวนท่อนด้วยกัน และในแต่ละกระบวนท่อน John Cage จะใช้คำศัพท์ทางดนตรีภาษาลาติน TACET ซึ่งแปลเป็นไทยได้ว่า ‘ความเงียบ’ มากำกับ คำศัพท์ TACET นี้โดยปกติแล้วจะใช้บ่งบอกแนวบรรทัดของเครื่องดนตรีบางชิ้นที่ร่วมบรรเลงในวงดุริยางค์ขนาดใหญ่เพื่อแจ้งให้นักดนตรีทราบว่า บทประพันธ์ในท่อนกระบวนนั้น ๆ ไม่ต้องการการบรรเลงจากเครื่องดนตรีชนิดนั้น

ภาพประกอบ 29 Score บรรเลงของบทประพันธ์ 4'33"

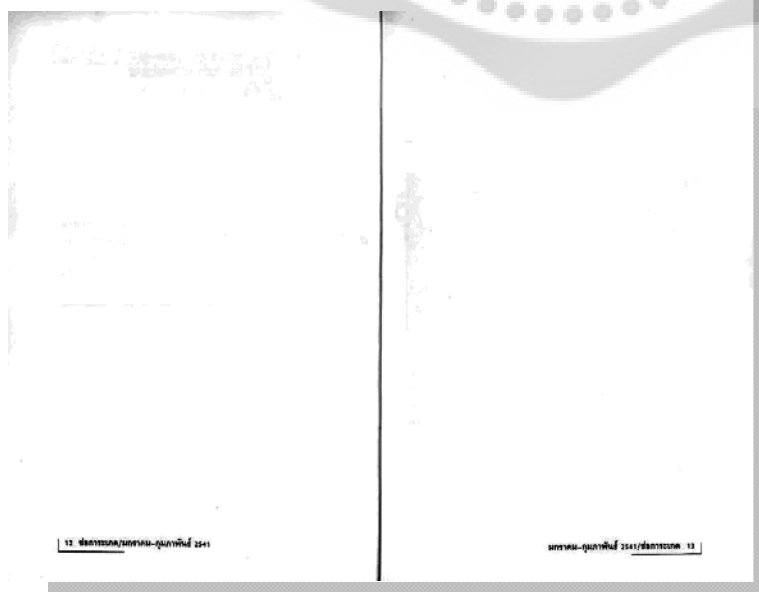
โดย John Cage

ที่มีเพียงคำสั่งกำกับว่า TACET ในทั้งสามกระบวนท่อน

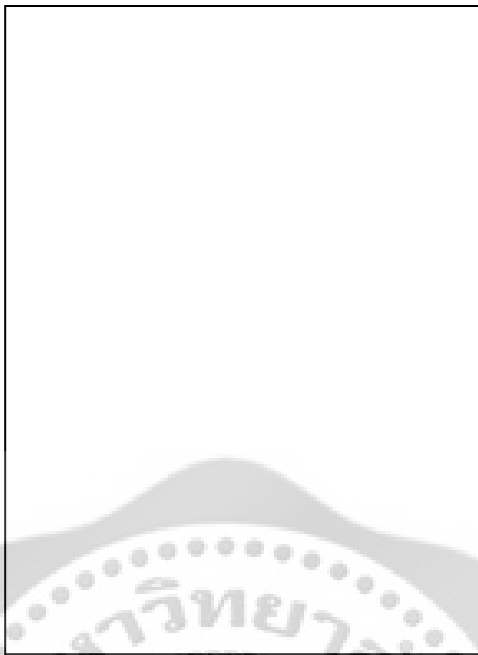
เมื่อ “ความว่าง” ได้รุกรานวงการศิลปะมาถึงสองแขนงแล้ว ในแวดวงวรรณกรรมเองก็ดูจะมีได้น้อยหน้า เมื่อ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ศิลปินผู้คร่ำหวอดในแวดวงวรรณกรรมไทยมายาวนานกว่า 30 ปี ได้ประพันธ์เรื่องสั้นเชิงทดลองชื่อว่า “ความว่าง” ตีพิมพ์ลงในนิตยสาร ช่อการะเกด ฉบับที่ 36 มกราคม-กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 สุชาติ สวัสดิ์ศรี ได้ให้การเกี่ยวกับเรื่องสั้น “ความว่าง” นี้ว่า มันเป็นเรื่องสั้นสาริตที่ที่สามารถอธิบายความหมายแท้ ๆ ของ “งานประพันธ์แนวทดลอง” ได้เป็นอย่างดี และตัวเขาเองที่เป็นผู้บัญญัติคำว่า “แนวทดลอง” และ “เรื่องสั้นแนวทดลอง” ขึ้นเป็นคนแรก โดยมีหลักฐานจาก “บทกล่าวนำ” ในเรื่องสั้นชุด ช่อปาริชาติ: ฝนหยุดเดียว (พ.ศ. 2535) ซึ่งเขาเป็นบรรณาธิการเป็นเครื่องยืนยัน

เรื่องสั้น “ความว่าง” นี้ถือเป็นส่วนหนึ่งใน “กถาบรรณาธิการ” ประจำฉบับที่ 36 ของนิตยสาร ช่อการะเกด ที่ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ใช้เป็นพื้นที่สื่อสารกับผู้อ่านในฐานะบรรณาธิการ โดยเรื่องสั้นเรื่องนี้ประกอบไปด้วยชื่อ “ความว่าง” พิมพ์ด้วยตัวอักษรขนาดใหญ่สีขาวขอบดำบริเวณกลางหน้า 11 จากนั้นเนื้อหาของเรื่องสั้นก็จะมีแต่ความว่างเปล่าไปจนกระทั่งถึงส่วนต้นของหน้า 14 จึงจะมีรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าสีดำที่ขนาดเล็กลงแสดงตำแหน่งจบของเรื่อง “ความว่าง” จึงนับเป็นเรื่องสั้นที่กล่าวถึง “ความว่าง” โดยใช้ความว่างจริง ๆ มาเป็นเครื่องมือบอกเล่า โดยผู้ประพันธ์มีวัตถุประสงค์ในการแสดงวิธีการอันเปิดกว้างของแนวทาง “ทดลอง” ที่ควรจะต้องมีอิสระอยู่เหนือกรอบเกณฑ์ทั้งหมด

เรื่องสั้น “ความว่าง” ได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งในรวมเรื่องสั้นชุด “ความว่าง” ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ในนิตยสาร “ช่อการะเกด” ฉบับที่ 36 โดยสำนักพิมพ์สามัญชน เมื่อปี พ.ศ. 2546 โดยมีการจัดเรียงหน้าและใช้รูปแบบตัวอักษรแบบใหม่รวมทั้งมีความยาวเพิ่มขึ้นจาก “ความว่าง” ฉบับช่อการะเกดอยู่หลายเท่าตัว

ภาพประกอบ 30 บางส่วนของ
เรื่องสั้นชื่อ “ความว่าง” โดย
สุชาติ สวัสดิ์ศรี

ภาพประกอบ 31 โปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ภาพยนตร์เรื่อง ABSOLUTE (2008)

ภาพยนตร์แห่งความว่างเรื่อง ABSOLUTE โดย “กัลปพฤกษ์” ได้ฉายไปเมื่อวันอาทิตย์ที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 เวลา 15.00 น. ณ งานหนังสือมาราธอน ห้องฉาย ASYLUM ชั้น 3 อาคารอาณาจักรรัตนสีลม ซอย 3 (atrickofthelight. 2008: ออนไลน์; อ้างอิงจาก กัลปพฤกษ์. kalapapruek@hotmail.com.)

8.การสร้างเครื่องมือแบบสอบถาม

การออกแบบเครื่องมือ และแบบสอบถาม (Questionnaire Design) การเก็บรวบรวมข้อมูล จะใช้เครื่องมือหรือแบบฟอร์ม ซึ่ง เครื่องมือหรือแบบฟอร์ม หมายถึงสิ่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูล สำหรับเครื่องมือจะมีลักษณะอย่างไรจะขึ้นอยู่กับว่าลักษณะของข้อมูลและลักษณะของงานวิจัยว่าเป็นแบบใด รวมถึงวิธีการที่จะเก็บข้อมูลด้วยว่าจะเก็บโดยวิธีใด เช่น จะสำรวจและสังเกตการณ์ หรือทดลอง เพราะแบบของการวิจัยต่างกัน ลักษณะของข้อมูลก็จะต่างไป เมื่อข้อมูลมีลักษณะต่างกันเครื่องมือก็จะต่างกันไปตามลักษณะของข้อมูล และในแต่ละข้อมูลก็ยังสามารถสร้างเครื่องมือในการเก็บได้หลายชนิดและในแต่ละชนิดก็จะมีข้อดีข้อเสียแตกต่างกันไป ดังนั้นผู้วิจัยจะต้องเลือกสร้างเครื่องมือให้เหมาะสมกับข้อมูลที่จะเลือกเก็บงานวิจัย ดังนั้น ผู้วิจัยจะต้องออกแบบขึ้นมาเพื่อให้สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการได้อย่างครบถ้วน ถูกต้อง เทียงตรง มีความเชื่อถือได้ สามารถที่จะจำแนกความแตกต่างได้ และมีความเป็นปรนัยด้วยเครื่องมือในการเก็บข้อมูลทุกติงภูมิ

ความสำคัญของแบบสอบถาม

แบบสอบถามคือชุดของคำถามที่เป็นทางการสำหรับรวบรวมข้อมูลจากตัวอย่างการทำแบบสอบถามที่ดี นั้น เป็นเรื่องของการใช้ศิลปะ (Art) ความคิดสร้างสรรค์ ทักษะและ ประสบการณ์ ผู้ทำวิจัย ในการที่จะสร้างสรรรูปแบบและข้อความ ของแบบสอบถาม ที่เมื่อได้ออกมาแล้วจะทำให้ผู้ตอบอยากที่จะตอบข้อมูล โดยหลักการที่สำคัญของแบบสอบถามมี 3 ประการ

1. แปลงความต้องการข้อมูลจากวัตถุประสงค์มาเป็นคำถาม
2. รบกวณผู้ตอบให้น้อยที่สุด
3. ตัวอย่างตอบข้อมูลคลาดเคลื่อนจากความจริงน้อยที่สุด

ขั้นตอนในการทำแบบสอบถามมีดังนี้

1. กำหนดถึงข้อมูลที่ต้องการ
2. กำหนดวิธีการที่จะสอบถาม
3. เขียนคำถามที่จะสอบถาม
4. ออกแบบคำถามที่จะผู้ตอบยินดีตอบ
5. ตัดสินใจเกี่ยวกับคำตอบของคำถาม
6. ตัดสินใจเกี่ยวกับถ้อยคำหรือเนื้อความที่ใช้ในคำถาม
7. จัดเรียงคำถามให้สอดคล้องกัน
8. กำหนดหนดรูปแบบของคำถาม
9. ทบทวนตรวจสอบแบบสอบถาม
10. นำแบบสอบถามไปการทดสอบ

เครื่องมือที่ดีต้องมีคุณสมบัติ

1. ต้องมีความเที่ยงตรง (Validity) คือ สามารถวัดได้ในสิ่งที่ต้องการวัดได้ตรงตามจุดมุ่งหมาย ซึ่งเครื่องมือจะเที่ยงตรงในการวัดอย่างหนึ่งและไม่เที่ยงตรงในการวัดอีกอย่างก็ได้ ความเที่ยงตรงมี 3 แบบคือ

1.1 เที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content) คือ เครื่องมือจะต้อง มีเนื้อหาสาระในการวัดสอดคล้องกับ สาระที่ต้องการศึกษา ซึ่งตรวจสอบได้โดยทำตารางเปรียบเทียบ เนื้อหาของเครื่องมือกับเนื้อหาของ สิ่งที่ต้องการศึกษา หรืออาศัยดุลพินิจของผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องนั้น

1.2 เที่ยงตรงตามโครงสร้าง (Construct) คือ ลักษณะพฤติกรรมที่จะถามของเครื่องมือจะ สอดคล้องกับพฤติกรรมที่เป็นเป้าหมายที่ต้องการวัด นั่นคือผู้วิจัยจะต้องศึกษาตัวแปรหรือพฤติกรรม จากทฤษฎีว่ามีโครงสร้างอย่างไร แล้วสร้างคำถามให้ครอบคลุมพฤติกรรมที่ระบุไว้ในทฤษฎี มักจะ ใช้ทดสอบแบบนี้กับเครื่องมือที่จะใช้วัดสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่นวัดทัศนคติ

1.3 เที่ยงตรงตามเกณฑ์ (Criterion) คือ โดยพิจารณาจากระหว่างผลที่วัดได้จากเครื่องมือ กับสภาพที่เป็นจริงในขณะนั้น ซึ่งแบ่งเป็นจะเที่ยงตรงตามสภาพ และเที่ยงตรงตามคำทำนาย

2.ต้องมีความเชื่อมั่น (Reliability) หมายถึง มีความเชื่อมั่นว่าจะวัดสิ่งที่ต้องการได้ว่าจะได้ผลที่คงที่ เช่นความสูงที่ของคะแนน ที่วัดจาก ตัวอย่างในกลุ่มเดียวกัน ด้วยเครื่องมือเดิมในเวลาที่แตกต่างกัน

3.มีความเป็นปรนัย (Objectivity) ความเป็นปรนัยคือความแจ่มชัด มีการให้คะแนนที่แน่นอนและชัดเจนในการแปล ดังนั้นคุณภาพของความเป็นปรนัยจะทำให้เครื่องมือมีความเที่ยงตรงและเชื่อมั่นสูงเพราะจะสามารถวัดได้ตามสภาพที่เป็นจริง ไม่ว่าใครจะวัดก็ตามจะได้ผลเท่ากัน

4. มีอำนาจจำแนก (Discrimination) ต้องสามารถชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างหรือเหมือนกันของกลุ่มที่มีต่อตัวแปรหรือสิ่งที่วัดมาได้ ตามลักษณะของสิ่งที่ต้องการวัดที่เป็นไปตามสภาพความเป็นจริง

5. มีประสิทธิภาพ (Efficiency) เครื่องมือที่นำไปใช้วัด เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับเครื่องมือวัดที่อาจมีอยู่เดิมได้ผลดีกว่าหรือควรจะเท่ากับเครื่องมือเดิมความสัมพันธ์ระหว่าง ความเที่ยงตรง (Validity) กับความเชื่อมั่น (Reliability) ถ้าการวัดทำได้อย่างเที่ยงตรงจะทำให้การวัดมีความเชื่อมั่นด้วย แต่ถ้าการวัดไม่มีความเชื่อมั่นมันก็ไม่สามารถที่จะมีความเที่ยงตรงได้ (บทที่ 7 การออกแบบเครื่องมือ และแบบสอบถาม Questionnaire Design. ม.ป.ป.: ออนไลน์)

9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นพรัตน์ ศรีแปดริ้ว (2546: บทคัดย่อ) ตัวแปรด้านลักษณะทางจิต ลักษณะทางบุคลิก และลักษณะทางสังคมที่ใช้ในการจำแนกการเข้าฝึกอบรมทางพุทธศาสนาของเยาวชนไทย เป็นการวิจัยแบบย้อนประสบการณ์ (ex-post facto approach) มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญสองประการ คือ หนึ่ง เพื่อศึกษาตัวแปรที่เป็นลักษณะทางจิต ลักษณะทางบุคลิก และลักษณะทางสังคม ที่เป็นตัวจำแนกกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา และ กลุ่มที่ไม่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา สอง เพื่อศึกษาจุดมุ่งหมายและความคาดหวังของเยาวชนที่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นกลุ่มเยาวชนไทยที่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาและ กลุ่มเยาวชนไม่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา ที่มีลักษณะภูมิหลัง ชีวสังคม ด้าน เพศ อายุ ระดับการศึกษา ใกล้เคียงกัน จำนวนกลุ่มละ 100 คนโดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกคือลักษณะทางจิต กลุ่มที่สองคือลักษณะทางบุคลิก และกลุ่มที่สามคือลักษณะทางสังคม ผลการวิจัยสรุปได้โดย ตัวแปรลักษณะทางจิต ได้แก่การรับรู้ความสามารถของตนต่อการปฏิบัติตนในโครงการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา ตัวแปรลักษณะทางบุคลิก ได้แก่ความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ และตัวแปรลักษณะทางสังคม ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับโครงการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา ออกจากกลุ่มเยาวชนที่ไม่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001

2. ภูมิพรรณ ทวีชาติ (2549: บทคัดย่อ) การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและปรีชาเชิงอารมณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่5 ที่เรียนเรื่องหลักธรรมในพุทธศาสนา ที่ได้รับการสอนแบบไตรสิกขากับการสอนร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี (STAD) เพื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการ

เรียนและปรีชาเชิงอารมณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่เรียนเรื่องหลักกรรมในพุทธศาสนา ที่ได้รับการสอนแบบไตรสิกขากับการสอนร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 80 คน โดยการสุ่มแบ่งกลุ่ม (Cluster Random Sampling) กลุ่มทดลองที่ 1 เรียนโดยสอนแบบไตรสิกขาจำนวน 40 คน กลุ่มทดลองที่ 1 เรียนโดยสอนแบบร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี ระยะเวลาที่ใช้ในการทดลอง 8 สัปดาห์ รวม 20 ชั่วโมง ผลการวิจัยสรุปได้โดย นักเรียนที่เรียนเรื่องหลักกรรมในพุทธศาสนาโดยการสอนแบบไตรสิกขากับการสอนร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และนักเรียนที่เรียนเรื่องหลักกรรมในพุทธศาสนาโดยการสอนแบบไตรสิกขากับการสอนร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี มีปรีชาเชิงอารมณ์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ดร.บุญเลี้ยง ทุ่มทอง, ดร.; งามอาจ ญาตินิยม; และวัชรินทร์ ภูบุญอิม. (2553: บทคัดย่อ) การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชนในสถานศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงระยะยาวของระดับคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน และเพื่อศึกษาบทบาทในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชน โดยกลุ่มตัวอย่างคือ เยาวชนในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 1,910 คน โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage Random Sampling) ผลการวิเคราะห์บทบาทในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมในระดับตนเอง ระดับครอบครัวและระดับสังคมพบว่า ค่าร้อยละเรียงตามลำดับความสำคัญ ของบทบาทในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในระดับตนเองมากที่สุดคือ การอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 24.51 รองลงมาคือ การเลียนแบบบุคคลสำคัญที่มีคุณธรรม คิดเป็นร้อยละ 18.94

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัย เรื่องการศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีวิธีดำเนินการวิจัย เพื่อที่จะนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการของการปฏิบัติงานเพื่อการสร้างสรรค์ผลงานอย่างมีเหตุและผล เพื่อที่จะนำมาซึ่งการทำงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิด และเนื้อหาของผลงาน

ในส่วนของวิธีการวิจัยนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยไว้ ดังนี้

1. การกำหนดประชากรและเลือกกลุ่มตัวอย่าง
2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ภาพร่างผลงานจำนวน 10 ชุดจากแนวความคิดเรื่อง “กรณีศึกษาเรื่องความว่างในพระพุทธศาสนา” โดยผู้วิจัยใช้ข้อมูลทั้งภาคทฤษฎีและข้อมูลทางกายภาพที่ปรากฏตามเอกสารสิ่งพิมพ์และงานวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ผลงานศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 1 ชุดโดยเป็นผลงานศิลปะที่ทำจากดินสโตนแวร์ ที่เผาด้วยวิธี Smoke firing นำมาจัดวางโดยคำนึงถึงสถานที่ (Installation) ตามแนวคิดจากหลักธรรมเรื่อง “ความว่าง” ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอัน เป็นผลมาจากพื้นฐานการปฏิบัติตนให้เกิดมีสติ และสัมปชัญญะเพื่อควบคุมจิตใจมิให้ตกไปในทางชั่ว เป็นการพัฒนาจิตใจด้วยการใช้ปัญญา จนสามารถปล่อยวางจากสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นลงได้

2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประกอบการศึกษาวิจัย ได้แก่ แบบประเมินผลจากผู้ชมผลงาน

ขั้นตอนสร้างเครื่องมือ มีดังนี้

ผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการสร้างเครื่องมือ เครื่องมือในที่นี้คือ แบบประเมินผลจากผู้ชมผลงาน ที่มีโครงสร้างของคำถามแบบปลายปิด (closed-ended) หลายตัวเลือก (multiple choice questions) โดยแบ่งแบบประเมินเป็น 3 ด้าน คือ

1. ด้านของการรับรู้ความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ
2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน
3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิตแบบประเพณี ผู้วิจัยดำเนินการสร้างแบบประเมินความเข้าใจและความรู้สึกร่วมของผู้ชมประมาณ 100 คน ที่มีต่อผลงานศิลปะที่ทำจากดินสโตนแวร์ ที่เผาด้วยวิธี Smoke firing นำมาจัดวางโดยคำนึงถึงสถานที่ (Installation) โดยแบบประเมินมีประเด็นดังต่อไปนี้

1. ด้านของการรับรู้ความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ

- สถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition)
- วิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation)
- บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art)
- รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art)
- ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง วัตถุ (Object of Art) และ พื้นที่ว่าง (space)
- แสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงาน
- พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ
- รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ

2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง ความว่าง เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน

- การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด
- ขนาดของวัตถุกับแนวความคิด
- สีสนของวัตถุกับแนวความคิด
- จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด
- ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด
- ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ
- มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ
- หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถแสดงออกหรือนำเสนอได้ในรูปแบบของผลงานศิลปะ

3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง ความว่าง กับการดำเนินชีวิต

- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ
- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน
- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้

- มีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามากขึ้น กว่าเดิม

วิธีการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

การตรวจสอบแบบประเมิน มีวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

1. นำแบบประเมินเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและปรับปรุงแก้ไขเบื้องต้น
2. ปรับปรุงแก้ไข ตรวจสอบความถูกต้องจัดทำเป็นฉบับที่สมบูรณ์ และนำไปเก็บรวบรวมข้อมูล

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. นำผลงานไปจัดแสดง
2. แจกแบบประเมินให้กับผู้มาเข้าร่วมชมงาน
3. รวบรวมแบบประเมิน เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละจากจำนวนของผู้ชมที่ได้จากการดูผลงานและแบบประเมินความเข้าใจและความรู้สึกร่วมที่มีต่อผลงานศิลปะตามแนวความคิดจากหลักธรรมเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา โดยกำหนดเกณฑ์การให้คะแนนและเกณฑ์การแปลผล ซึ่งกำหนดค่าคะแนน (Weight) แบ่งออกเป็น 5 ระดับ ดังนี้

5	หมายถึง	ผลการประเมิน ในระดับมากที่สุด
4	หมายถึง	ผลการประเมิน ในระดับมาก
3	หมายถึง	ผลการประเมิน ในระดับปานกลาง
2	หมายถึง	ผลการประเมิน ในระดับน้อย
1	หมายถึง	ผลการประเมิน ในระดับน้อยที่สุด

กำหนดเกณฑ์การแปลความหมายข้อมูลที่เป็นค่าเฉลี่ยต่างๆ ดังนี้

ค่าเฉลี่ยระหว่าง	ความหมาย
4.51-5.00	ผลการประเมิน ในระดับมากที่สุด
3.51-4.50	ผลการประเมิน ในระดับมาก
2.51-3.50	ผลการประเมิน ในระดับปานกลาง
1.51-2.50	ผลการประเมิน ในระดับน้อย
1.00-1.50	ผลการประเมิน ในระดับน้อยที่สุด

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล (แบบประเมินความคิดเห็นของผู้ชมงานศิลปะ) ใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยสถิติ ดังนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานใช้สถิติร้อยละในการวิเคราะห์

1.1 ข้อมูลความคิดเห็นของผู้ประเมินที่ชมผลงานศิลปะใช้สถิติการหาค่าเฉลี่ย (พวงรัตน์ ทวีรัตน์. 2540: 137)

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{n}$$

เมื่อ \bar{X} แทน ค่าเฉลี่ยของความคิดเห็น
 $\sum X$ แทน ผลรวมของความคิดเห็นทั้งหมด
 n แทน ผู้ชมงานศิลปะในกลุ่มตัวอย่าง

1.2 หาค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) ของคะแนนจากสูตร (พวงรัตน์ ทวีรัตน์. 2540: 143)

$$SD = \sqrt{\frac{n\sum X^2 - (\sum X)^2}{n(n-1)}}$$

เมื่อ SD แทน ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน
 n แทน จำนวนผู้ชมงานศิลปะในกลุ่มตัวอย่าง
 $\sum X$ แทน ผลรวมของความคิดเห็นทั้งหมด
 $\sum X^2$ แทน ผลรวมของความคิดเห็นแต่ละตัวยกกำลังสอง

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลทางการวิจัย เรื่องการศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้กำหนดสัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

- n แทน จำนวนผู้ชมงานศิลปะในกลุ่มตัวอย่าง
 \bar{X} แทน ค่าเฉลี่ยของความคิดเห็น
 SD แทน ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน
% แทน ร้อยละ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลและแปรผลข้อมูล ผู้วิจัยได้เสนอตามลำดับ ดังนี้

1. ผู้วิจัยได้จัดนิทรรศการศิลปะโดยนำผลงานศิลปะออกแสดง ณ และได้สร้างแบบสอบถามจำนวน 100 ชุด เพื่อสอบถามความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อผลงานศิลปะจากหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวน 1 ชุด โดยแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 เป็นคำถามแบบเลือกตอบเกี่ยวกับข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับ เพศ และระดับการศึกษา ดังปรากฏผลการวิเคราะห์แบบสอบถาม ดังตาราง 2

ตาราง 2 จำนวนของผู้ตอบแบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ($n=100$)

กลุ่มตัวอย่าง	จำนวน	%
เพศ		
หญิง	58	58.00
ชาย	42	42.00
	100	
ระดับการศึกษา		
ปริญญาตรี	69	69.00
ปริญญาโท	21	21.00
ปริญญาเอก	10	10.00
	100	

จากตาราง 2 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามที่เข้าชมผลงานศิลปะ จำนวน 100 คน จำแนกตามเพศ พบว่า เพศหญิง จำนวน 58 คน คิดเป็นร้อยละ 58.00 เพศชาย จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 42.00

จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า มีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน 69 คน คิดเป็นร้อยละ 69.00 ปริญญาโท จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 21.00 และปริญญาเอก จำนวน 10 คน คิดเป็นร้อยละ 10.00

ตอนที่ 2 เป็นคำถามแบบเลือกตอบตามความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ซึ่งในตอนที่ 2 แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ 2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ชมผลงาน และ 3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต ดังปรากฏผลการวิเคราะห์แบบสอบถาม ดังตาราง 3

ตาราง 3 ค่าเฉลี่ยและความเบี่ยงเบนมาตรฐานของผู้ชมผลงานศิลปะและตอบแบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ($n=100$)

ข้อ	รายการประเมิน	แปล		
		\bar{X}	SD	ความหมาย
ด้านความงาม/ สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ				
1.	สถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition)	4.44	0.67	มากที่สุด
2.	วิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation)	4.41	0.79	มากที่สุด
3.	บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art)	4.15	0.83	มากที่สุด
4.	รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art)	4.15	0.76	มากที่สุด
	ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง วัตถุ (Object of Art)	3.98	0.99	มากที่สุด
5.	และ พื้นที่ว่าง (space)			
6.	แสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงาน	3.70	1.08	มากที่สุด
7.	พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ	4.06	0.88	มากที่สุด
8.	รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ	4.03	0.86	มากที่สุด
รวมด้านความงาม		4.12	0.86	มากที่สุด

ตาราง 3 (ต่อ)

ข้อ	รายการประเมิน	\bar{X}	SD	แปล ความหมาย
ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน				
9.	การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด	4.47	0.78	มากที่สุด
10.	ขนาดของวัตถุกับแนวความคิด	3.55	1.24	มากที่สุด
11.	สีสันทของวัตถุกับแนวความคิด	3.80	1.09	มากที่สุด
12.	จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด	3.96	1.08	มากที่สุด
13.	ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด	4.09	0.88	มากที่สุด
14.	ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ	4.39	0.78	มากที่สุด
15.	มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ	4.34	0.77	มากที่สุด
16.	นำเสนอดีในรูปแบบของผลงานศิลปะ	4.64	0.68	มากที่สุด
รวมด้านพุทธศิลป์		4.16	0.91	มากที่สุด
ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต				
17.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ	3.81	1.08	มากที่สุด
18.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน	4.05	0.95	มากที่สุด
19.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้	3.97	0.96	มากที่สุด
20.	มีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา	4.16	0.96	มากที่สุด
รวมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา		4.00	0.99	มากที่สุด
รวม		4.11	0.91	มากที่สุด

จากตาราง 3 พบว่า ผู้ชมผลงานศิลปะมีความคิดเห็นต่อผลงานศิลปะโดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .91 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 4.16 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.91 รองลงมาด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.12 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.86 และด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด มีค่าเท่ากับ 4.00 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .99 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้าน

เมื่อพิจารณาเป็นรายชื่อของแต่ละด้าน พบว่า ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ เกี่ยวกับสถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition) มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 4.44 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.67 รองลงมาวิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation) บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art) รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art) พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง วัตถุ (Object of Art) และ พื้นที่ว่าง (space) และแสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุดเท่ากับ 3.70 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.08 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ

ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถแสดงออกหรือนำเสนอได้ในรูปแบบของผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 4.64 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .68 รองลงมา การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด สีสันทของวัตถุกับแนวความคิด และขนาดของวัตถุกับแนวความคิด มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด เท่ากับ 3.55 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.24 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ

ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต เกี่ยวกับมีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามากขึ้น กว่าเดิม มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 4.16 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .96 รองลงมาคำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้ และคำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด เท่ากับ 3.81 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.08 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ ดังมีรายละเอียดผลงานดังนี้

รายละเอียดผลงาน

ชื่อผลงาน “ความว่าง” เทคนิค ดินเผากรรมวิธี Smoke firing

ขนาด ประมาณ 3.00-4.00 ม. แปรผันตามสถานที่

แนวความคิด จาก แรงบันดาลใจหลักกรรมของพระพุทธศาสนาเรื่อง “สุญญตา” หรือ “ความว่าง” อันมีความหมายเกี่ยวกับการทำจิตใจให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งทั้งปวง และการปล่อยวาง ผสานแนวคิดของลัทธิ “เซน” ประเทศญี่ปุ่นในการสร้างสวนสำหรับการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุถึงแก่นแท้เดิมของธรรมชาติภายในจิตใจตนเอง มาเป็นผลงานศิลปะแบบจัดวาง (Installation)

การใช้สติ และสมาธิ เพื่อสร้างผลงานศิลปะนับเป็นกระบวนการ (process) ที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเมื่อร่างกายกำลังทำงานทางศิลปะอยู่นั้น ขณะเดียวกันจิตก็กำลังทำหน้าที่รับรู้สิ่งที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันทั้งหมด ทั้งสภาวะภายในจิตใจ และสภาวะภายนอกทางกายขณะทำงาน กระบวนการในการสร้างผลงานทางศิลปะจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างสติ สมาธิ เพื่อเข้าสู่สภาวะความว่าง หรือจิตว่างให้เกิดขึ้น

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา เป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ (ทัศนศิลป์) จากการศึกษาแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “สัจจธรรม หรือ ความว่าง” ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสรุปการดำเนินงาน และผลของการวิจัยได้ดังนี้

ความมุ่งหมายของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งความมุ่งหมายไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาให้เข้าใจถึงลักษณะของความว่าง (สัจจธรรม) อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง โดยผ่านการแสดงออกทางศิลปะ (ทัศนศิลป์)
2. เพื่อการนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม
3. เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างสรรค์ตามวิธีวิทยาของทัศนศิลป์ (Methodology of Visual Art) และถ่ายทอดแนวความคิดจากแรงบันดาลใจให้ออกมาเป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัยต่อสาธารณชน

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ภาพร่างผลงานจำนวน 10 ชุดจากแนวความคิดเรื่อง “กรณีศึกษาเรื่องความว่างในพระพุทธศาสนา” โดยผู้วิจัยใช้ข้อมูลทั้งภาคทฤษฎีและข้อมูลทางกายภาพที่ปรากฏตามเอกสารสิ่งพิมพ์และงานวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ผลงานศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 1 ชุดโดยเป็นผลงานศิลปะที่ทำจากดินสโตนแวร์ ที่เผาด้วยวิธี Smoke firing นำมาจัดวางโดยคำนึงถึงสถานที่ (Installation)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 เป็นคำถามแบบเลือกตอบเกี่ยวกับข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับ เพศ และระดับการศึกษา

ตอนที่ 2 เป็นคำถามแบบเลือกตอบตามความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ซึ่งในตอนที่ 2 แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่

1. ด้านของการรับรู้ความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ

- สถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition)
- วิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation)
- บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art)
- รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art)
- ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง วัตถุ (Object of Art) และ พื้นที่ว่าง

(space)

- แสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงาน
- พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ
- รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ

2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน

- การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด
- ขนาดของวัตถุกับแนวความคิด
- สีสนของวัตถุกับแนวความคิด
- จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด
- ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด
- ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ
- มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ
- หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถแสดงออกหรือนำเสนอได้ในรูปแบบของผลงานศิลปะ

3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต

- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ
- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน
- คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้
- มีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามากขึ้น กว่าเดิม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. นำผลงานศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 1 ชุด นำไปจัดแสดงผลงานศิลปะ ณ หอศิลป์กรมศรีนครินทร์วิโรฒ คณะ

ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร โดยใช้ชื่อว่า MASTER DREEGREE SHOW 2012 ระหว่างวันที่ 23-31 มกราคม พ.ศ.2555

2. แจกแบบประเมินให้กับผู้มาเข้าร่วมชมงานศิลปะเพื่อแสดงความคิดเห็นมีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา

3. รวบรวมแบบประเมิน ในช่วงระหว่างวันที่ 23-31 มกราคม พ.ศ.2555 จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คนเพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล (แบบประเมินความคิดเห็นของผู้ชมงานศิลปะ) ใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานใช้สถิติร้อยละในการวิเคราะห์ ประกอบด้วย
 - 1.1 ข้อมูลความคิดเห็นของผู้ประเมินที่ชมผลงานศิลปะใช้สถิติการหาค่าเฉลี่ย
 - 1.2 หาค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD)

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 1 เป็นคำถามแบบเลือกตอบเกี่ยวกับข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับ เพศ และระดับการศึกษา

ผลจากแบบสอบถามพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามที่เข้าชมผลงานศิลปะ จำนวน 100 คน จำแนกตามเพศ พบว่า เพศหญิง จำนวน 58 คน คิดเป็นร้อยละ 58.00 เพศชาย จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 42.00

จำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า มีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน 69 คน คิดเป็นร้อยละ 69.00 ปริญญาโท จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 21.00 และปริญญาเอก จำนวน 10 คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 (ตาราง 2)

ตอนที่ 2 เป็นคำถามแบบเลือกตอบตามความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะที่มีต่อผลงานศิลปะในหัวข้อศึกษาเรื่อง “ความว่าง” ในพระพุทธศาสนา จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน ซึ่งในตอนที่ 2 แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ 2. ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน และ 3. ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต

ผลจากแบบสอบถามพบว่า ผู้ชมผลงานศิลปะมีความคิดเห็นต่อผลงานศิลปะโดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .91 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดู

ผลงาน มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 4.16 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.91 รองลงมาด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.12 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.86 และด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด มีค่าเท่ากับ 4.00 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .99 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้าน

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อของแต่ละด้าน พบว่า ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ เกี่ยวกับสถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition) มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 4.44 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.67 รองลงมาวิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation) บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art) รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art) พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง วัตถุ (Object of Art) และ พื้นที่ว่าง (space) และแสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุดเท่ากับ 3.70 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.08 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ

ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถแสดงออกหรือนำเสนอได้ในรูปแบบของผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 4.64 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .68 รองลงมา การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด สีสัมผัสของวัตถุกับแนวความคิด และขนาดของวัตถุกับแนวความคิด มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด เท่ากับ 3.55 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.24 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ

ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต เกี่ยวกับมีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามากขึ้น กว่าเดิม มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 4.16 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .96 รองลงมาคำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้ และคำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด เท่ากับ 3.81 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.08 ซึ่งมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ (ตาราง 3)

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย กรณีศึกษา เรื่อง “สุญญตา หรือ ความว่าง” ซึ่งเป็นหัวใจหลักในพระพุทธศาสนาเพื่อการสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นผลงานทางทัศนศิลป์ นั้นผู้วิจัยขออภิปรายผลดังนี้

ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.16

ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.91 ซึ่งสอดคล้องกับท่านพุทธทาสได้เขียนเรื่อง “อัสสทาปะของศิลปะ” คือ ส่วนดี คุณค่า ข้อที่น่าพึงพอใจ เส้นหรือรสอร่อยยั่วชวนของศิลปะ ซึ่งเป็นเรื่องของศิลปะที่มีความสอดคล้อง เชื่อมโยงกันได้กับกับพระพุทธรูปศาสนาไว้ว่า ศาสนาคือศิลปะ คือเราจะต้องมีชีวิตของเราเป็นตัวเดียวกันกับธรรมะ โดยไม่ต้องมีการพูดหรือมีการอะไร. ชีวิตที่ดี การงานที่ดีศาสนาก็ดี ศิลปะก็ดี หรืออะไรก็ดี ให้หลอมเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นธรรมะ, ให้ชีวิตนั้นมันเป็นอยู่ด้วยธรรมะ, ให้การงานนั้นเป็นการงานอยู่ด้วยธรรมะ, ให้ศาสนาคือการประพฤติ ปฏิบัติ ภาว วาจา ใจ ตามระเบียบศาสนานั้น. อย่าเป็นเปลือกของธรรมะ ให้เป็นธรรมะจริง ๆ. หนึ่งสิ่งๆที่เรียกว่า ศิลปะ ที่เรานิยมกันนัก ว่าศิลปะ ศิลปินอย่างนี้; ให้มันเป็นศิลปะอยู่ตรงที่การทำที่ฉลาดที่สุด น่าดู น่าชมมากที่สุด, ตรงที่สามารถทำชีวิตนี้ไม่ให้เป็นทุกข์เลย, ให้มันงามอยู่ ตรงที่ไม่มีความเศร้าหมอง หม่นหมอง เร่าร้อนเลย; นั่นแหละคือความงามอย่างยิ่ง. เมื่อรู้จักทำอย่างนี้ก็เป็นศิลปินหรือศิลปินอย่างยิ่ง, เป็นศิลปิน ศิลปินของชีวิต. เพราะฉะนั้นศาสนาก็คือศิลปะ, พุทธศาสนาแท้ ๆ ก็คือศิลปะ; เพราะว่าเป็นอุบายอันหนึ่งที่ทำให้ชีวิตนี้งามอย่างยิ่ง, มีปรากฏการณ์ออกมาเป็นความงามอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรงามเสมอเหมือน แล้วประณีตละเอียดเป็นงานฝีมืออย่างยิ่ง ในการที่จะทำอย่างนั้นได้ คือ การเดินไปตามทางสายกลางดังที่ได้อธิบายแล้วแต่ก่อน ๆ นั้น นั่นแหละคือศิลปะอย่างยิ่ง. ถ้าให้ระบบก็คืออริยมรรคมีองค์แปดประการ นั่นแหละคือศิลปะสูงสุดของทั้งหมดของมนุษย์ หรือของสิ่งที่มีมนุษย์จะรู้จักได้. ศาสนาก็คือศิลปะ เพราะฉะนั้นการงานของเราเมื่อเนื่องอยู่ด้วยศาสนา ด้วยธรรมะ แล้วมันก็เป็นการทำงานศิลปะ, ชีวิตก็เป็นชีวิตศิลปะ. มองดูในแง่ชีวิตก็เป็นชีวิต มองดูในแง่การงานก็เป็นการทำงาน มองดูในแง่ศาสนาก็เป็นศาสนา มองดูในแง่ศิลปะก็เป็นศิลปะ; ที่นี้มันมากนัก หลอมเป็นสิ่งเดียวกันเสียดีกว่า เป็นธรรมะ, ธรรมะ, ธรรมะ, คำเดียวพอ. (กลุ่มพุทธทาสศึกษา. ม.ป.ป.ก: ออนไลน์)

ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ มีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.12 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 0.86 ซึ่งสอดคล้องกับท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ในเรื่อง “พุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะ 2” ไว้ว่า พุทธศาสนา ยังจะดูกันในฐานะที่เป็นศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์อันใดอันหนึ่งก็ได้ คือเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ มีหลักหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ พร้อมทั้งเหตุผลที่แสดงตามแบบวิธีของวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ของโลก ประเภทหนึ่ง. หรือถ้าจะดูไปอีกแง่หนึ่ง ในฐานะที่เป็น art ที่เราชอบเรียกกันว่า ศิลปะ ซึ่งดูเหมือนคำว่าศิลปะในภาษาไทยนั้น ไม่ค่อยจะเท่าเทียมกันกับคำว่า art ในภาษาสากล เพราะคำว่า Art นั้น อาจจะมาใช้กันได้สนิทสนมกับวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ทุกชั้นในพุทธศาสนา ในฐานะเป็นวิชา หรือหลักปฏิบัติที่ประณีตงดงามมาก : อย่างการบำเพ็ญวิปัสสนา จะเป็นสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ตาม ดูด้วยสายตาของ Artist ก็จะเป็น Art ชนิดหนึ่งโดยตรง คือเป็นวิธีปฏิบัติ หรือแสดงออกซึ่งความงดงามน่าเลื่อมใส น่าจับใจ ในการกระทำของมนุษย์ จะมีความเป็นอยู่ชนิดที่ได้เปรียบผู้อื่น หรือมีความสุข ได้รับประโยชน์ ได้รับกำไร จากการเป็นมนุษย์อยู่ในโลกนี้มากกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น เราจะเห็นพวกชาวตะวันตกได้พิจารณาหรือมองดู หรือเขียนพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็น Art นี้ กันมากที่สุด. และท่านพุทธทาสยัง

กล่าวเรื่อง “พระอรหันต์เป็นยอดสุดของศิลปิน” ว่า “ไม่มีความทุกข์เลยแก่เรา” นั่นแหละยอดสุดของทั้งหมดแหละ; คือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง. อะไร ๆ จะมีอย่างไร จะเป็นไปอย่างไร ไม่มีความทุกข์แก่เรา: เรานั้นคือใคร? เรานั้นก็คือผู้ที่มีความรู้ถึงที่สุด. ดำรงจิตใจไว้ให้ถูกต้อง ดำเนินการกระทำให้ถูกต้อง จนไม่มีอะไรเป็นความทุกข์เกิดขึ้น นั่นแหละคือพระอรหันต์; ท่านเป็นผู้รู้เรื่องสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง ว่ามันต้องเป็นไปอย่างไร, และเมื่อเป็นไปอย่างนั้นแล้ว ทำอย่างไรจึงจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมา. เป็นความลึกซึ้งละเอียด เรียกว่าเป็นงานฝีมือ หรืองานศิลปะอย่างยิ่งยวด ที่ว่าจะอยู่กันอย่างไรกับสิ่งเหล่านี้จนไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ขึ้นมาเลย. เราควรจะเรียกพระอรหันต์ว่าเป็นยอดของศิลปิน, ยอดสุดของศิลปิน; คือท่านมีวิชา มีปัญญา มีฝีมือ มีอะไรที่จัดการกับสิ่งเหล่านี้ ในจักรวาลนี้ จนไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมาแก่ท่าน. ความทุกข์ไม่เกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะท่านมีสติปัญญาสามารถ มีอะไร.

แต่เราไม่มองกันเช่นนั้น; และก็ไม่เรียกพระอรหันต์ว่า เป็นยอดของศิลปิน, ทั้งที่มันมีส่วนที่จะมอง แล้วมีความจริงเป็นเช่นนั้น, เราก็เรียกกัน พูดกันสั้น ๆ หรือมองกันสั้น ๆ ว่าเป็นผู้ไม่มีความทุกข์เลย. แต่การที่จะไม่มีความทุกข์เลยนั้นมันยากเท่าไร, มันละเอียดลึกซึ้งเท่าไร, มันลึกซึ้งเท่าไร, จะต้องมีความรู้ในการจัดการทำสักเท่าไร; ถ้าไปมองในแง่ นั้น พระอรหันต์ก็เป็นยอดของศิลปิน. (กลุ่มพุทธทาสศึกษา. ม.ป.ป.ก: ออนไลน์)

ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง “ความว่าง” กับการดำเนินชีวิต มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.00 ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ .99 ซึ่งสอดคล้องกับท่านพุทธทาสกล่าวไว้ในเรื่องพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ 1 ดังนี้ อย่างต่ำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art) ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แยกกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคน ให้น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส น่าบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาตมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้มิได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกลวงทำนอง Artificial แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ตามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่นให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน หรือการดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครดูแล้วจะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะมี ความงดงามในเบื้องต้นด้วยศีลบริสุทธิ์สะอาดดี; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็นเหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม 3 ประการในลักษณะเช่นนี้แล้วถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีวิตอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปะอันนั้นจะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้อยินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตมากออกไป ๆ โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ก็ไม่พ้นที่จะเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาเพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความ สะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดนั่นแหละ เป็นตัวแทนของพุทธศาสนา. อาตมาสังเกตเห็น

ชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิตหรือ Art of Life โดยนัยนี้ก็เป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุขให้คนทั้งหลายดู. แต่ถ้ากล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่านั้นแหละเป็นตัวแท้ของศาสนา. ในที่สุด อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วนพิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้นั้น มันมีแง่ดีอยู่ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความบันเทิงเรีงรื่นตามทางของธรรมชาติ ไม่เหงาหงอย ไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือเกิดความหวาดกลัว ดังที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดยส่วนเดียวแล้ว ชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากต้นเหตุต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่คิดจะทำอะไร จะเหมือนกับเป็นอัมพาต มือตายตีนตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรงชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิงเรีงรื่นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งเข้ามาแวดล้อมตน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาในฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมืดมัวสทปรกเร้าร้อนแก่ผู้นั้นขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงเรีงรื่นสำหรับคนทั่วไปด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงควรมีทรรศนะประจำตัวอยู่ทรรศนะหนึ่งเสมอไป ในการที่จะมองพระพุทศาสนา ในฐานะเป็นโรงมหรสพของวิญญูณ เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับโรงมหรสพทั่ว ๆ ไปซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิเลส.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญาก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลปะก็ได้ แม้ที่สุดแต่จะจัดเป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างดี และเป็นสังจธรรมหรือเป็นโมกขธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ตรงที่รู้จักมองพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่างชนิดไขว่กันคือไม่ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแต่เพียงสำหรับรู้ สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่างเดียวบ้าง แต่ที่ละกิเลสอะไรไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง, หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายวิญญูณอย่างเดียวเท่านั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตามความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่าพุทธศาสนาทุกประการ. (กลุ่มพุทธศาสนศึกษา. ม.ป.ป.ก: ออนไลน์)

“พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง เป็นคำรวบยอด คือคำว่า สุญญตา ซึ่งแปลว่าความเป็นของว่าง. คำว่าว่างในที่นี้ ก็คือความว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน. คำๆนี้กินความรวบยอด ไปถึงหมด ทั้งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ที่ว่าว่างจากตัวตนนี้หมายถึงว่างจากสาระที่เราควรไปยึดถือเอาด้วยกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ว่าของเรา. การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงว่างจากความหมายหรือสาระที่ควรเข้าไปยึดถืออันเป็นตัวพุทธศาสนาแท้ เป็นหัวใจหรือใจความสำคัญ ที่เป็นจุดศูนย์กลางของการ

ปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ...รวมความว่า ลักษณะที่เห็นว่าว่างจากความเป็นตัวตน หรือว่างจากความหมายที่สมควรแก่การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมอบกายถวายชีวิตจิตใจเข้าไปยึดถือเอา นี้เรียกว่า เห็นความว่าง ที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ. 2535: 32-33) “ความว่าง” นั้นหมายถึงความที่จิตไม่มีความรู้สึกใดๆ ว่าเป็น “ตัวกู” หรือ “ของกู” นี้เลยนั่นเอง; ว่างจากตัวกูและของกูโดยสิ้นเชิง แม้จะมีอะไรปรากฏอยู่ก็ไม่ใช่ “ตัวกู-ของกู” สักอย่างเดียว; ไม่มีการกระทบกระทั่งแก่จิตใจ แม้แต่ลักษณะไหนหมด; นี้แหละคือภาวะความว่าง. จิตก็สักว่าจิตตามธรรมชาติ: มันว่างเพราะไม่มีอะไรมากระทบมัน หรือแตะต้องมันแม้แต่ชนิดเดียว; เพราะมันเห็นสิ่งทั้งปวงทุกสิ่งโดยความเป็นของว่างไปหมด. เพราะมันหมดอวิชชาแล้วไม่มีความยึดถืออะไรว่าเป็น “ตัวกู-ของกู” อีกต่อไปมันจึงไม่กระทบกันกับอะไร และไม่มีอะไรมากระทบมัน มันจึงเป็นจิตที่ว่าง (พุทธทาสภิกขุ. 2547: 339)

ทำการทำงานทุกอย่างด้วยความว่าง คือไม่ไปยึดผลงานเอามาเป็นของตัว ทำงานด้วยจิตที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ไม่เจืออยู่ด้วยตัวกู-ของกู ผลได้มาก็ยกให้ธรรมชาติ คำว่า “ผลงาน” มันไม่ใช่ผลเฉพาะขณะนั้น มันหมายถึงสิ่งต่างๆที่ยังคงมีอยู่ต่อไปด้วย เช่นทรัพย์สมบัติ หรืออะไรที่เขาถือว่าเป็นทรัพย์ของบุคคลนั้น. ภาษาธรรมะนี้ บุตร ภรรยาสามี ก็ถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติ; แม้เป็นฆราวาสมีภรรยาก็เหมือนไม่มีภรรยา, มีทรัพย์สมบัติก็เหมือนไม่มีทรัพย์สมบัติ คำว่า ยกผลงานให้แก่ความว่าง มันก็กินความมาถึงการที่จะไม่ถือว่าทรัพย์สมบัติใดๆเป็นของเรา, เรามีอยู่, มีทรัพย์สมบัติเหล่านั้นอยู่: ซึ่งล้วนแต่เป็นผลงานทั้งสิ้นนั้นต้องถือว่าได้ยกให้แก่ความว่างเสียแล้ว การกินอาหารของความว่าง ซึ่งเป็นวิธีที่พระกิน วิธีที่พระฉัน. ให้นึกถึงบทปัจจุเวกขณะ นั้นอยู่เสมอไปว่า: สิ่งที่ยกก็ดี สิ่งที่ถูกยกก็ดีก็เป็นความว่าง เป็นของว่าง ตัวผู้ที่กินนั้นก็กินของว่าง เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล. สิ่งที่ถูกยกก็เป็นของว่างหรือเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; การกินก็เลยกลายเป็นความว่าง เพราะไม่มีตัวที่กินและตัวที่ถูกกิน คือมีความว่างอยู่ตลอดเวลา สำหรับการ ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวแต่หัวที่ นั้นคำว่าตายในที่นี้หมายถึงตายอีกชนิดหนึ่ง คือตายโดยที่ร่างกายไม่ต้องตาย, ชีวิตยังไม่แตกดับแต่ก็ตาย: หมายถึงตายอีกชนิดหนึ่ง, ก็คือตัวกู-ของกู ตายหมด, นิพพานนั้นคือตายเสียก่อนตายหรือตายเสียก่อนแต่ร่างกายตายนี้ก็คือกิเลสที่เป็นตัวต้นเหตุให้รู้สึกว่ามีตัวกู-ของกู นั้นแหละตาย. กิเลสนี้ต้องตายเสร็จก่อนร่างกายตาย จึงจะเรียกว่า นิพพาน (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป.จ: 72-127)

ข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัย

1. ผู้เข้าชมงานศิลปะมีความตระหนักถึงความสำคัญ และมีความเข้าใจถึงหลักคำสอนเรื่อง ความว่าง (สัจจนา) ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา มากขึ้นกว่าเดิม หลังจากการเข้าชมผลงานศิลปะ ทำให้เกิดประสบการณ์รับรู้ทางทัศนศิลป์ เป็นความรู้สึกในจิตใจของแต่ละบุคคลที่มีต่อวัตถุ (Object of Art) และผลงานศิลปะ (Work of Art) จากการมองเห็นและสัมผัสพุทธศิลป์แบบร่วมสมัย

2. หลักคำสอนเรื่องความว่าง (สัจจนา) ในพุทธศาสนาความสำคัญ ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และสามารถเป็นหลักในการดำเนินชีวิต สำหรับฆราวาสผู้ครองเรือนอย่างดียิ่ง หรือที่เรียกว่าศิลปะแห่งการครองชีวิต เพราะ ความว่าง คือ การปล่อยวาง ละความเห็นแก่ตัวไปจนกระทั่งละความเป็นตัวตน (อัตตา) ไม่ยึดมั่นถือมั่น ทำให้สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้และส่งผลกระทบต่อคนรอบข้าง อีกทั้งการประกอบเลี้ยงชีพทางศิลปศาสตร์ที่สุจริตย่อมจะนำความเจริญ ความมั่งคั่งมาสู่ตนเอง และสังคมด้วย

3. งานวิจัยนี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าศิลปะร่วมสมัยที่มีเนื้อหาและการนำเสนอ ผลงานศิลปะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา สามารถเป็นแนวทางต่อให้กับผู้วิจัย ใน 2 กลุ่มได้แก่ 1. กลุ่มของการวิจัยในสาขาศิลปกรรมศาสตร์ และ 2. กลุ่มของการวิจัยในสาขาพุทธศาสตร์ เนื่องจากเนื้อหาของงานวิจัยเป็นการศึกษาเกี่ยวกับแก่นของพุทธศาสนา ที่อ้างอิงมาจากพระไตรปิฎก และจากคำสอนของพระสงฆ์ในยุคต่าง ๆ จนถึงปัจจุบันที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ส่วนตัวผลงานศิลปะ เป็น การศึกษาเกี่ยวกับศิลปะร่วมสมัย ในลักษณะของการจัดวางวัตถุตามแนวความคิด ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวางทั้งใน และต่างประเทศ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ผลงานศิลปะจากงานวิจัยที่สร้างขึ้นจากดินเผาครั้งนี้เกิดความเสียหายในตัวชิ้นงานมากพอสมควรเนื่องจากผลงานที่สร้างขึ้นจากดินมีหลายขั้นตอน อีกทั้งต้องอาศัยระยะเวลาในการผลิต ทำให้ผู้วิจัยเร่งรีบจนผลงานบางชิ้นขาดความประณีตตั้งแต่กระบวนการนวดดิน และการปั้นขึ้นรูป เมื่อถึงขั้นตอนการเผาดิน จึงทำให้ผลงานนั้นๆ แตกเสียหาย ดังนั้นการสร้างผลงานในครั้งต่อไปจึงควรวางแผนงานในระยะยาวเพื่อให้ผลงานมีความสมบูรณ์มากขึ้น

2. หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ วัด หรือ พระสงฆ์ ที่เป็นบุคลากรที่สำคัญของพุทธศาสนา เป็นตัวแทนที่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ควรลดการประชาสัมพันธ์เพื่อมุ่งให้พุทธศาสนิกชนทำบุญบูชาวัตถุมงคล ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องไสยศาสตร์ หรือสร้างถาวรวัตถุ ที่เกี่ยวข้องกับด้านวัตถุนิยมเพียงอย่างเดียว และหันมาให้ความสำคัญกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกเพื่อมุ่งสอนให้คนเป็นมนุษย์มากขึ้น ตั้งแต่ระดับ ธรรมะพื้นฐานในเรื่องของศีลธรรมสำหรับบุคคลทั่วไป จนถึงธรรมะสำหรับปฏิบัติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ เป็นการพัฒนาทางจิตโดยตรงที่ทำให้มนุษย์สามารถหลุดพ้นได้ตามวิถีทางของพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฤตยา อาชวนิจกุล; และคนอื่นๆ. (2546). *ความรุนแรงในชีวิตคู่กับสุขภาพผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กองวิจัยทางการศึกษา. (2524). *การศึกษาหาเกณฑ์ปกติของระดับพัฒนาการทางจริยธรรม และองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางจริยธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กีรติ บุญเจือ, ศ. (2538). *ศาสนศาสตร์เบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- โกศล วงศ์สวรรค์; สุธีลา ตุลยะเสถียร; และสถิต วงศ์สวรรค์, รศ. (2537). *ปัญหาสังคม*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.
- ไกรฤกษ์ ศิลาคม; และศิริวรรณ เกษมสานต์กิตติกร, ผศ. (2553, มกราคม - มิถุนายน). *พุทธภาวะในทัศนะเถรวาทและมหายาน*. วารสารมนุษยศาสตร์. ปีที่17(ฉบับที่1): 29-40.
- คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2548). *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอนจบ*. พิมพ์ครั้งที่ 9. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- (2551). *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอน1*. พิมพ์ครั้งที่ 8. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจของโครงการศึกษาเพื่อเสนอหลักวิชาตามแนวพุทธศาสตร์. (2526). *ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่3 จิตวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพฯ: กราฟิเคอาร์ท.
- คึกฤทธิ์ ปราโมทย์, พล.ต. ม.ร.ว. (2544). *ธรรมคดี*. กรุงเทพฯ: นวสาส์นการพิมพ์.
- (2548). *พระพุทธศาสนากับคึกฤทธิ์*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า2000.
- จักรพันธ์ วิลาสินีกุล. (2547). *พลังการวิจารณ์ทัศนศิลป์*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- แจ่ม เจิดจรัส, ผู้รวบรวม. (ม.ป.ป.). *โอวาทธรรมหลวงปู่แหวน*. กรุงเทพฯ: แม่บ้านทันสมัย.
- ซัชพล ไชยพร, ผู้เรียบเรียง. (2552). *พระรัตนตรัย*. กรุงเทพฯ: เอส.ซี. พรินท์แอนด์แพค.
- ชมรมส่งเสริมภูมิปัญญาพุทธศาสนาสุสานอก. (2549). *คู่มือมนุษย์ ธรรมบุญชีวิต*. กรุงเทพฯ: วิชนบุคส์.
- ชยสาโรภิกขุ. (2538). *พอดี ปกิณกรรมของ (พระโพธิญาณเถร) หลวงพ่อชา สุภัทโท พระอาจารย์ปล้นโน พระอาจารย์ชยสาโร*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ชาญชัย อาจินสมาจาร, ดร. (ม.ป.ป.). *การสร้างแบบสอบถามเพื่อการวิจัย*. ม.ป.ท.
- दनัย ไชโยธา, รศ. (2539). *นานาศาสนา*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- ธนู แก้วโอภาส. (2549). *ศาสนาโลก*. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- ธรรมวุฒิ. (2531). *ชุมนุมพุทธวจนะ พุทธภาษิต จากพระไตรปิฎกฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์.
- นนทพันธ์-ส่องสี ภัคดีผดุงแดน. (2532). *บูชาพระพุทธธรรม*. ใน *ธรรมสาร*. อนาคตาผู้รวบรวม. หน้า 40-45. กรุงเทพฯ: หอรัตนชัยการพิมพ์.

- นพรัตน์ ศรีแปดริ้ว. (2546). *ตัวแปรต้นลักษณะทางจิต ลักษณะทางพุทธ และลักษณะทางสังคมที่
ใช้จำแนกการเข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาของเยาวชนไทย*. ปริญญาานิพนธ์
วท.ม. (พฤติกรรมศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ถ่ายเอกสาร.
- บุญเลี้ยง ทุมทอง, ดร.; งามอาจ ญาตินิยม; และวัชรินทร์ ภูบุญอ้อม (2553). *การวิเคราะห์การ
เปลี่ยนแปลงคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชนในสถานศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*.
มหาสารคาม: ถ่ายเอกสาร.
- ประเวศ วะสี. (2545). *วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่21: สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา*. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- ปาน จันทรานุกร, พ.อ.พิเศษ. (ม.ป.ป.). *แก้ปัญหาชีวิตด้านธรรมะ*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2540). *วิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 8.
กรุงเทพฯ: สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระเทพปริยัติเมธี (รุ่ง ธีรปัญญา). (2545). *หลักประกันความสุขความเจริญของชีวิต*.
พิมพ์ครั้งที่1. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินติ้ง.
- พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก). (2552). *อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่1*. พิมพ์ครั้งที่8.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์). (2545). *โลกทัศน์ของชาวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่7. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ). (ม.ป.ป.). *ธรรมสำหรับครู*. โรงเรียนรุ่งอรุณ.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). (2552). *พุทธประวัติจากหินแกะสลัก*. พิมพ์ครั้งที่2.
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2540). *พุทธวิธีในการสอน*. กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก.
- (2542). *ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- (2543). *ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมอดพุทธศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่2.
กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- (2545). *ธรรมนุญชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่14. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- (2546). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. กรุงเทพฯ: เอส. อาร์.
พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- (2547). *จาริกบุญ จาริกธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (ม.ป.ป.). *ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม*. กรุงเทพฯ:
ลายกนก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2548). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*.
พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์.

- พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่ocha สุภโท). (2539). *รวมพระธรรมเทศนา ของหลวงพ่ocha สุภโท ฉบับสัมมาทิฐิ: ธรรมะที่หยั่งรู้ได้ยาก*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่ocha สุภโท). (ม.ป.ป.ก). *บ้านที่แท้จริง ผู้ตามรักษา-หลงสังขารเป็นทุกข์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่ocha สุภโท). (ม.ป.ป.ช). *โพธิญาณ*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่ocha สุภโท). (2543). *หลวงปู่ฝากไว้ บันทึกคติธรรมและธรรมเทศนาของ พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ.
- พระไพศาล วิสาโล. (2549). *ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามลดา.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (ม.ป.ป.). *พุทธธรรม*. ม.ป.ท.
- พุทธทาสภิกขุ. (2513). *ธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างคน สร้างชาติ สร้างโลก*. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- พุทธทาสภิกขุ. (2515). *บรมธรรม*. พระนคร. การพิมพ์พระนคร.
- (2535). *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- (2537). *ศิลปะการดำเนินชีวิต (เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม)*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: เยลโล่การพิมพ์.
- (2540). *อัสติสังวัจฉรายุศมานุสรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: หจก. อลีน เพรส.
- (2547). *ตัวกู - ของกู*. กรุงเทพฯ: หจก. เอมี เทรดดิง.
- (2550). *ไม่วุ่น จะว่าง*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ ,
- (2552). *ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ธรรมะ.
- (ม.ป.ป.ก). *การทำสมาธิวิปัสสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- (ม.ป.ป.ช). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพฯ: สหมิตร.
- (ม.ป.ป.ค). *จิตว่างในชีวิตประจำวัน*. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์.
- (ม.ป.ป.ง). *ลักษณะ 80 ประการของศาสนาพุทธ*. กรุงเทพฯ: อตัมมโย.
- (ม.ป.ป.จ). *วิธีชนะความตาย*. ม.ป.ท.
- (ม.ป.ป.ฉ). *วิธีทำงานด้วยจิตว่าง*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (ม.ป.ป.). *แก่นพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. (2549). *วาทกรรมว่าด้วยพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บ้านลานธรรม.
- ภูมิพรรณ ทวีชาติ. (2549). *การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและปรีชาเชิงอารมณ์ของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่เรียนเรื่องหลักธรรมในพุทธศาสนา ที่ได้รับการสอนแบบไตรสิกขา กับการสอนแบบร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี (STAD)*. ปริญญาโท กศ.ม. (การมัธยมศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- มนต์ ทองซัซ. (2530). *4 ศาสนาสำคัญของโลกปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.

- มูลนิธิพุทธโฆษาจารย์. (2553). *พุทธวจน*. กรุงเทพฯ: คิว พรินท์ แมเนจเม้นท์.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2552). *เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่11. นครบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). *พระธรรมบทจตุรภาค*. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- ลักษณะของพระพุทธศาสนา. (2537). ใน *พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500ปีที่ล่วงมาแล้ว* รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่จัดพิมพ์ขึ้นในคราวฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ณ ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2499. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุริยวัฒน์
- วัชร ฐวะคำ. (2524). *จิตวิทยาแนะแนวและให้คำปรึกษา*. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์.
- วิไลรัตน์ ย้งรอด. (2552). *คู่มือพุทธประวัติ*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- วัชรานุกร. (2499). *สัมพันธ์วิทยาระหว่าง ศาสนา กับ ชีวิต*. นครบุรี: ประยูรวงศ์.
- วิทยกร เชียงกุล ผู้เรียบเรียง. (2551). *แก้วกฤติเศรษฐกิจแนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2548). *ศิลปะในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือลาดพร้าว.
- วิเชียร ชาบุดรบุญตริก. (2535). *พุทธศาสน์*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรินติ้ง แฮ็ส.
- วิโรจน์ นาดชาติ, รศ. (2553, มกราคม - มิถุนายน). *หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม*. วารสารมนุษยศาสตร์. ปีที่17(ฉบับที่1): 29-40.
- ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม. (2551). *การศึกษา สอนดี ทำดี มีคุณธรรมนำความรู้*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซน พรินติ้ง.
- . (2551). *จิตตศิลป์*. กรุงเทพฯ: พรักหวานกราฟฟิค.
- . (2551). *ปาฐกถุภาพพิเศษในพิธีเปิดงานสมัชชาคุณธรรมแห่งชาติ และตลาดนัดคุณธรรม ครั้งที่ 3 โดย ฯพณฯ ธานินทร์ ไกรวิเชียร*. กรุงเทพฯ: เดือนศิลป์การพิมพ์.
- สมศักดิ์ รักไพบูลย์สมบัติ. (2539). *ศรัทธา-ปัญญา*. กรุงเทพฯ: สายส่งสุขภาพใจ.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2535). *หลักพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวเรถร), ผู้แปล. (2552). *มหาสติปัญญาสูตร*. พิมพ์ครั้งที่24. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร. (2544ก). *ประวัติศาสตร์ศิลป์ประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- . (2544ข). *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2553). *วรรณคดีวิจักษ์*. กรุงเทพฯ: สกสค. ลาดพร้าว.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2552ก). *รายงานสถิติจังหวัดชลบุรี ปี 2552*. ชลบุรี: สำนักงานสถิติจังหวัดชลบุรี.

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2552ข). รายงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่ ปี 2552. เชียงใหม่: หจก. ดารารวรรณการพิมพ์.
- (2553). รายงานสถิติจังหวัดสมุทรปราการ ปี 2552. สมุทรปราการ: สำนักงานสถิติจังหวัดสมุทรปราการ.
- สำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร. (2545). สถิติกรุงเทพมหานคร ปี 2545. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักราชเลขาธิการ. (2528). ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2527). เรื่อง พุทธศาสนา พระสงฆ์ กับวิถีชีวิตสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ประชาชน.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550ก). นานาทศนะในการวิจัยประเมินผลคุณภาพของคนไทย: ดี เก่ง และมีความสุข. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น.
- (2550ข). รายงานเบื้องต้น การส่งเสริมคุณธรรมในระบบการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น.
- สุจิตรา (อ่อนค้อม) รัตน์. (2540). ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่5. กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2506). คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พานิช.
- (2526). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. กรุงเทพฯ: มหามงกุฎราชวิทยาลัย.
- (2538). ประวัติศาสตร์ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่7. กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.
- (2541). การทนต่อความลำบาก. ในอริยธรรม เล่ม 10. พรพรรณ สุจิริตวณิช บรรณาธิการ. หน้า17-21. พิมพ์ครั้งที่1. เชียงใหม่: หจก. ดารารวรรณการพิมพ์.
- สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. (2542). การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ฟาอภัย.
- สุพัฒนา เดชาวงศ์ ณ อยุธยา, พญ. (2545). บทความเพื่อสุขภาพ. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: ศูนย์คอมพิวเตอร์สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา ฉลองสถาน.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รศ. ดร. (2535). พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาส เครือเนตร. (2542). ปฏิรูปการศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์. กรุงเทพฯ: บริษัท เกล็ดไทย จำกัด.
- สุวัฒน์ จันทร์จำนง. (2540). ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญา และศาสนา. กรุงเทพฯ: อลิ้นเพชร.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ผู้แปล. (2522). พุทธวจนะในธรรมบท. แปลจากหนังสือ THE BUDDHA' WORDS IN THE DHAMMAPADA. กรุงเทพฯ: มุลินธิเสฐียรโกเศศ นาคะประทีป.
- เสนห์ จามริก, ศ. (2542). สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไฉไล.

- เสามันส์ โปตระนันท์, พ.อ.พ. (2538). *พระไตรปิฎกฉบับย่อ*. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- แสง จันทรงาม ศ.ดร. (2541). *พระพุทธศาสนาสำหรับผู้เริ่มศึกษา*. ในอริยธรรม เล่ม 9. พรพรรณ สุจิตตวิเศษ บรรณาธิการ. หน้า17-21. พิมพ์ครั้งที่1. เชียงใหม่: หจก. ดาราวรรณการพิมพ์.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ, ผู้เรียบเรียง. (2546). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, ดร. (2550). *คุณธรรมนำความรู้: รูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าความเป็นมนุษย์*. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น.
- (2553). *คุณธรรมนำความรู้*. กรุงเทพฯ: เอ.พี. กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด.
- Asa Hellman Edited. (2004). *Ceramic Art in Finland*. London: Thames& Hudson.
- กลุ่มพุทธทาสศึกษา. (ม.ป.ป.ก). *ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก*. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.buddhadasa.org/html/life-work/theatre/sculpture/sculpture-pre.html>
- (ม.ป.ป.ข). *อัสสาทะของศิลปะ*. สืบค้นเมื่อ 31 มกราคม 2554, จาก http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb/aesthetic01-1.html
- การจัดสวนญี่ปุ่น. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2554, จาก http://www.novabizz.com/CDC/Garden/Garden_Style_Japanese.htm
- ความหมายของศาสนา. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php/%E0%B8%A8%E0%B8%B2%E0%B8%AA%E0%B8%99%E0%B8%B2>
- โครงการส่งเสริมศิลปะไทย. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2553, จาก <http://www.thaiartproject.org/nontiva3.htm>
- ชาติป สุวรรณทอง. (2552). *Anywhere Anytime Anyhow หลากหลายอย่างตะวันออก*. สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2553, จาก <http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/lifestyle/Culture/20090817/68780/Anywhere Anytime Anyhow>
- ทำไมคนไทยเมืองพุทธถึงกลับมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจน้อยกว่าประเทศทางตะวันตก. (2010). สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.dhamma.net/index.php?mo=3&art=464788>.
- ธัมมจักกัปปวัตตนวรรคที่ 2 ตถาคตสูตรที่ 1. (2546). ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 19 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 สังยุตตนิกายมหารวรรค, พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ. สืบค้นเมื่อ 19ม.ค.54. จาก <http://www.84000.org/tipitaka/pitaka2/v.php?B=19&A=10037&Z=10104&pagebreak=0>.

- บทที่ 7 การออกแบบเครื่องมือ และแบบสอบถาม *Questionnaire Design*. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2554, จาก <http://gs.utcc.ac.th/ceomba/mk/2Research&IS%2053/Docu/07%20Qnr&Instrument.pdf>.
- พระไตรปิฎก. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.dhammadownload.com/buddhism/tripitaka.php>.
- พระไตรปิฎก 45 เล่ม. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.84000.org/>
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (ม.ป.ป.). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. สืบค้นเมื่อ 31 มกราคม 2554, จาก http://84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=328.
- พระพุทธศาสนา. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 11 ธันวาคม 2553, จาก <http://www.dhammadownload.com/buddhism/buddha01.php>.
- พระยงยุทธ จิตตปญโญ. (2543). *มุมมองพระสงฆ์ไทยทำผิดพระธรรมวินัยเป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อมหรือไม่?*. สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.src.ac.th/web2/jurnal/issu2/hurt.htm>.
- พระราชสิทธิมนี (พุทธทาสภิกขุ). (2545). *เครื่องขวางกั้นการปฏิบัติ และแนวทางการแก้ไข*. สืบค้นเมื่อ 31 มกราคม 2554, จาก <http://wat-buddha-apa.de.tl/65-%26%233623%3B%26%233636%3B%26%233611%3B%26%233633%3B%26%233626%3B%26%233626%3B%26%233609%3B%26%233641%3B%26%233611%3B%26%233585%3B%26%233636%3B%26%233648%3B%26%233621%3B%26%233626%3B.htm>.
- พระวิเลโกะ อริยะเทวะ, ดร. (2551). *พุทธศิลป์*. สืบค้นเมื่อ 6 เมษายน 2553, จาก <http://www.watyaichaimongkol.net/index.php?mo=3&art=212168>
- พุทธทาสภิกขุ. (2010). *ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัย*. สืบค้นเมื่อ 25 ธ.ค. 2553, จาก <http://www.dhamma4u.com/index.php/component/content/article/38-2008-11-18-07-36-42/683-2010-02-12-08-00-05.html>.
- พุทธศิลป์คืออะไร*. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 6 เมษายน 2553, จาก <http://dvthai2.com/Bd0a265025-18.htm>
- พุทธวจน*. (2554). สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2554, จาก http://buddhawaj.org/contact_us.php, *มหาสติปัฏฐานสูตร*. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2553, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/ลักษณะตัดสินธรรมวินัย> 8. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2554, จาก <http://www.buddhadasa.com/rightstudydham/dhamanalysis.html>.
- วัดนาป่าพง. (ม.ป.ป.). *พุทธวจน ธรรมวินัย จากพุทธโอษฐ์*. สืบค้นเมื่อ 10 ธันวาคม 2553, จาก <http://watnapp.com/>.
- ศิวัช อาจารย์วงศ์. (2009). *ศาสนาพุทธ*. สืบค้นเมื่อ 11 ธันวาคม 2553, จาก <http://bhumibol.panyathai.or.th/wiki/index.php/%E0%B8%A8%E0%B8%B2%E0%B8%AA%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%9E%E0%B8%B8%E0%B8%97%E0%B8%98>.

- สติปัญญา 4. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2553, จาก [http://th.wikipedia.org/wiki/สมพันธ์_บุญยคุปต์, น.พ. \(2546\). ปัญหาของพุทธศาสนิกในประเทศไทย.สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2553, จาก http://www.vichaiyut.co.th/jul/28_02-2547/28_02-2547_P11-15.pdf](http://th.wikipedia.org/wiki/สมพันธ์_บุญยคุปต์,_น.พ._(2546)._ปัญหาของพุทธศาสนิกในประเทศไทย.สืบค้นเมื่อ_22_พฤศจิกายน_2553,_จาก_http://www.vichaiyut.co.th/jul/28_02-2547/28_02-2547_P11-15.pdf).
- สมาคมข้าราชการแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). สถิติปัญหาอาชญากรรมมวลรวมปี 2551. สืบค้นเมื่อ 30 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://cid6950b7bf40de87dc.spaces.live.com/blog/cns!6950B7BF40DE87DC!2072.entry>.
- สวนญี่ปุ่น. (2010). สืบค้นเมื่อ 24 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.suansavarose.com/index.php?mo=3&art=182441>
- สังโยชน์ 10. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 31 มกราคม 2554, จาก <http://www.buddhadasa.com/dhamanukom/166sungyot1.html>:
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2552). ยอดยาเสพติดทะลักไทยพุ่ง!!! สืบค้นเมื่อ 30 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://www.thaihealth.or.th/node/9824>.
- หลักความเชื่อ 10. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2554, จาก <http://www.buddhadasa.com/rightstudydham/kalamasuta.html>.
- andrea db. (2010). *cai guo-qiang: travels in the mediterranean*. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.designboom.com/weblog/cat/10/view/10779/cai-guo-qiang-travels-in-the-mediterranean.html>
- andy db. (2011). *cai guo-qiang: sunshine and solitude at MUAC, mexico city*. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.designboom.com/weblog/cat/10/view/13741/cai-guo-qiang-sunshine-and-solitude-at-muac-mexico-city.html>
- atrckofthelight. (2008). ศิลปะแห่งความว่าง. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://atrckofthelight.wordpress.com/2008/07/15/artofnothingness/>
- Boonbox. (2009). สวนโมกข์กรุงเทพฯ. สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://boonbox.exteen.com/page-2>
- Art 21. (n.d.). *Guo-Qiang*. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.pbs.org/art21/slideshow/?artist=82>
- Lori Duncan. (n.d.). *Smoke firing*. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.natureofclay.com/smokefiring.html>
- Matis. (2553). ศิลปะจัดวาง. สืบค้นเมื่อ 9 เมษายน 2553 จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/Ptbotgourou>.
- Ptbotgourou. (2553). ศิลปะเชิงแนวคิด. สืบค้นเมื่อ 9 เมษายน 2553 จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/>

Smoke firing. (n.d.). สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2554, จาก http://www.edgraystudio.com/html/studio/smoke_firing.html

tummy. (2007). ความหมายของศาสนา. สืบค้นเมื่อ 11 ธันวาคม 2553, จาก <http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php/%E0%B8%A8%E0%B8%B2%E0%B8%AA%E0%B8%99%E0%B8%B2>.

ภาคผนวก

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

1. รองศาสตราจารย์ สมศักดิ์ ชวลาวัฒน์	คณะศิลปกรรมศาสตร์
สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่
2. อาจารย์ ถนอม ชากักดี	คณะศิลปกรรมศาสตร์
สาขาวิชาทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่

ภาคผนวก ข
แบบประเมินความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะ

แบบประเมินความคิดเห็นของผู้ชมผลงานศิลปะ

คำชี้แจง กรุณาตอบแบบประเมินความเข้าใจของผู้ชมผลงานศิลปะ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่ท่านเห็นว่าเหมาะสมทั้งนี้เพื่อจะได้นำข้อมูลที่ได้ไปประเมินผลเพื่อการพัฒนาทางด้านศิลปะ: (ทัศนศิลป์) ต่อไป

หมายเหตุ

คำว่าผลงานศิลปะ (Work of Art) หมายถึง ผลงานทั้งหมดที่นำเสนอ
 คำว่าวัตถุ (Object of Art) หมายถึง ชิ้นงานหนึ่ง ๆ ในผลงานทั้งหมด

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัว

1. เพศ

ชาย หญิง

2. การศึกษา (กำลังศึกษา หรือ วุฒิการศึกษา)

ระดับปริญญาตรี
 ระดับปริญญาโท
 ระดับปริญญาเอก

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความคิดเห็นของผู้ประเมินที่ชมผลงานศิลปะ

ข้อที่	รายการประเมิน	ระดับความคิดเห็นของผู้ประเมิน				
		มากที่สุด 5	มาก 4	ปานกลาง 3	น้อย 2	น้อยที่สุด 1
ด้านความงาม/สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) กับผลงานศิลปะ						
1.	สถานที่ในการจัดแสดงผลงานศิลปะ (Exhibition)					
2.	วิธีการนำเสนอทางทัศนศิลป์ (Representation)					
3.	บรรยากาศและสภาพแวดล้อมโดยรอบของผลงานศิลปะ (Work of Art)					
4.	รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุ (Object of Art)					
5.	ความเหมาะสมของผลงานศิลปะระหว่าง					

ข้อที่	รายการประเมิน	ระดับความคิดเห็นของผู้ประเมิน				
		มากที่สุด 5	มาก 4	ปานกลาง 3	น้อย 2	น้อยที่สุด 1
	วัตถุ (Object of Art) และ พื้นที่ว่าง (space)					
6.	แสงสว่างโดยรอบที่ใช้ในการจัดแสดงผลงาน					
7.	พื้นที่สำหรับเดินชมผลงานศิลปะโดยรอบ					
8.	รูปแบบวิธีการจัดวางวัตถุในผลงานศิลปะ					
ด้านพุทธศิลป์ คือ การใช้ทักษะทางศิลปะ (ทัศนศิลป์) นำเสนอโดยอาศัยแนวความคิด (Concept) ทางพระพุทธศาสนา เรื่อง ความว่าง เพื่อสื่อสารกับผู้ดูผลงาน						
9.	การสร้างรูปทรงของวัตถุกับแนวความคิด					
10.	ขนาดของวัตถุกับแนวความคิด					
11.	สีสันทของวัตถุกับแนวความคิด					
12.	จำนวนและผลงานศิลปะกับแนวความคิด					
13.	ขนาดของผลงานศิลปะกับแนวความคิด					
14.	ความสัมพันธ์ของแนวความคิดกับการนำเสนอผลงานศิลปะ					
15.	มีความเข้าใจเรื่องความว่างผ่านผลงานศิลปะ					
16.	หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถแสดงออกหรือนำเสนอได้ในรูปแบบของผลงานศิลปะ					
ด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่อง ความว่าง กับการดำเนินชีวิต						
17.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในจิตใจ					
18.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนรอบข้าง และสามารถนำไปใช้ได้จริง ในชีวิตประจำวัน					
19.	คำสอนเรื่อง “ความว่าง” สามารถลดปัญหาความทุกข์ทางใจของตนเองได้					
20.	มีความเข้าใจในเรื่องความว่างที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามากขึ้นกว่าเดิม					

ขอขอบคุณในความร่วมมือนตอบแบบประเมิน

ภาคผนวก ค
ภาพร่างผลงานจำนวน 10 ชุด

ภาพร่างชุดที่ 1 แบบหุ่นจำลอง (model)

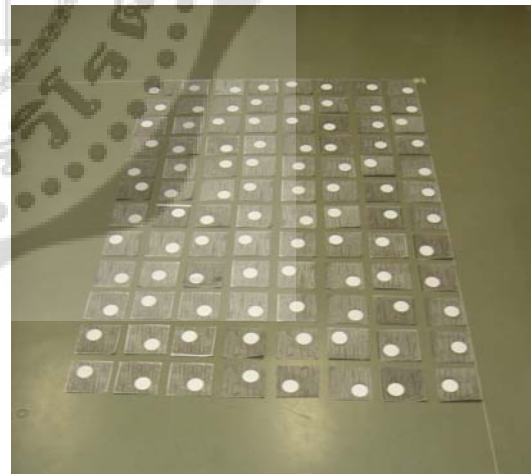
ภาพร่างชุดที่ 2 แบบหุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 3 แบบหุ่นจำลอง (model)

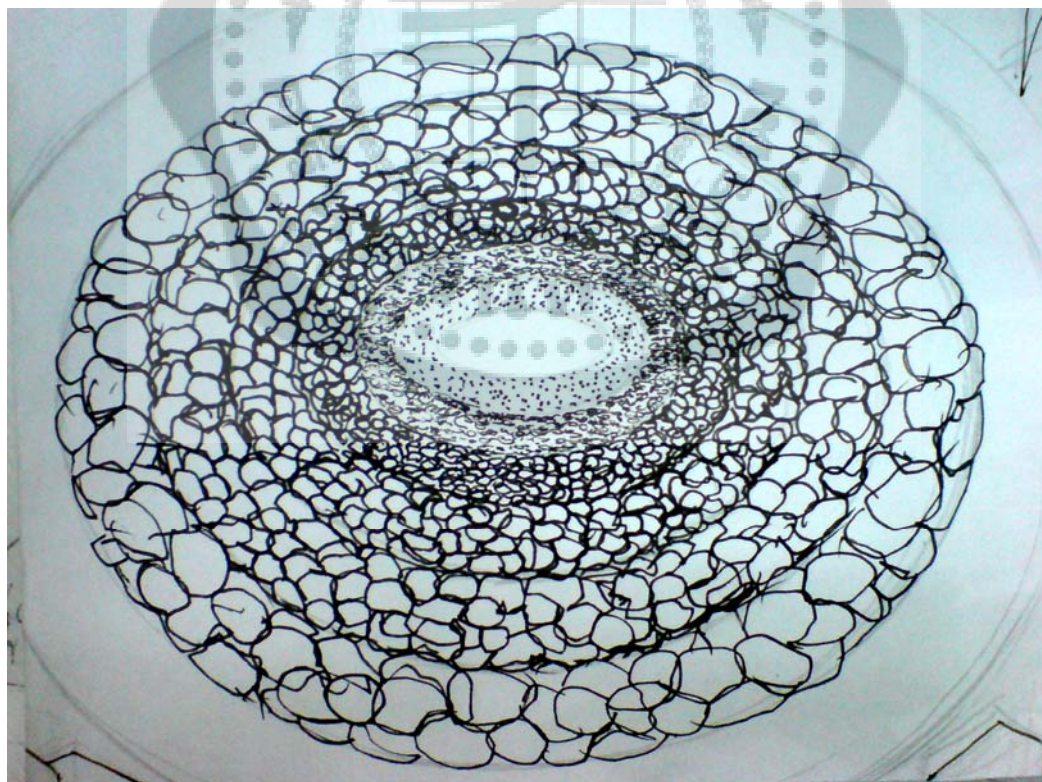
ภาพร่างชุดที่ 4 แบบ
หุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 5 แบบ
หุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 6 แบบหุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 7 บนกระดาษ

ภาพร่างชุดที่ 7 แบบหุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 8 แบบหุ่นจำลอง (model)

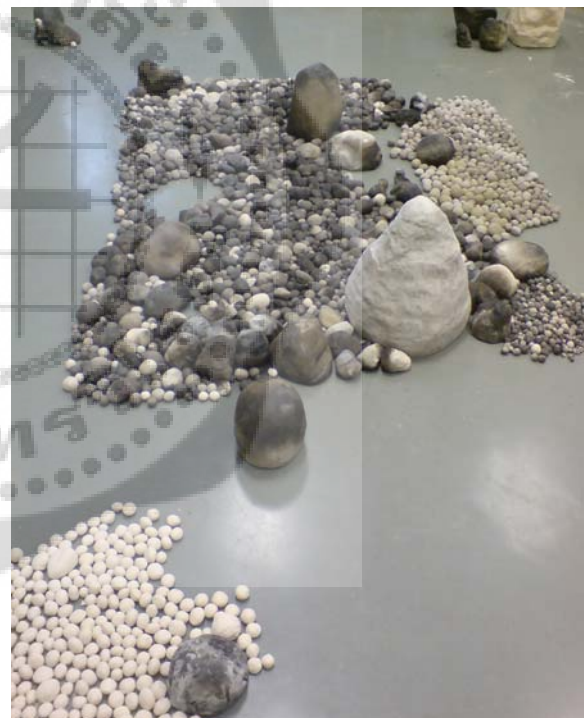

ภาพร่างชุดที่ 9 แบบหุ่นจำลอง (model)

ภาพร่างชุดที่ 10 บนกระดาษ

ภาพร่างชุดที่ 10 แบบหุ่นจำลอง (model)
ที่จัดวางทั้งใน และนอกสถานที่

ภาคผนวก ง
ภาพกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ

ขั้นตอนการปั้น และขึ้นรูปดิน

ขั้นตอนการขัดแต่งผิวดิน
ก่อนนำไปเผิงลมให้แห้งสนิท

ดินที่ถูกปั้นเป็นก้อนก่อนถูกนำไปฝังดินให้แห้งสนิทก่อนนำไปเผาอบแรกในอุณหภูมิ 800 °C

ดินเหนียวสีเข้มที่หลังจากผ่านการเผาอบแรกแล้วจะมีสีครีมอ่อน
ก่อนจะนำไปเผาอบ 2 ในถังเหล็กขนาด 200 ลิตร

การเผาอบ 2 ด้วยเทคนิค Smoke firing จะเผาดินภายในถึงเหลือขนาด 200 ลิตร
โดยใช้ขี้เลื่อย ใบไม้แห้ง และพินไม้ เป็นเชื้อในการเผา

ขณะเผาด้วยเทคนิค Smoke firing จะเกิดควันมากดังนั้นจึงเป็นการเผาในที่โล่งแจ้ง

การเผาในแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 4-6 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับปริมาณของดินที่เผาหลังจากนั้น
จึงปล่อยให้ดินที่ถูกเผาค่อยๆเย็นตัวลงโดยใช้เวลาประมาณ 10 ชั่วโมง

ขั้นตอนการตัดแยกดินที่เผาแล้วออกจากขี้เถ้า

นำดินที่เผา และคัดแยกออกจากซีเมนต์แล้วมาล้างน้ำ และตากแดดให้แห้งอีกครั้ง

ผลงานที่ได้ในแต่ละชั้นจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ทั้งสี และร่องรอยที่ไม่ซ้ำกันจากการเผา

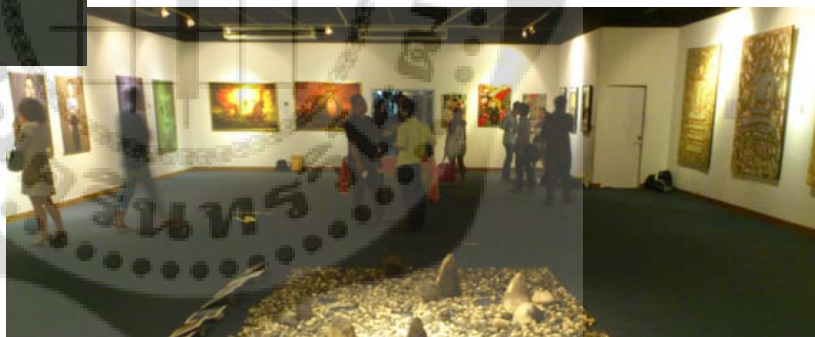
ภาคผนวก จ
ภาพผลงานศิลปะชุด ความว่าง SELFLESSNESS
จากงานวิจัย การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์: กรณีศึกษา "ความว่าง"
ในพระพุทธศาสนา

ภาพผลงานศิลปะชุด “ความว่าง SELFLESSNESS”

ภาคผนวก จ
ภาพนิทรรศการแสดงผลงานศิลปะ MASTER DREEGREE SHOW 2012
ณ หอศิลปกรรมศรีนครินทรวิโรฒ คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
ระหว่างวันที่ 23-31 มกราคม พ.ศ.2555

ภาพบรรยากาศในงานนิทรรศการ
MASTER DREEGREE SHOW 2012

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายสาธิต แยมกล้า
วันเดือนปีเกิด	12 เมษายน 2518
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	197 ถนนราชวิถี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ครุศาสตรบัณฑิตศึกษา
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	วชิราวุธวิทยาลัย 197 ถนนราชวิถี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2536	ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) จาก โรงเรียนไทยวิจิตรศิลป์ อาชีวะ
พ.ศ. 2538	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) จาก สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง
พ.ศ. 2542	ศป.บ. ทัศนศิลป์ (ประติมากรรม) จาก มหาวิทยาลัยรังสิต
พ.ศ. 2551	ประกาศนียบัตรบัณฑิตวิชาชีพครู จาก มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
พ.ศ. 2555	ศป.ม. ทัศนศิลป์: ศิลปะสมัยใหม่ จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ